

**A humán erőforrás-fejlesztés helyzete Kárpátalján
interetnikus megközelítésben**

Doktori (PhD-) értekezés

**Szerző:
Fodor Gyula**

**Témavezető:
Prof. Dr. Süli-Zakar István**

**Debreceni Egyetem
Természettudományi Doktori Tanács
Földtudományok Doktori Iskola
Debrecen, 2010**

Ezen értekezést a Debreceni Egyetem Természettudományi Doktori Tanács Földtudományok Doktori Iskola Társadalomföldrajz-területfejlesztés Doktori Programja keretében készítettem a Debreceni Egyetem természettudományi doktori (Ph.D) fokozatának elnyerése céljából

Debrecen, 2010. március 4.

*Fodor Gyula
doktorjelölt*

Tanúsítom, hogy Fodor Gyula doktorjelölt 2002-2009 között a fent megnevezett Doktori Iskola Társadalomföldrajz-területfejlesztés Doktori Programjának keretében irányításommal végezte munkáját. Az értekezésben foglalt eredményekhez a jelölt önálló alkotó tevékenységével meghatározóan hozzájárult. Az értekezés elfogadását javaslom.

Debrecen, 2010. március 4.

*Prof. Dr. Süli-Zakar István
tanszékvezető egyetemi tanár
témavezető*

A humánerőforrás-fejlesztés helyzete Kárpátalján interetnikus megközelítésben

Értekezés a doktori (Ph.D) fokozat megszerzése érdekében
a **Földrajz** tudományágban

Írta: **Fodor Gyula**, okleveles földrajztanár

Készült a Debreceni Egyetem **Földtudományok** Doktori Iskolája
(**Társadalomföldrajz-területfejlesztés** Doktori Programja) keretében

Témavezető: **Prof. Dr. Süli-Zakar István**

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. Lóki József

tagok: Ekéné dr. Zamárdi Ilona

Dr. Hanusz Árpád

A doktori szigorlat időpontja: 2007. december 4.

Az értekezés bírálói:

.....

.....

.....

A bíráló bizottság:

elnök:

tagok:

.....

.....

Az értekezés védésének időpontja: 2010.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Doktori kutatásaimhoz, valamint a disszertáció elkészítéséhez a legfontosabb háttérrel családom támogatása jelentette, nélkülük nem jutottam volna el a munka elkészítéséig. Emellett, természetesen, sokan nyújtottak közvetlenül vagy közvetetten (szakmai és egyéb) segítséget az elmúlt évek során. Valószínűleg lehetetlen vállalkozás lenne mindenkit felsorolni, de a következőkben mégis szeretnék néhányuknak név szerint is köszönetet mondani.

Mindenekelőtt köszönet illeti témavezetőmet, Prof. Dr. Süli-Zakar Istvánt, aki a kezdetektől szemtanúja és aktív alakítója volt szakmai küzdelmeimnek. A témaválasztás pillanatától kezdve mindvégig maximálisan támogattott, legyen szó a megszületett fejezetek kritikai kommentálásáról, publikálásra és konferencia-részvételre való ösztönzésről stb. Szakmai útmutatásai nélkül valószínűleg sokkal nehezebb, hosszabb és buktatókkal terhesebb lett volna a disszertáció megírásához vezető út.

Természetesen, hálával tartozom a Debreceni Egyetem Társadalom földrajzi és Területfejlesztési Tanszék minden segítő szándékú munkatársának, különösen Erdelicsné Virágos Erzsébet előadónak, aki hasznos technikai segítségével és tanácsaival könnyítette munkámat.

Külön köszönet illeti a munkahelyi vitára beadott anyag opponenseit, Dr. Molnár Józsefet és Dr. Kókai Sándort. A disszertáció első változata a jelenleginél sokkal hiányosabb és gyengébb felépítésű munka volt. Mindkettőjük opponensi véleménye számos hasznos észrevételt, építő jellegű kritikát tartalmazott, amelyek elősegítették a disszertáció jelen formájának kialakulását.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	7
1. Kitűzött célok.....	7
2. A kutatás módszerei.....	8
3. Az értekezés felépítése.....	9
1. Interetnikus aspektusok Európában.....	11
1.1. A nemzetiségek közötti békés együttélés példái földrészünkön.....	11
1.1.1. A belgiumi német közösség helyzete.....	11
1.1.2. A finnországi svéd közösség.....	15
1.1.3. A dél-tiroli osztrákok helyzete.....	21
2. Kárpátalja demográfiai viszonyai.....	27
2.1. Általános tudnivalók.....	27
2.2. A népességszám alakulása.....	29
2.3. Születések, halálozások, természetes szaporodás.....	32
2.4. A lakosság nemek szerinti és életkori összetételének változásai.....	37
2.5. A lakosság etnikai szerkezetének alakulása.....	38
2.6. Migrációs folyamatok.....	44
2.7. Kárpátalja jelenlegi demográfiai helyzete a 2001. évi ukrajnai népszámlálás adatainak tükrében.....	47
2.8. Összefoglalás.....	53
3. Szociálgeográfiai felmérés a kárpátaljai interetnikus viszonyokról.....	55
3.1. Prominencia-vizsgálat.....	55
3.2. A felmérés eredményei és tapasztalatai.....	56
4. Interetnikus viszonyok Kárpátalján.....	60
4.1. A magyar–ukrán viszony.....	60
4.2. A magyar–ruszin viszony.....	60
4.3. A kárpátaljai cigányság helyzete.....	62
4.4. A magyar–cigány és az ukrán–cigány viszony.....	64
4.5. Egyéb fontosabb nemzetiségi csoportok Kárpátalján.....	65
4.6. A nemzetiségek közötti kapcsolatok jövőbeni alakulása.....	66
4.7. A magyarság szerepének jövőbeni alakulása Kárpátalja nemzetiségei között.....	68
4.8. Az állami vezetés befolyása a Kárpátaljai interetnikus viszonyokra.....	69

5. Kárpátalja humán erőforrásainak jelenlegi helyzete.....	73
5.1. A humán erőforrások nem és életkor szerinti struktúrája	73
5.2. Iskolai végzettség.....	76
5.3. Az iskolai végzettség nemek szerint megoszlása.....	77
5.4. Az iskolai végzettség térbeli különbségei	77
5.5. Munkaerő-ellátottság és munkanélküliség.....	80
5.6. Munkahelyi ingázás	81
5.7. Lakásviszonyok.....	82
6. Kárpátalja felsőoktatási infrastruktúrája.....	84
6.1. Felsőoktatási intézmények	84
6.2. A kárpátaljai felsőoktatás nyelvi és nemzetiségi megoszlása	88
6.3. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola	91
6.3.1. A főiskola beiskolázási körzete	93
6.4. Oktatási célú vándorlások Kárpátalján.....	105
7. A kárpátaljai humán erőforrás-képzés SWOT-analízise	108
7.1. Előnyök, hátrányok, erősségek és gyengeségek	108
7.2. Prioritások, fejlesztési célok	114
8. Tudományos összegzés	116
Summary.....	124
Ábrák jegyzéke	133
Táblázatok jegyzéke	134
Felhasznált irodalom	136

BEVEZETÉS

A humán erőforrások pontos definícióját a mai napig nehéz megadni, hiszen mást értenek alatta a fejlett világban vagy éppen a fejlődő országokban. Az viszont biztos, hogy egy-egy területi egység térszerkezetének, gazdasági szakosodásának kialakításában alapvető szerepe van az emberi tényezőknek, illetve az ezek alakításában részt vevő társadalmi és egyéb adottságoknak, intézményeknek. Ma már elvitathatatlan a tudásnak, mint a regionális fejlődést meghatározó tényezőnek a szerepe, még ha ennek kutatása, vizsgálata nem is tekint vissza hosszabb történelmi múltra. Tulajdonképpen ez a felismerés adta a témaválasztás ötletét, történelmi előzményeit pedig azok a kutatások, amelyek zömmel az 1990-es években kezdődtek, főleg Európa országaiban.

Szerintünk, különösen nagy érdeklődésre tarthat számot a rendelkezésre álló humán erőforrások értékelése, azok fejlesztési lehetőségeinek vizsgálata egy olyan etnikailag igen vegyes régióban, mint Kárpátalja.

1. Kitűzött célok

Maga az oktatás, mint egy régió humán erőforrásait elsőrendűen meghatározó rendszer, nem tekinthető önálló intézménynek, hiszen a társadalmi-politikai térben „zajlik”, így nem mentes a mindenkori hatalom által képviselt ideológia közvetlen és közvetett befolyásától (*Orosz I.–Soós K., 2007*). Különösen igaz ez a kisebbségek, így a magyarok esetében, mert ők kisebbségi létükből fakadó gyengébb érdekérvényesítő potenciáljuk miatt csekélyebb befolyással lehetnek saját oktatási-szakképzési rendszerük megszervezésére, alakítására. Többek között ez a felismerés vezetett munkánk fő célkitűzéseinek megfogalmazásához:

- Kárpátalja általános demográfiai helyzetének, interetnikus viszonyainak bemutatása;
- a vidék humán erőforrásainak és fejlesztési lehetőségeiknek általános vizsgálata;
- a humán erőforrás-fejlesztés napjainkban talán legfontosabb láncszemének, a felsőfokú oktatásnak, intézményeinek behatóbb tanulmányozása, különös tekintettel a kárpátaljai magyarok továbbtanulási lehetőségeire, részvételükre a felsőoktatás rendszerében;
- a kárpátaljai felsőoktatás nemzetiségi összetételének meghatározása, az egyes etnikumok reprezentáltságának értékelése;
- a humán erőforrás-fejlesztés általános problémáinak feltárása, megoldási utak és módok keresése a rendszer soknemzetiségű voltának figyelembevételével;

- a kárpátaljai interetnikus viszonyok tágabb kontextusba helyezése a különböző nemzetiségek békés, harmonikus együttélésének európai példáin keresztül.

2. A kutatás módszerei

Az előzőekben említett célok eléréséhez az alábbi kutatási módszerek alkalmazására került sor:

- az elméleti részek feldolgozása során a témában megjelent, esetenként több más tudományterületet is felölelő magyar és idegen nyelvű munkára támaszkodtunk. Mivel azonban a Kárpátalja humán erőforrásaival, illetve azok fejlesztésével foglalkozó (különösen magyar vagy angol nyelvű) publikációk száma elenyésző, itt jobbra csak a megyei statisztikai évkönyvek vonatkozó adatait, valamint a (felső)oktatási intézmények által rendelkezésünkre bocsátott információkat tudtuk felhasználni forrásként. Így a szakirodalmi áttekintés főleg az európai interetnikus aspektusok, a nemzetiségek közötti békés együttélés példáinak áttekintésénél kapott nagy hangsúlyt. Az irodalom tanulmányozásához igénybe vettük az Internet által nyújtott lehetőségeket is;
- az egyes felsőoktatási intézmények vonzáskörzetének vizsgálatához (ahol módunkban állt) felhasználtuk az intézmények hallgatói adatbázisát, illetve a Kárpátaljai Megyei Tanács oktatási, tudományos, kulturális, vallási, ifjúsági politikai, testnevelési és sport-, nemzeti kisebbségi és információs-politikai állandó bizottságának adatait;
- a kárpátaljai interetnikus viszonyok feltárásához egy ún. prominencia-vizsgálatot végeztünk, melynek során egy előre elkészített kérdéssor alapján a főbb kárpátaljai nemzetiségek (ukránok, oroszok, magyarok, ruszinok stb.), történelmi egyházak prominens képviselőivel, fontosabb társadalmi szerepvállalóival készítettünk mélyinterjúkat. Az ezek során kapott információkat kiértékeltek, külön figyelmet szentelve a nagyobb etnikai csoportok egymáshoz való viszonyának (magyar-ukrán, ukrán-orosz, ukrán-ruszin stb. kapcsolatok minősége az átlagemberek és a nagypolitika szintjén);
- a rendelkezésre álló különböző adatbázisok feldolgozásához a Microsoft Excel 2003 számítógépes programot használtuk fel;
- a kárpátaljai felsőoktatás rendszerében résztvevő hallgatók átlagos (nemzetiségi alapú) jelenlétének kiszámításához a súlyozott átlagot alkalmaztuk, melynek lényege, hogy a rendes átlaggal ellentétben az

egyres opciók súlyt kapnak, azaz más-más mértékben járulnak hozzá az átlaghoz:

$$\text{átlag} = \frac{\sum_{i=1}^n s(i) * o(i)}{\sum_{i=1}^n s(i)}$$

ahol n - az elemek számát, $s(i)$ - az i -edik elem súlyát ($1 \leq i \leq n$), $o(i)$ pedig az adott opciót jelenti

- az eredmények térbeli bemutatásának igénye szükségessé tette térképek, kartodiagramok szerkesztését, bár a munkában sor került néhány, más szerzők által publikált térképi ábrázolás átvételére is;
- a kárpátaljai humán erőforrás-fejlesztés helyzetének lehetőség szerinti minél teljesebb feltáráshoz elkészítettük a rendszer SWOT-analízisét, melynek alapján megpróbáltuk meghatározni a fontosabb fejlesztési célokat és prioritásokat.

3. Az értekezés felépítése

A fentebb vázolt célkitűzéseknek és kutatási módszereknek megfelelően a dolgozat felépítése a következő: az első fejezetben néhány pozitív példán (a belgiumi német közösség, a finnországi svéd kisebbség, a dél-tiroli németajkúak) keresztül az interetnikus viszonyok európai aspektusait vizsgáljuk. A fejezet nem titkolt célja, hogy e példákon keresztül bizonyítsa az etnikai alapú területi autonómiák létjogosultságát, működőképességét és hangsúlyozza kisebbségvédelmi jelentőségüket.

A második fejezet Kárpátalja általános demográfiai helyzetét vázolja fel, kitérve a népességszám alakulására, a népesség természetes mozgásainak jellemzőire, a lakosság nemzetiségi, nemek szerinti, életkori összetételére, valamint a migrációs folyamatokra is. A fejezet megírásánál elsősorban a publikált népszámlálási adatokra támaszkodtunk, a közbeeső évek esetében pedig gyakran használtuk fel a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal által kiadott statisztikai évkönyvek adatait. A fejezet zárásaként megkíséreljük értékelni a régió jelenlegi népességföldrajzi viszonyait az eddigi utolsó, 2001. évi ukrainai népszámlálás adatainak tükrében.

A harmadik és negyedik fejezet szoros kapcsolatban áll egymással. Előbbi a fentebb már említett prominencia-vizsgálat leírását tartalmazza, utóbbi pedig annak eredményeit adja közre az elkészült és kiértékelt interjúk alapján.

A dolgozat legfontosabb részét az ötödik és hatodik fejezet képezi, amelyek közvetlenül Kárpátalja humán erőforrásaival, illetve azok képzésével-fejlesztésével foglalkoznak. Az ötödikben megvizsgáljuk többek között a munkaerő

korszerkezetét, iskolai végzettség és nemek szerinti megoszlását, az iskolai végzettség térbeli különbségeit, a munkaerő-ellátottság és munkanélküliség kérdéskörét, valamint a munkahelyi ingázás jellemzőit. A hatodik fejezet Kárpátalja felsőoktatási infrastruktúráját, annak intézményeit, a régió felsőoktatásának nyelvi és nemzetiségi megoszlását mutatja be, kiemelt figyelmet szentelve a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás „zászlóshajó”-jának, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának. E fejezetben kísérjük meg a fontosabb felsőoktatási intézmények beiskolázási körzeteinek lehatárolását, valamint az oktatási célú vándorlások leírását is.

A hetedik fejezetben a kárpátaljai humánerőforrás-képzés SWOT-analízisét készítjük el a rendszer előnyeinek, hátrányainak, erősségeinek és gyengeségeinek számbavételével. Ezek értékelése, súlyozása után lehetőség nyílik a működés hatékonyságát növelő fontosabb fejlesztési prioritások, elvégzendő feladatok meghatározására is, amelyek, reménység szerint, az illetékes szakemberek figyelmét is felkelthetik a jövőben.

A dolgozat zárásaként, mintegy az addig leírtak szintéziseként, kísérletet teszünk egy lehetséges jövőkép felvázolására a kárpátaljai nemzetiségpolitika és a humánerőforrás-fejlesztés várható tendenciáit illetően.

1. Interetnikus aspektusok Európában

Az interetnikus viszonyok komolyabb kutatása Közép- és Kelet-Európa országaiban a politikai rendszerváltás után vett lendületet, de Nyugat-Európában is csak a II. világháború utánig vezethető vissza. Térségünkben az 1980-as évek végének–1990-es évek elejének eseményei nyomán beköszöntő szabadabb világ, az addig kényszerűségből elhallgatott témák (Trianon társadalmi-gazdasági következményei, az egyes országokban a nemzeti kisebbségek megléte, sőt, problémái stb.) felszínre kerülése arra ösztönözte a (főként a szociológia és a demográfia területén vagy határterületein dolgozó) tudósokat, hogy megpróbálják feltárni azokat a folyamatokat, hatásmechanizmusokat, okokat, amelyek több, egymás mellett élő különböző nép kapcsolatrendszerét meghatározzák. A vonatkozó kutatások kelet-közép- és délkelet-európai sajátossága, hogy általában valamilyen etnikai probléma, esetleg konfliktus leírása, megértése motiválja őket (pl. a II. Világháború elő- és utótörténetéhez tartozó lakosságcserek, erőszakos ki- és áttelepítések révén több helyütt felborított etnikai egyensúly okozta feszültségek, a külföldre szakadt magyar nemzetrészek helyzete a Kárpát-medence országaiban, a roma lakosság társadalmi és szociális integrációjának nehézségei). Mi most mégis néhány olyan pozitív nyugat-európai példát szeretnénk bemutatni, amelyek egyrészt kézzelfogható bizonyítékai a különböző nemzetiségek békés, harmonikus, egymást segítő együttélésének, másrészt számos olyan tanulsággal, mintával szolgálhatnak térségünk számára is, amelyek végiggondolása, esetleg átvétele igen pozitív eredményekkel kecsegtet az itteni interetnikus viszonyok alakulásának szempontjából.

1.1. A nemzetiségek közötti békés együttélés példái földrészünkön

1.1.1. A belgiumi német közösség helyzete

Kevesen tudnak róla, hogy a kétnemzetiségűnek elkönyvelt, évszázados flamand-vallon ellentét „fémjelezte” Belgiumnak német kisebbsége is van. Számuk tényleg nem túl jelentős, mindössze 74 ezer fő (2008), ami a 10,4 milliós ország lakosságának mindössze 0,7 %-át teszi ki. A német határ mentén élnek, alig 854 km²-nyi területen (az országterület 2,8 %-án), Európa egyetlen magaslati mocsaras vidékén, összesen kilenc településen. A kisebb kiterjedésű, de sűrűbben lakott északi rész (lásd az 1. ábrát!) négy községet (Eupen, Kelmis, Lontzen, Rearen) foglal magába, míg a nagyobb, de ritkábban lakott déli ötöt (Amel, Büllingen, Bütgenbach, Burg Reuland, St. Vith) (Hercegh G., 1996).

Tehát, az Ardennek erdős fennsíkján meghúzódó német nyelvi közösség sem a lakosság száma, sem pedig az általa elfoglalt terület nagysága alapján nem

jelentős Belgiumon belül. Ám a közösség tagjait megillető jogok mégis igen fontossá teszik. Miután ugyanis Belgium 1993-ban hivatalosan is föderatív (azaz szövetségi) állammá alakult át, a németajkú közösség tagjai előtt megnyílt az út jogi helyzetük rendezésére. Már az 1983. évi alkotmánymódosítás is szólt róluk, hiszen (legalábbis a deklarálás szintjén) ekkor mondták ki, hogy a belgiumi német közösséget a két nagy (flamand és francia) nyelvi közösséggel megegyező jogok illetik meg. A hatáskörök ennek megfelelő átadása azonban lassan, több lépcsőben haladt, többszöri alkotmánymódosítások közepette.

1. ábra. Belgium német nyelvi közösségének elhelyezkedése

Forrás: <http://www.dglive.be> (a belgiumi német közösség hivatalos Internet portálja)

A jelenlegi belga alkotmány (amely az állam föderatív berendezkedésre váltása miatt jóval hosszabb az előzőnél), a következőket mondja a fenti kérdésben:

1. cikkely. Belgium szövetségi állam, mely közösségekből és régiókból áll.
2. cikkely. Belgium három közösségből áll: a flamand, a francia és a német nyelvű közösségből.
3. cikkely. Belgium három régióból áll: a flamand régióból, a vallon régióból és a brüsszeli régióból.

4. cikkely. Belgium négy nyelvterületből áll: a flamand nyelvterületből, a vallon nyelvterületből, Brüsszel főváros kétnyelvű területéből és a német nyelvterületből. A királyság valamennyi községe a nyelvterületek valamelyikéhez tartozik.

A négy nyelvterület határait csak mindkét parlamenti kamara mindegyik nyelvcsoportjának többségével elfogadott törvény módosíthatja vagy helyesbítheti, feltéve, hogy mindegyik csoport tagjainak többsége jelen van, és feltéve, hogy az igenlő szavazatok mindkét nyelvcsoportban elérik a leadott szavazatok kétharmadát.

5. cikkely. A flamand tartomány Antwerpen, Limburg, Kelet-Flandria, Nyugat-Flandria és Flamand-Brabant tartományokból áll. A vallon régió Hainaut, Liège, Luxemburg, Namur és Vallon-Brabant tartományokból áll. Amennyiben szükséges, a törvény az állam területét több tartományra is feloszthatja.

A törvény bizonyos területeket, amelyeknek határait megállapítja, kivonhat a tartományi beosztás alól, közvetlenül a szövetségi végrehajtó hatalom alá rendelheti, és különleges státust biztosíthat számukra.

6 cikkely. A tartományok tagolását csak törvény rendezheti.

7 cikkely. Az ország, a tartományok és a községek határait csak törvény útján lehet módosítani vagy helyesbíteni.”

A fentiekből az derül ki, hogy a közösségek és a régiók, amelyeknek elvileg meg kellene felelniük egymásnak, mégsem esnek egészen egybe. Brüsszelt, amely egyébként a flamand régióon belül fekszik, de egészen közel a flamand-vallon nyelvhatárhoz, nem lehetett sem a flamand, sem a vallon régióba beilleszteni, mert ahhoz az ellentétes érdekű felek nem járultak volna hozzá. Így a fővárost külön régióknak nyilvánították. A németek által lakott terület viszont túl kicsi volt ahhoz, hogy régióknak nyilvánítsák, ezért bevezették a „nyelvterület” intézményét, amelyből viszont így nem három van, mint ahány közösség, hanem négy (Hercegh G., 1996).

A szövetségi állami berendezkedés bevezetése óta tehát a németek a flamandokkal és a vallonokkal azonos jogokkal bíró közösséget alkotnak, ám e két népcsoporttól eltérően saját régiójuk nincsen. Márpedig a régió Belgiumban gazdasági hatáskörökkel (is) rendelkezik, így a németajkúak kulturális autonómiával rendelkeznek, gazdaságival viszont nem. Mivel településterületük a vallon régió része, ma még az élet számos dimenzióját érintő gazdasági kérdésekben a vallon régió irányítói mondják ki a végső szót. Ám a tervek szerint a németek hamarosan egyes gazdasági kompetenciákat is megkaphatnak majd a régiótól. Az oktatást például jelenleg még az a kissé fonák helyzet jellemzi, hogy a tanterveket a németek állíthatják össze, a tanárok fizetését viszont már a vallonok határozzák meg (Bangó J., 2007).

A belga parlamentnek tehát két kamarája van: az ún. Képviselőház (150 taggal), melynek képviselőit közvetlenül választják meg, illetve a Szenátus (71 taggal), amelynek tagjait részint közvetlenül, részint közvetve, a közösségek

tanácsai saját tagjaik közül választják meg. A flamand nyelvűeknek 41, a francia nyelvű vallonoknak 29 szenátoruk van, közülük meghatározott számú szenátornak brüsszeli lakosnak kell lennie. A német nyelvű közösség tanácsa egy képviselőt küld a szenátusba, ami összességében nem sok, de ha a belgiumi németek összlakosságon belüli arányát (0,7 %) vesszük, még az egy szenátor révén is erősebb képvisellel rendelkeznek, mint amekkora arányszámuk alapján megilletné őket. Ráadásul magának a német nyelvű közösségnek is van saját kormánya, amely a közösségi tanács által választott négy miniszterből áll, illetve miniszterelnökből áll. A tanács és a kormány székhelye egyaránt Eupen. A kormányzat adminisztratív teendőit az ún. „minisztérium” látja el, melynek élén a főtitkár áll. A költségvetési kiadások mintegy 60 %-át oktatási, 15 %-át kulturális, 15 %-át pedig szociális célokra fordítják, a fennmaradó 10 % az igazgatásnak jut.

Különleges figyelmet érdemel, hogy az alkotmány 130. cikkelye értelmében a német nyelvű közösség tanácsának hatáskörébe tartozik nemcsak a Belgiumon belüli közösségekkel való együttműködés, hanem a nemzetközi kooperáció is, sőt nemzetközi egyezmények kötése a kultúra, a szociális ügyek és a közoktatás területén. Az együttműködés formáit, valamint az egyezmények megkötésének módját törvény szabályozza. A német nyelvű közösség 1992 óta a Maas-Rajna Eurorégió része, amely belga, német és holland területeket ölel fel, 1994 júniusában pedig már közvetlenül választhatott saját képviselőt az Európa Parlamentbe (Hercegh G., 1996).

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy a 74 ezres belgiumi német közösséget a hivatalos belga szemlélet nem kisebbségnek, hanem alkotmányos jogokkal bíró, államalkotó közösségnek tekinti:

- a német nyelv a flamand és a francia mellett az ország harmadik hivatalos nyelve;
- a német közösség saját rádióadóval és újsággal is rendelkezik;
- Eupenben saját fenntartású főiskolájuk is működik, amely tanárokat és egészségügyi dolgozókat képez;
- St. Vithben német nyelvű színházuk is van;
- a közös szövetségi kasszából a német közösség évente jelentős részesedést kap, aminek nagy részét oktatásra fordítja.

A tízmilliós Belgium keretében tehát a 74 ezer főnyi német nyelvű lakosságnak igenis területi önkormányzata van olyan határok között, amelyek hozzájárulása nélkül nem módosíthatók. Az önkormányzat (minimális megszorításokkal) a közösség identitásának megőrzése szempontjából kulcsfontosságú kulturális és szociális ügyeket, illetve a közoktatást öleli fel. E kérdéskörök terén együttműködésre léphet más államok hasonló szerveivel, intézményeivel, és velük nemzetközi megállapodásokat is köthet. Mindezekért a németajkúak, természetesen, hálásak országuknak és a végsőig igyekeznek hozzájárulni: például, a flamand-vallon ellentét közepette is nagy hangsúlyt fektettek a belga állam egységére; kormányuk a múlt évtizedben hűségesküt tett a

belga állam mellett, és többször is az ország egységének megőrzésére szólította fel a vallonok és a flamandok közösségét.

Miután a belgiumi németek esetleges problémáiról ma szinte semmit sem hallani, a fenti törvényi szabályozás elfogadásával valószínűsíthetően sikerült helyzetüket kielégítően rendezni (akárcsak a lassan feledésbe menő flamand-vallon viszályt). Ugyan a belgiumi német nyelvű lakosság munkahelye általában a határ túloldalán, azaz Németországban van, túlnyomó többségük (saját bevallásuk szerint) mégis elégedett jelenlegi helyzetével, és azon semmilyen módon nem kíván változtatni (Hercegh G., 1996).

Végezetül, mindezek fényében felmerül a költőinek szánt kérdés: Európa melyik (akár igen gazdag) országa engedné meg, hogy egy 74 ezres közösségnek saját miniszterelnöke, miniszterei, parlamentje lehessen?

1.1.2. A finnországi svéd közösség

Finnország területe 338145 km², lakossága 5,25 millió fő (CIA, 2009). Az országot kulturális öröksége, valamint politikai és gazdasági kapcsolatai szoros szálakkal fűzik a skandináv államokhoz. Ezen országok felé főleg a Finnországban élő svéd kisebbség tölti be a híd szerepét, amelyet a finnel egyenrangú államalkotó népnek ismer el Finnország alkotmánya.

Finnországi svédnek (finnül *suomenruotsalaiset*) azokat a finn állampolgárokat nevezik, akik a svéd kisebbséghez tartoznak és svédül beszélnek. Ők jelenleg már csak az össznépesség kevesebb, mint 5,5, %-át alkotják. A finnországi svédnek csak a Finnországban született és nevelkedett svéd nemzetiségűek tartoznak, a bevándorlók nem (igaz, ők is svédül beszélnek). A svéd nyelv finnországi nyelvjárását egyszerűen finnországi svéd (finnül *suomenruotsi*) nyelvnek nevezik.

A hosszú évszázadokig tartó svéd uralom következtében a 19. sz. végéig a mai Finnország uralkodó nyelve a svéd volt, a finn nyelv csak 1886-tól emelkedett a második hivatalos nyelv rangjára. Finnország 1917-ben elnyerte függetlenségét (ekkor már Oroszországtól), de mind a finn, mind pedig a svéd nyelv államnyelv maradt (a lakosságnak ekkor még 12 %-a volt svéd).

Ma a csekély számú svéd közösség viszonylag kis területen (Åland-szigetek, nyugati és déli tengerpart) összpontosul (lásd a 2. ábrát), ám itt jó néhány svéd többségű település is előfordul (Probáld F.-Horváth G., 2000). Az azóta többször módosított 1922-es nyelvi törvény személyi és területi elven alapul, tehát a nyelvhasználat joga a lakóhely közigazgatási státusától és a polgár anyanyelvétől függ. A finnországi törvények alapján kétnyelvűnek számít minden olyan település, ahol a kisebbség aránya meghaladja a 6 %-ot vagy a 3000 főt.

A többségi nyelv a nagyobb létszámú csoporté. Ezt mindenkor a népszámlálásokon regisztrált értékek szerint módosítják. 2002-ben Finnország 460

települése közül 395 volt egynyelvű finn, 24 egynyelvű svéd (ebből 15 az Åland-szigeteken) és 41 kétnyelvű (Köpf E., 1996). Utóbbiak közül 21 volt finn, 20 pedig svéd többségű. A kétnyelvű helységekből a hivatalos felhívások, törvények, rendeletek, közlemények, kiírások, feliratok, utcanévtáblák kétnyelvűek. Ha a terület kétnyelvű, akkor a hivatalnokoknak mindkét nyelvet ismerniük kell. Az alkotmány ugyanis mindenki számára jogot biztosít, hogy bíróságokon, hivatalokban anyanyelvén intézze ügyeit, és ugyanazon a nyelven kapjon választ, sőt, elrendeli, hogy az állam a finn és a svéd nyelvű polgárok kulturális és gazdasági igényeit azonos alapelvek szerint köteles kielégíteni (Borsos A., 1994).

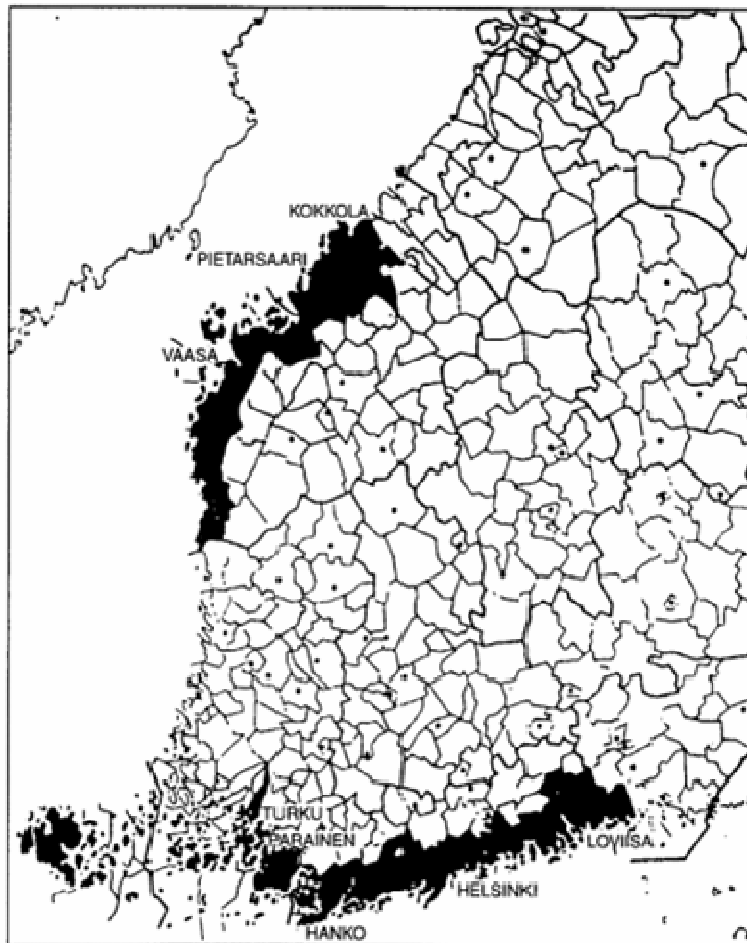
A parlamenti üléseken mindkét nyelv használható. A hadsereg vezényleti nyelve a finn, de a svéd anyanyelvűeket külön helyőrségekbe hívják be. Ezekbe sok finn is kéri besorozását a svéd nyelv gyakorlása miatt. Az egészségügyben is megkívánják, hogy az alkalmazottak a beteggel anyanyelvén beszéljenek. Megjegyzendő, hogy ezen törvények betartását sokszor nehezíti a finnek gyengébb svéd nyelvtudása.

Különleges státusa van a svéd lakosságú Åland- v. Ahvenanmaa-szigeteknek, amelyeket a nemzetközi jog előírásai és a finn alkotmány is biztosít. A szigetek kulturális autonómiáját kiszélesítették jogi és gazdasági téren is, amelyet, mint speciális státust, az ENSZ is elismert.

Mindezek mellett a finnországi svéd közösségnek az óvodáktól az egyetemekig terjedő teljes önálló oktatási rendszere is van.

Igaz, 1940 óta a példamutató nemzetiségi politika ellenére is fokozatosan csökken a finnországi svédek száma (1. táblázat). Ennek fő oka az 1960-as évek kivándorlási hullámaiban, a vegyes házasságok jelentős számában és a spontán beolvadási folyamatban keresendő (Probáld F.-Horváth G., 2000).

Míg a svédek arányszáma lassú, de állandó csökkenést mutat, abszolút számuk évszázadokon keresztül növekedett, míg 1940-ben elérte maximumát. Az 1950-es, 1960-as években aztán rohamos csökkenés következett. Ez a radikális folyamat az 1970-es években ugyan mérséklődött, de a csökkenés azóta is állandó (Köpf E., 1996).

2. ábra. A finnországi svéd egynyelvű (fekete), kétnyelvű (pontozott) és finn egynyelvű (fehér) közigazgatási egységek

Forrás: Köpf E. 1996

A finnek és a svédek történelme közel ezer éve szoros kapcsolatban van egymással. A finn szárazföldre valószínűleg az 1100-as évek elején (tehát a finn törzsek végleges letelepedésével nagyjából egy időben) érkeztek először svéd hódítók. A svéd királyság már a korai középkorban elfoglalta Finnországot. 1155-ben az Erik király által vezetett első támadás nyomán az ország nyugati, 1240-ben pedig a középső része került megszállás alá. A finnek ellenállását 1259-ben sikerült véglegesen megtörni, köszönhetően nagyrészt annak, hogy a több mint száz éve tartó folyamatos beáramlásuk miatt a nyugati és déli országrészen igen magas lett a svéd lakosság koncentrációja. Tehát, a finnek betelepülésük után nem sokkal úgy veszítették el országuk függetlenségét, hogy a nemzetté válás útján igazán még el sem indulhattak.

A meghódított Finnország mindenféle megkülönböztetés nélkül, a korona természetes részeként tartozott a svéd birodalomhoz, és 1362-től önálló püspöki és bírói székhelyként, szavazati joggal vehetett részt a királyválasztásokon. 1556-tól hercegségként, később nagyhercegségként pedig viszonylagos önállóságot élvezett (Köpf E., 1996).

1. táblázat. A finnországi svéd lakosság számának és arányának változása

Év	Svéd nemzetiségűek száma	%
1610	70 000	17,5
1749	87 200	16,3
1815	160 000	16,2
1880	294 900	14,3
1890	322 600	13,6
1900	349 700	12,9
1910	339 000	11,6
1920	341 000	11,0
1930	342 000	10,1
1950	348 300	8,5
1960	330 500	7,4
1970	303 400	6,6
1975	302 700	6,4
1979	301 554	6,3
1980	300 500	6,3
1985	299 100	6,1
1990	296 700	5,9
1999	292 439	5,7
2006	291 390	5,6

Forrás: Bereczki A., 2003, CIA – The World Factbook, 2008

A 600 éves hódoltság ma is érezhető (furcsamód pozitív) hatást váltott ki Finnországban, hiszen Svédország révén egy nagy múltú és erős hatalom közvetítette a skandináv és általában a nyugati civilizációt egy saját kultúrával akkor még alig rendelkező országba.

A finnországi svéd uralomnak végül a napóleoni háborúk vetettek véget, amikor is az I. Sándor orosz cár és Napóleon közötti paktum értelmében Oroszország 1807-ben elfoglalta a területet.

Lényegében nem sokkal ezután kezdődött el a finn nép nemzeté válása és ekkortól tekinthetjük a finnországi svédeket elkülönülő nyelvi közösségnek. A svédek helyzetében végül Finnország 1917-függetlenné válása hozta meg a döntő változást.

A svéd hódoltság idején a finn közigazgatás és 1649-től (felváltva a latint) az oktatás nyelve is a svéd volt. Ez a helyzet az orosz fennhatóság idején is megmaradt, hiszen az orosz cárok által a finnek számára biztosított „autonómia” eredményeképpen az orosz sohasem lett az ország hivatalos nyelve.

A svéd és a finn nyelvet a közben nemzeti öntudatra ébredt országban 1902-ben tették törvényi szinten egyenrangúvá. Sőt, amikor 1906-ban Finnországban is bevezették az általános választójogot, a parlament első nyelvvé a finnt léptette elő (Köpf E., 1996).

A nyelvi egyenjogúság vagy kétnyelvűség ekkortól számított svédek általi követelésének végül az 1919-es finnországi alkotmány azóta is hatályos, 14. paragrafusában tett eleget, hiszen kimondta, hogy a finn és a svéd egyaránt a Finn Köztársaság nemzeti nyelve, és az egyenlőség elvére hivatkozva az előzőekben már felsorolt engedményeket tette a finnországi svéd közösségnek.

A finnországi svédek legfontosabb politikai tömörülése az 1906-ban létrehozott Svéd Néppárt (Svenska Folkpartiet), amely kb. 50 ezer tagot számlál és ma is etnikai alapon szerveződik. Politikájának fő célja a svéd nyelv helyzetének erősítése, ezért a svéd kisebbség 75-80 %-a rendszeresen a Folkpartiet keresztény-liberális programjára szavaz. A maradék 20-25 % főleg a szociáldemokratákra voksolnak, amely párt tagjai közt jelentős a svéd ajkúak száma (Liebkind, K.–Broo R., 1985).

A 60 fős Finnországi Svéd Parlament (Svenska Finlands Folkting) jogi kompetenciákkal nem rendelkezik, de a finn országgyűlés mellett jelentős érdekképviseleti szerepet tölt be. Tagjait a svéd nyelvű lakosság négyévente, közvetve választja. A testület két évente tart plenáris ülést, amelyen a bizottságok és a képviselők által felvetett aktuális kérdéseket tűzik napirendre (Beck T., 1992).

A mintegy egymillió tagot számláló Országos Szakszervezeti Szövetség svéd tagozatának kb. 50 ezer tagja van, míg a finnországi svéd közalkalmazottnak és mezőgazdasági dolgozóknak külön szakszervezetük van (Schalin, W., 1989).

A korábbiakban már utaltunk rá, hogy a finn alkotmány arra kötelezi az államot, hogy finn és svéd nyelvű polgárainak kulturális igényeit azonos alapelvek szerint elégítse ki. Ennek szellemében született a finnországi iskolarendszer,

melyben tehát a svéd tannyelvű oktatási intézmények az óvodától az egyetemig zárt láncot alkotnak, és a rendszer minden pontján érvényesül a kisebbségre nézve kedvező pozitív diszkrimináció (Várady E., 1993).

A svéd nyelvű óvodai nevelést: az 1982-ben hozott gyermekjóléti törvény 11. paragrafusa szabályozza, amely kimondja, hogy a gyerekek intézményes gondozását az egyes önkormányzatoknak anyanyelven kell biztosítani (Beck T., 1992).

Az általános iskolai törvényt 1983-ban fogadták el és ennek értelmében az oktatást két nyelven kell biztosítani minden olyan esetben, ha az önkormányzat területén az adott korosztályból legalább 13 (!) tanuló a kisebbségi nyelvet beszéli. Ha a diák körzetében nem hoznak létre anyanyelvének megfelelő osztályt, joga van másik körzetben iskolába járni és közlekedési költségeit ekkor saját önkormányzata köteles fedezni.

Svéd középiskolát abban az esetben lehet alapítani, ha évfolyamonként minimum 90 tanuló jelentkezik. Azonban itt is van egy lényeges könnyítés: településhálózati okokból vagy közlekedési nehézségek esetén az évfolyamonkénti 40 tanuló is elegendő (Köpf E., 1996).

1990-ben az ország 4466 általános iskolájából 321 (7,2 %), 447 középiskolájából pedig 32 (szintén 7,2 %) volt svéd nyelvű (Beck T., 1992), miközben ekkor a svédek részesedése az összlakosságból már csak 5,9 %-ot tett ki.

Ami a finnországi svéd nyelvű felsőoktatási rendszert illeti, a svédek három egynyelvű intézménnyel is rendelkeznek:

- az Åbo Akademi Turku (svédül Åbo) városában, amelyet 1918-ban alapítottak;

- a Svenska Handelshögskola (Svéd Kereskedelmi Főiskola) Helsinkiben;

- a Svenska Social och Kommunalhögskola (Svéd Szociális és Kommunális Főiskola) szintén Helsinkiben, a Helsinki Egyetem részeként működve.

A finnországi svédek határozottan küzdenek oktatási intézményeik egynyelvűségéért (Liebkind, K.–Broo R., 1985). Az egynyelvű iskolák ugyanis általában jobb eredményeket érnek el, mint a kétnyelvű iskolák svéd tagozatai, sőt, gyakran az országos átlagot is magasan meghaladó szintű képzést folytatnak. Ezek után nem meglepő, hogy ezen intézményekben jelentős számú finn is tanul (arányuk az Åbo Akademin 26 %, a Svéd Kereskedelmi Főiskolán 17 %, a Svéd Szociális és Kommunális Főiskolán pedig 20 % körüli).

A fentiek mellett a továbbtanulni vágyó finnországi svéd fiatalok rendelkezésére áll számos kétnyelvű felsőoktatási intézmény is:

- a Helsinki Egyetem, amely az ország legnagyobb egyeteme, és amelynek jogi karán például évfolyamonként 25 svéd diák helye garantált!

- a Műszaki Főiskola;

- az Állatorvosi Főiskola;

- az Iparművészeti Főiskola;

- a Színművészeti Főiskola;

- a Sibelius Akadémia (ezek szintén Helsinkiben találhatóak).

Az egynyelvű intézményekben az oktatás és a vizsgáztatás nyelve is a svéd, a kétnyelvűekben pedig alapvetően a finn, de a hallgatók létszámához mérten svéd oktatókat is alkalmaznak. Érdekes módon a svéd előadások és a vizsgák a finn oktatással párhuzamosan folynak, és finn hallgatók számára is látogathatók (Köpf E., 1996).

A kétnyelvű intézményekbe ún. kvóta alapján, meghatározott számú svéd hallgató nyer felvételt, még akkor is, ha felvételi teljesítményük gyengébb, mint finn társaiké. Ennek gyakorlati oka (is) van, mégpedig az, hogy bizonyos munkakörökben még ma sincs elég svéd nyelvű alkalmazott (Beck T., 1992).

A kisebbségi intézményrendszer további fontos eleme a Finn Rádió és Televízió svéd programosztálya, amely önállóan készít anyagokat, a műsorokat pedig svédekből álló programtanács szerkeszti és felügyeli. Az állami rádió három csatornájából egy svéd nyelvű, emellett több svéd magánadó is működik.

Igen fejlett a finnországi svéd nyelvű lapkiadás is: összesen 12 napilap (kb. 180 ezer példányban) és 18 hetilap jelenik meg rendszeresen.

A finnországi könyvesboltoknak többnyire külön részlegük van a svéd nyelvű könyvek számára. Ezeket részben Svédországból hozzák be, részben pedig helyben adják ki. Évente mintegy 500 svéd könyv jelenik meg Finnországban.

Finnország területén négy állandó és államilag dotált svéd nyelvű kőszínház is működik, melyek közül az Åbo Teatern rendszeresen játszik az Åland-szigeteken. Problémát jelent viszont a szegényes repertoár és a kis nézőszám, amely miatt a kisebbségi színházak finn előadásokat is kénytelenek szervezni, tehát gyakorlatilag kétnyelvűek.

A 16. század óta egész Skandináviában jelentéktelen a nem evangélikus hitűek aránya. A nagyobb településeken általában van külön finn és svéd templom is, a kisebb helységeken viszont a gyülekezetek kétnyelvűek is lehetnek. Ehhez csak annyi kell, hogy a hívők közül legalább 50 a másik hazai nyelvet beszélje. Ám nagy egyházi ünnepek alkalmával az egynyelvű községek templomaiban is tartanak istentiszteletet a kisebbség nyelvén (Köpf E., 1996).

Az állam részéről megnyilvánuló pozitív diszkrimináció ennyi példája után itt is joggal merül fel a kérdés: nevezhetjük-e egyáltalán kisebbségnek a finnországi svéd közösséget?

1.1.3. A dél-tiroli osztrákok helyzete

A ma Olaszországhoz tartozó Dél-Tirol (németül Südtirol, olaszul Alto Adige), illetve az itteni osztrák lakosság helyzetének a XX. sz. második felében történt rendezését sokan az európai kisebbségi politika mintapéldájának tekintik. Ám a dél-tiroli osztrákok és olaszok együttélése sokáig egyáltalán nem volt békés és barátságos. Hogy ennek hátterét megérthessük, elkerülhetetlen a régió történetének rövid áttekintése.

A jelenlegi Tirol területe már 10 ezer éve lakott, ekkor költöztek ugyanis a vidékre az első telepések. Őket Kr. e. 4000 táján földműves népek váltották, majd Kr. e. 450-ben illír törzsek telepedtek le a területen. Nem sokkal időszámításunk kezdete előtt a vidéket a rómaiak foglalták el és ők nevezték el az illíreket réteknék (räteknék). Az illírek részben átvették a rómaiaktól a latin nyelv használatát és ebből alakult ki a ladin etnikum által még ma is beszélt rätoromán nyelv.

A Római Birodalom bukása után a keleti gótok birodalmának része lett, majd Kr. u. 550 körül megszállták és hercegségükhöz csatolták a bajorok. Ők is térítették keresztény hitre Tirol akkori lakóit.

A XII. században aztán megalakult a Tiroli Grófság, mely 1363-ban a Habsburgok kezére került. A következő évszázadokban Tirol (melynek területe már nagyjából megegyezett a maival), többször is „gazdát cserélt”. 1796-ban a franciák foglalták el, de a napóleoni háborúk után ismét visszakerült a bajorokhoz. 1814-ben aztán végül újra a Habsburg Birodalomhoz csatolták.

Az 1919. évi Saint Germain-i békeszerződés megkötésével Tirol Nagy-Magyarországhoz hasonlóan a szétszakítás sorsára jutott: a Brenner-hágótól délre fekvő területeket Bozen (olaszul Bolzano) központtal Olaszországhoz csatolták, majd megkezdődött a vidék erőszakos olaszosítása. Megjegyzendő, hogy Dél-Tirol lakosságának 97 %-a ekkoriban osztrák volt!

Pár évvel később beszűntették a német nyelvű oktatást, a német anyanyelvű tanárokat és hivatalnokokat elbocsátották, helyükre olaszokat telepítettek be. Tilos volt használni a dél-tiroli települések eredeti német neveit, sőt, magát a Tirol elnevezést is. Még a német családneveket is olaszosították, sőt, a temetőekben még a sírfeliratok sem lehettek német nyelvűek. A német nyelvű lapokat keményen cenzúrázták, a bolzanói ipari zóna kiépítésének idején pedig több ezer olasz ipari munkást telepítettek be a területre. Hitler és Mussolini választás elé állította Dél-Tirol német ajkú lakosságát: vagy maradjanak olasz területen és vessék alá magukat az olaszosító politikának, vagy kérjenek német állampolgárságot, és hagyják el Dél-Tirolt. Erre az akkor 250 ezres dél-tiroli osztrák népesség 86 százaléka birodalmi állampolgárságot kért, de ténylegesen csak 75 ezren vándoroltak ki Németországba (Kaszás P., 2006).

Az olaszosítás, természetesen a II. Világháború után is folytatódott, ennek ürügyeül többnyire az iparosítás szolgált, eszközét pedig az ezzel együtt járó lakásépítések jelentették. Ekkor az 1945-ben megalakult Dél-tiroli Néppárt, az itteni osztrákok politikai érdekvédelmi szervezete kezdett erélyesebben fellépni az olaszosítás ellen, és tüntetéseket szervezett a régió autonóm státuszáért. Sőt, 1957-ben, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Olaszország ezzel együtt is tovább folytatja kísérleteit az etnikai arányok saját maga javára való eltolására, a Dél-tiroli Néppárt kilépett a tartományi kormányból. Ettől kezdve a dél-tiroli osztrákok kérdése kikerült a nemzetközi szintre, rendezésébe pedig egyre inkább bevonták anyaországukat is. Ausztria, látva, hogy Olaszország nem érdekelt az éppen csak megkezdett tárgyalások sikerességében, az ENSZ-hez fordult segítségért. Innentől a

dél-tiroli civil lakosság polgári engedetlenségi mozgalma is egyre inkább felerősödött és a „Feuernacht” („A tűz éjszakája”) néven híressé vált, 1961. június 11-ének éjszakáján végrehajtott összehangolt merényletsorozat elkövetésében csúcsondott ki. Kb. negyven robbantás történt, főleg magas feszültségű távvezetékek tartóoszlopai és erőművek ellen, aminek következtében egész Észak-Olaszországban megszűnt az áramellátás (emberéletben viszont nem esett kár). Ugyanakkor az olasz kormány által a feltételezett tettesek után indított hajtóvadászat és a rendőri túlkapások számos dél-tiroli halálához vezettek, ezért Ausztria külügyminisztere újra az ENSZ-hez fordult. Végso soron a Feuernacht jelentős változást hozott az olasz politikában. Pár héttel a merényletek után megalakult az ún. Tizenkilences Bizottság (11 olasz, 7 dél-tiroli és 1 ladin taggal), hogy megkeresse a helyzet megoldási lehetőségeit. Végül 11 évnyi egyeztetés után, 1972-ben elfogadták a Dél-Tirol és a tisztán olaszok lakta Trentino megyék együttes autonómiájáról szóló statútumot (Trentino-Alto Adige, lásd a 3. ábrát).

3. ábra. A Trentino-Alto Adige Autonóm Körzet térképe (a 4-es számmal jelölt világosabbra színezett terület Dél-Tirol)

Forrás: <http://www.big-italy-map.co.uk/map-of-trentino-alto-adige-map.htm>

Azóta a helyzet gyökeresen megváltozott a vidéken: manapság minden dél-tiroli állami és önkormányzati alkalmazott számára kötelező mind a német, mind az olasz nyelv ismerete. A gyerekek már az iskolában tanulni kezdik egymást nyelvét. A kulturális támogatásokat, a munkahelyeket és a lakásokat minden településen az ott élő népcsoportok arányában osztják el. Míg Európában számos kisebbség esetében nagy problémát jelent az asszimiláció, a dél-tiroli osztrákok lélekszáma folyamatosan nő. A tartomány pedig időközben Európa egyik leggazdagabb régiója lett. Talán ezért is van, hogy az autonómia sikerének titkait a mai napig a világ számos pontján elemzik (Kaszás P., 2006).

Most vizsgáljuk meg, hogy az imént említett, autonómiát kimondó statútum értelmében melyek is azok a rendelkezések, amelyek miatt a dél-tiroli osztrákok (és velük együtt a számbelileg sokkal kisebb ladin népcsoport) helyzetének rendezése egész Európában példaértékűnek számít.

A legutóbbi, 2001-es hivatalos népszámlálás adatai szerint Dél-Tirol lakosságának 68 %-a német, 28 %-a olasz, 4 %-a pedig rätoromán (ladin) nyelvű.

A Statútum második cikke kimondja, hogy az autonóm körzeten belül minden nyelvi csoport (német, olasz, ladin) tagjai jogegyenlőséget élveznek, mindegyikük etnikai és kulturális sajátosságai védelemben részesülnek. Az olasz nyelv egyedüli használata kizárólag a katonai intézményeken belül érintetlen. A 100. cikk szövege ezt a következőképpen pontosítja: „Dél-Tirol német nyelvű polgárainak joga van a bíróságokkal, a közigazgatás szerveivel és hivatalaival, amelyek székhelye a megyében van vagy körzeti hatáskörűek, valamint a közszolgálatot ellátó koncessziós vállalatokkal való érintkezésben anyanyelvüket használni”. Egy 1988-ban alkotott rendelet szerint minden hivatali helyiségben ki kell függeszteni a szabad nyelvhasználat jogára figyelmeztető hirdetést, sőt, azt is, hogy az adott hivatalnok(ka)t milyen szankció fenyegeti, ha ezt a jogot megsérti(k). A bíróságokon például az ügyész vádbeszéde és az ítélethirdetés is két nyelven hangzik el, a polgári perekben pedig a felek saját maguk dönthetik el, hogy a vonatkozó iratokat németül vagy olaszul szerkesztik (Mézes Zs. L., 2003).

Természetesen, az oktatás szférájában is gyökeresen megváltozott a helyzet a II. Világháború előtti állapotokhoz képest. A lehetséges iskolatípusok (kétnyelvű vagy egynyelvű) közül a Statútum megalkotóinak választása az egynyelvű német, olasz és ladin iskolák rendszerére esett. Tehát, az óvodáktól az elemi és középiskolákig egyaránt olyan pedagógusok oktatnak-nevelnek, akiknek az iskola nyelve egyben anyanyelvük is. A másik nyelv (az olasz vagy a német) oktatása pedig az elemi iskola második vagy harmadik osztályában kezdődik.

Ami a felsőoktatást illeti, a Statútum lehetővé teszi, hogy a dél-tiroliak számára Ausztria töltsen be a kulturális haza szerepét. Ennek egyik jele az egyetemi és főiskolai diplomák, illetve címek, tudományos fokozatok kölcsönös elismerése Ausztria és Olaszország között. Az előbbi tétel másik bizonyítéka, hogy a dél-tiroli osztrákok „tartományi egyeteme” az Innsbrucki Egyetem, amely a Padovai Egyetemmel közös tanterv szerint folytatja például az olasz jog kétnyelvű oktatását.

Ráadásul Dél-Tirolnak ma már saját, német nyelvű egyeteme is van (Freie Universität Bozen, azaz Bolzanói Szabadegyetem).

A két autonóm megye közjavairól és közvagyonáról a Statútum 66-68. cikke rendelkezik. Ezek értelmében az összes regionális érdekű javak (utak, autópályák, vasutak, vízvezetékek, állami tulajdonban lévő erdők, bányák, valamint közszolgálati rendeltetésű épületek és javak) az autonóm körzet közvagyonát képezik és ezeket az olasz állam átadja annak tulajdonába. Ráadásul a régiót illeti az állami adóbevételek (örökösödési, ajándékozási, idegenforgalmi, jövedelemadók stb.) jelentős része is, a pénzek elosztása pedig szintén a nyelvi csoportok szerinti rendben történik (Mézes Zs. L., 2003).

A fentiek mellett Dél-Tirol jogot kapott arra is, hogy az olasz államtól függetlenül, saját maga tartson fenn külkapcsolatokat a gazdaság, a kultúra, a művelődés, a sport stb. terén más országokkal vagy azok egyes régióival. Talán természetes, hogy a legszorosabb együttműködés az ausztriai Észak-Tirolhoz (Nord Tirol) köti a régiót, de Dél-Tirol több, ún. interregionális kooperációban is részt vesz:

- az Alpok Munkaközösség – Arbeitsgemeinschaft Alpen (ARGE ALP), melynek tagjai Ausztriából Tirol, Vorarlberg és Salzburg tartományok, Olaszországból Dél-Tirol és Lombardia, Németországból Bajorország, Svájcban pedig Graubünden kanton;

- az Alpok-Adria Munkaközösség, melynek 18 tagja között egész államok és külön közigazgatási egységek (tartományok, megyék stb.) is vannak;

- az Európai Unió égisze alatt működő INTERREG project, ami a határtérségekre irányuló közösségi kezdeményezés főleg az infrastrukturális fejlesztések, a vegyes vállalatok, illetve a környezetvédelmi együttműködések terén.

Mintegy az eddigiek összefoglalásaként, a dél-tiroli autonómia pozitívumai az alábbiakban összegezhetők:

- a német nyelv az olasz mellett elismert hivatalos nyelv és lényegében ugyanez elmondható a ladinról is ott, ahol a ladin ajkúak óshonos lakosoknak számítanak (tehát az összesen 116 településből nyolcban);

- a nyelvi csoportok identitásának megőrzése a három különböző változaton alapuló oktatási rendszernek köszönhetően, amely mindhárom nyelvi csoport részére biztosítja az anyanyelvű óvodai nevelést és iskolai oktatást, illetve emellett valamelyik másik nyelv elsajátítását is;

- az ún. arányosítási rendszer garantálja, hogy a lakásépítési támogatásokat és az igazgatási állásokat a három nyelvi csoport között számszerűségük arányában osztják meg;

- Ausztria és Olaszország között a felsőfokú végzettség kérdésében létrejött egyezménynek köszönhetően a német ajkú csoport tagjai osztrák egyetemeken anyanyelvükön is végezhetik egyetemi tanulmányaikat;

- lehetőség van német nyelvű tévé- és rádióműsorok vételére a szomszédos német nyelvű országokból;

- nagyon jól működik a több mint ezer egyesületből és szervezetből álló kulturális hálózat;

- Dél-Tirolnak rendkívül virágzó gazdasága van, amely alapvetően három pilléren nyugszik: a mezőgazdaságon (a foglalkoztatottak 12 %-ával), az iparon és kereskedelmen (27 %), valamint a szolgáltatásokon (61 %);

- az előrelátó fejlesztési politika eredményeként Dél-Tirolban mára sikerült elérni a közel teljes körű foglalkoztatást, azaz a régióban gyakorlatilag megszűnt a munkanélküliség (Mézes Zs. L., 2003).

Bármilyen nehéz küzdelem és komoly veszteségek árán jött is létre a dél-tiroli autonómia, mindezen eredményeket végiggondolva itt is kérdéses, hogy tekinthetjük-e ezek után ténylegesen nemzeti kisebbségnek az itteni osztrákokat. De talán nem is ez a fontos, hanem az, hogy minden európai (és nem is csak európai) kisebbség és többség számára adottak a pozitív példák a kisebbségi kérdések mindenki számára megnyugtató rendezésére, csak kinek-kinek ki kellene tudni választania azokat a vonatkozásokat, amelyek éppen jól alkalmazhatók és sikerrel kecsegtetők egy-egy konkrét esetben. Ehhez, ahogy a manapság divatos szóhasználattal mondják, csak némi kölcsönös jó szándékra, ennek nyomán egy kis akaratra és elhatározásra, és persze némi pénzre van szükség...

2. Kárpátalja demográfiai viszonyai

2.1. Általános tudnivalók

A mai Kárpátalja területe 1920-ban, a trianoni döntés értelmében a történelmi Magyarország hat vármegyéjének (Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár) egyes részeiből jött létre. Ekkor az említett terület (kb. 12631 km²) mindjárt a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került, mint annak közigazgatásilag elkülönített, meghatározott igazgatási és szervezeti jogokkal felruházott egysége (Molnár J.–Molnár D. I., 2005). Kárpátalját kezdetben egy demarkációs vonal választotta el Csehszlovákia többi részétől, amelyet 1927-ben véglegesítettek határként. Később a terület határai többször módosultak (pl. 1939-45 között a vidék visszakerült Magyarországhoz), mígnem 1945. június 29-én Zakarpatszka Ukrajina (Kárpátontúli Ukrajna) néven a Szovjetunió részévé vált.

Magát a Kárpátalja elnevezést csak a múlt század harmincas éveinek végétől kezdték használni, addig (azaz a csehszlovák fennhatóság idején) a területet általában Rusinsko vagy Podkarpatská Rus néven emlegették. Ma Kárpátalja területe 12752 km² és azokat a területeket foglalja magában, amelyek a Kárpátok vízválasztó gerincétől délnyugatra találhatóak (Zasztavecka et al., 1996, Molnár J.–Molnár D. I., 2005).

1991-től a vidék Zakarpatszka oblaszty, azaz Kárpátontúli megye (terület) néven a független Ukrajna 24 megyéjének egyike.

Kárpátalja területileg nem túl jelentős, hiszen a 603700 km² kiterjedésű Ukrajnának csak mintegy 2 %-át teszi ki. Egyéb szempontokból viszont igenis jelentős és fontos Ukrajna számára, hiszen lényegében ez az ország nyugati kapuja. Sőt, ez a vonás érezhetően fel is erősödött, amióta a szomszédos országok (Magyarország, Szlovákia, Lengyelország és Románia is) az Európai Unió teljes jogú tagjaivá váltak.

Kárpátalja jelenlegi területe három nagyobb domborzati egységből épül fel (Zasztavecka et al., 1996):

1. az Északkeleti- (Ukrán)-Kárpátok hegyvidéke (a terület kb. 65 %-a). Ide tartoznak a Gorgánok, a Poloninai- v. Havasi-vonulat és a Vulkanikus-Kárpátok
2. az előhegységi és dombvidéki területek (kb. 15 %)
3. a Kárpátaljai-alföld síkvidéke, amely a magyar Alföld északkeleti nyúlványa és nagyjából a Tisza völgyében terül el (a terület 20 %-a).

Kárpátaljának jelenleg 13 járása (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Ilosvai, Huszti, Técsői, Rahói, Ökörmezői, Nagybereznai, Szolyvai, Volóci, Perecsenyi) és 5 megyei alárendeltségű városa (Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász, Csap) van (4. ábra). Természetes, hogy a legjelentősebb települések a

síkvidéken (az öt megyei alárendeltségű város, Nagyszőlős) területnek el. A többi járási székhely a Tisza és mellékfolyói domb- és hegyvidéki völgyeiben fekszik.

4. ábra. Kárpátalja adminisztratív térképe

Forrás: saját szerkesztés

Amint az előbbieken arról már szóltunk, Kárpátaljának különös jelentőséget kölcsönöz az is, hogy egyszerre négy országgal határos: északnyugaton Lengyelországgal, nyugaton Szlovákiával, délnyugaton Magyarországgal, délen pedig Romániával. Ezekon kívül Kárpátalja északon Ukrajna Lemberg-i (Lvovi)-, északkeleten pedig Ivano-Frankovszki területével is határos. Kárpátalja megyeszékhelye, Ungvár, a legnyugatibb részen, az ukrán–szlovák határ mentén fekszik. Kárpátalja némileg periférikus fekvését jelzi, hogy az Ungvár–Kijev távolság vasúton 898 km, közúton 788 km, és még légi úton is 600 km (Szabó L., 1993).

2.2. A népességszám alakulása

Ami a mai Kárpátalja népességszámát illeti, a legrégebbi vonatkozó adatok még a 17. századból származnak. Igaz, hitelességük megkérdőjelezhető, de ez sok későbbi adat esetében is igaz lehet.

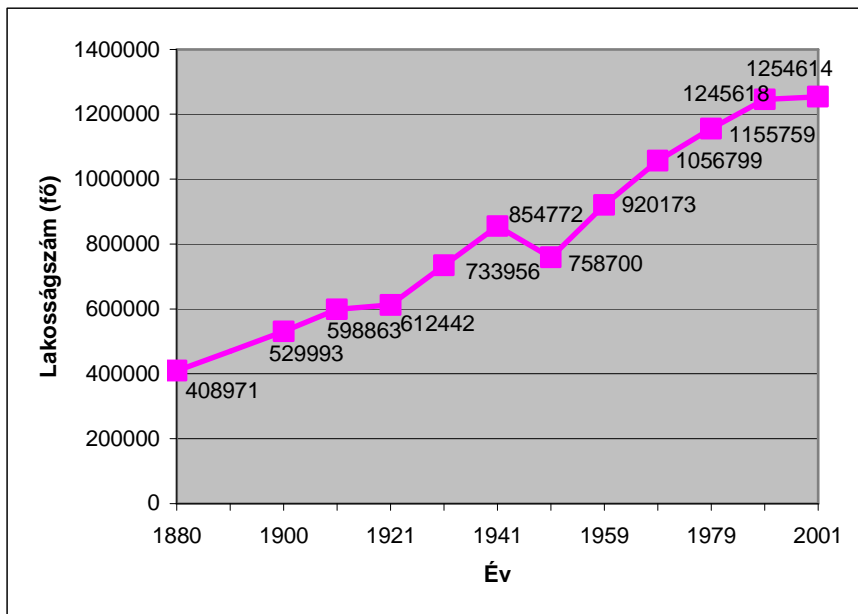
Tehát, a 17. század közepén a mai Kárpátalja területén kb. 170 ezer ember élt, ami a 18. század végére már 250 ezerre nőtt. 1862-ben a lakosság száma elérte a 400 ezer főt (Szabó L., 1993).

1880-tól már népszámlálási adatok is rendelkezésre állnak a népességszám változásait illetően. Népszámlálásokat az európai gyakorlatnak megfelelően nagyjából tízévente bonyolítottak le a mai Kárpátalja területén (Molnár J.–Molnár D. I., 2005):

1. 1880 és 1920 között, tehát Kárpátalja magyar fennhatósága alatt négyet (1880, 1890, 1900, 1910)
2. 1920 és 1939 között, azaz a csehszlovák érában kettőt (1921, 1930)
3. 1939 és 1945 között, vagyis a vidék Magyarországhoz való rövid életű visszacsatolása után egyet (1941)
4. 1945 és 1991 között, tehát a szovjet fennhatóság idején ötöt (1946 – nem minősült hivatalos népszámlálásnak, majd 1959, 1970, 1979, 1989)
5. 1991-től napjainkig, azaz a független Ukrajna fennállása óta pedig egyet (2001).

Az előbbieken felsorolt népszámlálások adatainak tükrében elmondható, hogy Kárpátalja népességszáma három kisebb megtorpanástól eltekintve állandóan emelkedett a vizsgált periódusban (lásd az 5. ábrát!) A megtorpanások (amelyeket azonban a tíz év körüli időbeli felbontás esetenként elfed) a népességszám kisebb visszaeséseit mutatják, melyek az alábbi okokra vezethetők vissza (Molnár J.–Molnár D. I., 2005):

- a) a születésszám csökkenése és a halálozások emelkedése az első világháború alatt és közvetlenül utána, amihez a magyar lakosság határmódosulások utáni kitelepülése is társult
- b) a második világháborúval és annak utótörténetével összefüggő hasonló események, amelyeket tovább tetézt a holocaust, valamint a magyar és a német férfilakosság 1944-es tömeges elhurcolása („málenkij robot”)
- c) a népességszám 1995 óta tartó lassú, de folyamatos apadása.

5. ábra. Kárpátalja népességszámának alakulása 1880 és 2001 között a népszámlálási adatok tükrében

Forrás: Molnár J.–Molnár D. I., 2005. alapján saját szerkesztés

A népességszám előbbieken vázolt fluktuációjának több magyarázata is lehetséges. Az egyik, hogy a második világháború kezdetéig Kárpátalja egy természetes migrációs folyamat célállomása volt: az összlakosság számához viszonyítva a migráció évi 2,8-3,6 %-ot tett ki (Szabó L., 1993). A másik a természetes szaporodás növekedésével kapcsolatos, amely békeidőre általánosan jellemző tünet (az 1910-ig tartó folyamatos növekedést szintén magyarázza).

Ma Kárpátalja Ukrajna és egyben Európa egyik sűrűn lakott vidéke (97,1 fő/km², Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2008). Még azzal együtt is így van ez, hogy a Kárpátalja nagyobbik részét elfoglaló hegyvidék nagy része alig lakott. Ám ez nem volt mindig így. A második világháború előtt ugyanis a népsűrűség a mainak csak fele-kétharmada volt, s ez akkor alatta is maradt Ukrajna átlagos népsűrűségi értékének (Szabó L., 1993).

Hogy a fentebb vázolt képet kissé jobban árnyaljuk, a második világháború utáni évek 2. táblázatban látható népszámlálási adatait kiegészítettük az egyes köztes évek statisztikai hivataltól származó adataival. Ezek szerint az 1946 és 1995 között eltelt közel ötven év alatt Kárpátalja lakossága mintegy 760 ezer főről majdnem 1 millió 300 ezer főre növekedett. Ez átlagosan évi kb. 11 ezer fős gyarapodást jelent. A leglátványosabb népességnövekedés a nagyvárosokban valósult meg: Ungvár lakossága háromszorosára, Munkácsé két és félszeresére nőtt

az említett időszak alatt (Szabó L., 1993). A lakosságszám növekedése a vidéken csak az 1990-es évek második felére szűnt meg. Érdekes, hogy Ukrajnán belül Kárpátalja volt az utolsó olyan megye, ahol még természetes szaporodást regisztráltak 1998-ban (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 1999).

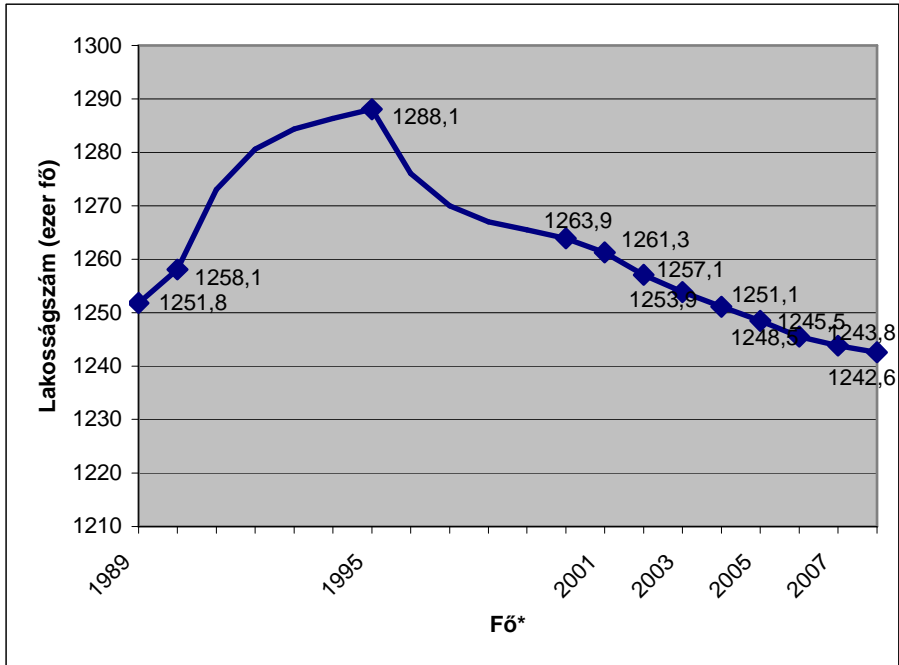
2. táblázat. Kárpátalja népességszámának változásai a második világháború után

Év	A népesség száma (ezer fő)
1946	758,7
1950	807,4
1955	874,0
1959	920,2
1965	1022,3
1970	1056,8
1975	1134,1
1979	1155,6
1985	1202,4
1989	1245,6
1995	1288,1*
2000	1263,9*
2005	1245,7*
2008	1239,8*

* - az adott év január 1-jére

*Forrás: Szabó L., 1993., Molnár J.–Molnár D. I., 2005.,
Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyvek, 1996-2009*

A népességszám változásait az utolsó hivatalos szovjet népszámlálástól napjainkig a 6. ábra mutatja.

6. ábra. Kárpátalja népességszámának alakulása 1989 és 2008 között
 (* - a jelenlévő lakosság az adott év január 1-jére)

Forrás: Szabó L., 1993., Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyvek, 1996-2009 alapján saját szerkesztés

Ami a népsűrűségnek a második világháború utáni alakulását illeti, az 1946-os 59,5 fő/km²-ről 1999-re elérte a 100,6 fő/km²-t. A növekedés 1992-ig folyamatos volt (99,8 fő/km²), bár az időszak utolsó két évtizedében jelentősen lelassult. 1993-tól aztán stagnálás, az évtized végétől pedig csökkenés kezdődött, ami napjainkban is tart.

2.3. Születések, halálozások, természetes szaporodás

Valamely földrajzi egység népességszámának alakításában általában két tényezőnek van döntő szerepe: az ún. természetes mozgásoknak (születés, halálozás, természetes szaporodás/fogyás), valamint a mechanikus mozgásoknak (a migráció különböző formái). A születési és halálozási ráta, valamint a természetes szaporodás és a gyermekhalandóság mutatószámainak második világháború előtti változását a 3. táblázat foglalja össze.

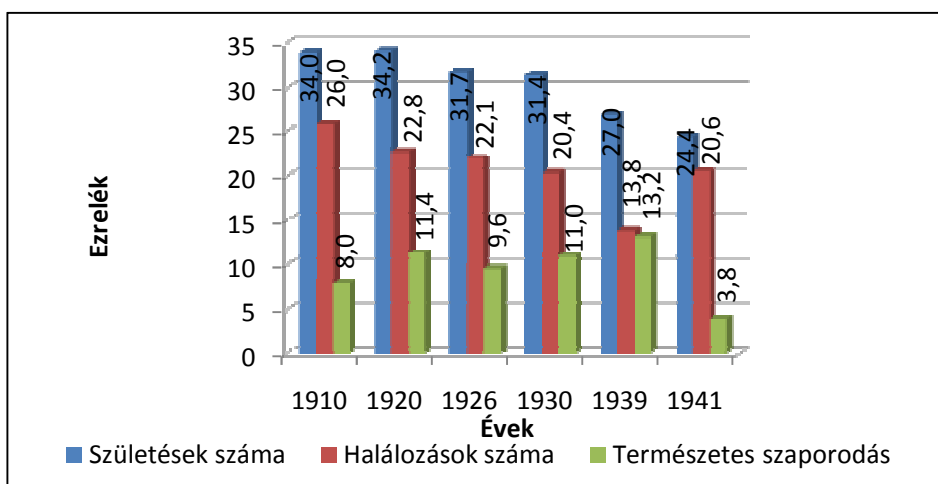
3. táblázat. Kárpátalja lakosságának természetes mozgásai és a gyermekhalandóság alakulása 1910 és 1941 között

Év	Születési ráta (‰)	Halálozási ráta (‰)	Természetes szaporodás (‰)	Csecsemő- halandóság (‰)
1910	34,0	26,0	8,0	87,5
1920	34,2	22,8	11,4	71,4
1926	31,7	22,1	9,6	58,0
1930	31,4	20,4	11,0	56,5
1939	27,0	13,8	13,2	39,8
1941	24,4	20,6	3,8	40,3

Forrás: Szabó L., 1993., saját számításokkal kiegészítve

A táblázatból kitűnik, hogy a „békeévek” idején, tehát 1910 és 1939 között a születések száma jóval meghaladta a halálozások számát, azaz jelentős természetes szaporodásról beszélhettünk. Az 1941-es adatokon már érezhető a háború „előszele”, hiszen az előző pár évhez képest láthatóan visszaesett a születések száma, megnőtt a halálozásoké, így 1939-hez képest harmadára csökkent a természetes szaporodás mértéke is.

A szóban forgó időszak reprodukciós mutatóinak változását szemléletesebben a 7. ábra mutatja.

7. ábra. A kárpátaljai lakosság reprodukciós adatai (1910-1941)

Forrás: Szabó L., 1993., alapján saját számításokkal kibővítve, saját szerkesztés

A második világháború után Kárpátalján a születések száma jóval magasabb volt, mint a világszerte. Ugyanakkor, annál sokkal alacsonyabb volt a halálozási ráta, így a természetes szaporodás igen magas értéket ért el (1950: 19,6 ‰).

1946 után a születések száma gyakorlatilag megszakítás nélkül csökken és 1998-ra már csak a '46-os érték harmadát tette ki (31,2 ill. 11,8 ‰!) 1960-ig csökkenő irányzatot követett a halálozások száma is, ami aztán 1995-ig folyamatosan emelkedett (11,7 ‰), majd néhány éves átmeneti csökkenés után 2005-ig újra nőtt (13,2 ‰). Érdekes megjegyezni, hogy a 2005-ös másodmaximum kevesebb mint egy ezrelékkal marad el az 1946-os szinttől. Többek között ez is magyarázza, hogy megyénkben miért csökken 1950 óta szinte folyamatosan a természetes szaporodás mértéke. Ami a gyermekhalandóság alakulását illeti, néhány év kivételével (pl. 1975, 2005) a vonatkozó mutatók állandóan csökkentek Kárpátalján és 2007-ben nem érték el az 1946-os szint 10 %-át (lásd a 4. táblázatot!)

4. táblázat. A kárpátaljai lakosság természetes mozgásai a második világháború után

Év	Születési ráta (‰)	Halálozási ráta (‰)	Természetes szaporodás (‰)	Csecsemő-halandóság (‰)
1946	31,2	14,0	17,2	133,4
1950	30,7	11,1	19,6	111,7
1955	28,7	9,6	19,1	84,8
1960	25,5	6,8	18,7	35,3
1965	19,9	7,1	12,8	30,2
1970	21,3	7,2	14,1	20,4
1975	19,7	8,8	10,9	21,6
1980	18,8	9,2	9,6	18,4
1985	18,3	9,6	8,7	16,2
1990	16,8	9,3	7,5	12,7
1995	13,4	11,7	1,7	12,5
1998	11,8	10,7	1,1	11,6
2001	10,9	11,3	-0,4	9,9
2003	11,8	11,9	-0,1	8,1
2004	12,4	12,4	0,0	8,3
2005	12,6	13,2	-0,6	11,5
2006	13,3	12,8	0,5	9,6
2007	13,5	13,3	0,2	12,1

Forrás: Szabó L., 1993., saját számításokkal kiegészítve, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyvek, 1996-2007

A táblázat adataiból kitűnik, hogy az ezredforduló után Kárpátalján állandósuló természetes fogyás (2004-ben stagnálás) a 2006-os és 2007-es esztendőben újra csekély természetes szaporodásra váltott. Ennek fő oka, véleményünk szerint az ukrán állami népesedéspolitika irányváltásában keresendő, amely nagyjából az ezt megelőző két-három évben teljesedett ki. Az irányváltás oka, hogy Ukrajna az utóbbi másfél évtizedben kiérdemelte „a világ leggyorsabban fogyó társadalma” címet: az 1990-es évek közepétől napjainkig az ország népessége 52 millióról 46 millió fő alá csökkent. Az irányváltás lényege, hogy több komplex program is meghirdetésre került a nők terhesség alatti egészségmegőrzésével, sőt javításával, a terhes-gondozással, járványmegelőzéssel kapcsolatban. Mindezek eredményeként 2006-ban jelentősen csökkent a gyermekhalandóság és a szülőági halálozás, miközben a megye összesített halálozási mutatója számottevően nem változott (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2007). Emellett az állami politika a szülési kedv növelését is központi kérdésként kezeli, ezért az utóbbi években igen komoly anyagi juttatásokkal támogatja a gyermeket vállaló családokat, melyek összege szinte évről évre emelkedik, illetve a vállalt gyermekszám függvényében is nő (második gyermek vállalása esetén például duplája az első gyermek esetén kifizetett összegnek). Úgy gondoljuk, hogy elsősorban a fenti intézkedéseknek köszönhető, hogy Kárpátalján 2006-tól kezdve emelkedik a születések száma, ami a korábbihoz hasonló mortalitási értékek mellett is csekély természetes szaporodást eredményez.

Érdeemes megvizsgálni a népesség természetes mozgásainak településtípusok szerinti alakulását is. Az utóbbi évek egyértelmű jelensége, hogy a városokban (valamint az ukrániai településhierarchiában a városok és falvak között helyet foglaló ún. városi típusú településeken) a születési ráta közel egy ezreléssel magasabb, a halálozási pedig valamivel alacsonyabb, mint a falvak esetében. Ennek megfelelően Kárpátalja természetes szaporulata elsősorban előbbi településeken képződik, míg a falvakra inkább a népesség fogyása jellemző (5. táblázat).

A születésektől és halálozásoktól, sajnos, elválaszthatatlan az abortuszok problémája. A mesterséges terhesség-megszakítások mintegy egynegyede ma az elsőállapotú nőket érinti, és ami még szomorúbb: az abortuszok egyre nagyobb hányadát a 17. életévüket még be nem töltött nőknél végzik el. Mindez csak az önkéntes abortuszokra érvényes, ehhez jönnek még az ún. spontán vetélések, amelyek a terhes nők további közel 9 %-t érintik. A fentebb már említett okokkal együtt az abortuszok és vetélések magas száma is komolyan hozzájárul ahhoz, hogy Kárpátalján az addig meglévő természetes szaporulat a '90-es évek végére természetes fogyásba csapott át. Ugyanakkor, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a sok abortusz szoros kapcsolatban áll Kárpátalja gyenge gazdasági helyzetével, amikor a családok többsége nem mer, nem tud egynél vagy kettőnél több gyermeket vállalni a megélhetési gondok miatt. Mindez persze nem ad felmentést a magzatgyilkosságokra, csak valamilyen szinten magyarázza a mesterséges terhesség-megszakítások magas számát.

5. táblázat. A kárpátaljai lakosság természetes mozgásai településtípusonkénti bontásban

Év	Születési ráta (%)			Halálozási ráta (%)			Természetes szaporodás		
	Ö	V	F	Ö	V	F	Ö	V	F
2004	12,4	12,3	12,4	12,4	12,3	12,5	0,0	0,0	-0,1
2005	12,6	13,2	12,3	13,2	13,1	13,3	-0,6	0,1	-1,0
2006	13,3	13,8	12,9	12,8	12,5	12,9	0,5	1,3	0,0
2007	13,5	14,0	13,3	13,3	13,1	13,4	0,2	0,9	-0,1

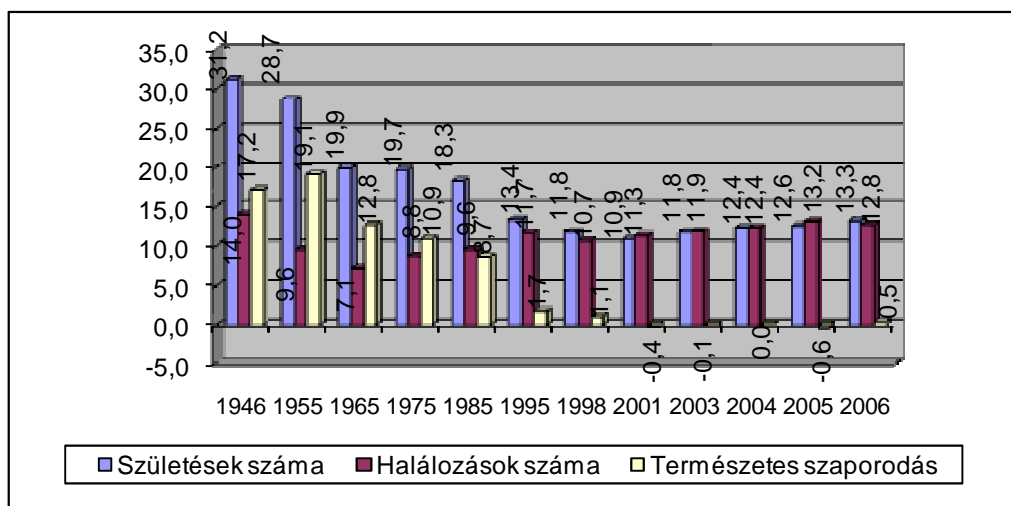
Rövidítések: Ö – összesen

V – városokban (összesen 11 db) és városi típusú településeken (19 db)

F – falusi településeken (307 községi tanács keretében összesen 579 db)

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyvek, 2005-2008

Végezetül, álljon itt a 8. ábra, amely összefoglalja a születések és halálozások számának, valamint a természetes szaporodásnak a háború utáni alakulását.

8. ábra. A kárpátaljai lakosság reprodukciós adatai a II. világháború utáni időszakban (%)

Forrás: Szabó L., 1993., Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyvek, 1996-2007 alapján saját számításokkal kiegészítve, saját szerkesztés

2.4. A lakosság nemek szerinti és életkori összetételének változásai

Ami a kárpátaljai lakosság nemek szerinti összetételét illeti, 1910 és 1946 között majdnem 10 %-kal csökkent a férfiak aránya, és, természetesen, ugyanennyivel nőtt a nőké. A csökkenés leginkább a '40-es évek első felében volt szembevetendő, ami egyértelműen a háborús események rovására írható. Az első szovjet statisztikai adatok 1946-ban további 0,9 %-os csökkenést regisztráltak a kárpátaljai férfiak arányában. Ez még akkor is így van, ha akkorra a hadifoglyok zöme már visszatért. Ennek az újabb csökkenésnek egy másik szomorú történelmi háttere és magyarázata volt: az ún. „málenkij robot”, azaz „kis (háromnapos) munka”, amely köztudottan a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű férfiakat érintette elsősorban, de nem kímélte a papságot sem, akik zömükben nem voltak hajlandók megtagadni ruszin nemzetiségüket és görög katolikus vallásukat.

Az 1946. évi mélypont (40,9 %) után aztán a kárpátaljai férfilakosság aránya fokozatosan emelkedett, mígnem 1999-re elérte a 48,2 %-os részesedést az összlakosságon belül. Napjainkban arányuk majdnem pontosan 48 %, ami azt jelenti, hogy minden 1000 kárpátaljai nőre 926 kárpátaljai férfi jut (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2007). Vagyis, leszámítva a néhány háború előtti évet, amikor a férfiak voltak többen, Kárpátalján állandósult a néhány százalékos nőtöbblet.

A különböző korcsoportok egymáshoz való százalékaránya nem sokat változott a múlt század folyamán (6. táblázat).

6. táblázat. A kárpátaljai lakosság korösszetételének alakulása az 1910. évi népszámlálástól napjainkig

Év	1 év alatt %	1-4 %	5-9 %	10- 14 %	15- 19 %	20- 24 %	25- 29 %	30- 34 %	35- 39 %	40- 44 %	45- 49 %	50- 54 %	55- 59 %	60- 69 %	70 év felett %
1910	1,0	7,0	8,5	8,5	7,0	8,5	7,0	7,5	7,0	5,0	5,5	5,5	5,0	11,3	5,7
1941	1,0	7,0	8,0	8,5	7,5	8,2	7,1	8,2	6,9	4,8	5,3	4,9	4,9	11,0	6,7
1946	0,6	7,6	7,7	8,8	7,8	8,2	7,2	8,3	6,9	5,0	5,2	5,2	5,0	10,1	6,4
1970	1,6	7,7	8,8	8,9	7,9	7,7	7,8	8,2	7,1	5,4	5,3	5,4	5,4	8,8	4,0
1980	1,9	7,4	8,5	8,5	8,2	7,8	8,1	8,1	7,1	5,5	5,4	5,6	5,6	8,7	3,6
1991	1,7	7,1	8,5	8,6	8,0	7,4	8,2	7,8	7,2	5,8	5,4	5,7	5,6	8,9	4,1
1999	1,2	5,1	7,9	8,7	8,4	8,1	7,5	7,0	7,8	7,3	6,5	5,1	4,5	8,7	6,2
2001	1,1	4,8	7,1	8,4	8,7	7,9	7,6	7,1	7,1	7,8	6,6	6,2	4,2	8,6	6,8
2008	1,3	6,2	5,6	6,6	7,9	8,5	7,9	7,5	7,0	6,7	7,4	6,4	5,7	7,6	7,5

Forrás: Szabó L., 1993., Kárpátalja lakossága – Statisztikai Adattár, 2000, 2002, 2009

A táblázatból kitűnik, hogy a kárpátaljai lakosság kb. egynegyedét a 14 év alattiak alkotják, közel 9 %-át pedig a (15–19 év közötti) serdülők. Ezek az adatok lényegében megfelelnek a világtáblának, mint ahogy a következő korcsoportok adatai is. Kivételt csak a nyugdíjkorúak aránya jelent, hiszen mintegy 15 %-os részesedésük az össznépeségből lényegesen magasabb a világtáblánál (kb. 9%). Érdekes megfigyelni az utóbbi bő másfél évtized tendenciáit is, amelyek szerint ez idő alatt több mint 6 %-al csökkent a 14 év alattiak aránya, ugyanakkor közel 3 %-al nőtt a 35-49 és több mint 3 %-al a 70 év feletti korosztály részesedése. Azaz, itt is tart a népesség fokozatos (és egyre fokozódó mértékű) előregedése, amelynek fő oka a születések számának csökkenésében keresendő.

Ami Kárpátalja urbanizáltsági szintjének alakulását illeti, 1910-ben a megye lakosságának mindössze 4,8 %-a volt város lakó. Az első jelentősebb növekedési hullám a II. világháborúig tartó időszakra esett: 1910-hez képest Kárpátalján háromszorosára nőtt az urbanizáltsági szint (17,7 %). 1946-ra ez az arány elérte a 20,8 %-ot, utána pedig fokozatosan növekedett, mígnem 1988-ban elérte maximumát (42,2 %). Azóta a városi lakosság részaránya lassan csökkent, 1999-ben kerekén 39 %-ot, 2008. január 1-re pedig már csak 36,8 %-ot tett ki (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 1999, 2008, saját számításokkal kiegészítve).

2.5. A lakosság etnikai szerkezetének alakulása

A 19. század végén, de főleg a 20. század elején a mai Kárpátalja területe valóságos „Bábel” volt Közép-Európa térségei között: kifogástalan békességben megfértek egymás mellett ruszinok, magyarok, németek (svábok), zsidók, románok, csehek, szlovákok, cigányok (Szabó L., 1993). A kárpátaljai lakosság nemzetiségi összetételének alakulását a II. világháború előtt a 7. táblázat mutatja be.

7. táblázat. A nemzetiségi összetétel alakulása Kárpátalján a II. világháború előtt

Nemzetiség	1880 (%)	1910 (%)	1920 (%)	1930 (%)	1941 (%)
Ruszin	59,8	59,4	62,0	64,0	60,8
Magyar	25,5	24,8	17,6	15,4	20,6
Német	7,6	2,8	1,8	1,8	1,2
Román	1,9	1,2	1,8	1,7	1,5
Cseh és szlovák	1,9	0,6	3,6	4,8	0,2
Zsidó	n. a.	10,7	13,0	12,0	15,2
Cigány	n. a.	0,5	0,5	0,2	0,4
Orosz	n. a.	0,0	0,0	0,1	0,1

Forrás: Szabó L., 1993, Molnár J–Molnár D. I., 2005

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a második világháborúig Kárpátalja lakosságának túlnyomó többségét a ruszinok és a magyarok tették ki. E két nemzetiségen kívül csupán a zsidóság alkotott jelentősebb tömeget, igaz csak 1944-ig, a tömeges deportálások megkezdéséig (lásd a 6. ábrát!) A németek, románok és cigányok létszáma eléggé stabil volt a szovjet idők előtt, habár a németek (zömmel svábok) aránya 1910-hez képest kevesebb, mint felére csökkent, főleg a háborús években történt tömeges elvándorlásuk következtében (Szabó L., 1993).

A cigányokról igazán hiteles adataink nincsenek, mivel közülük sokan magyarnak, románnak, esetleg szlováknak vallották magukat, így más statisztikai csoportokba kerültek át. Bizonyos fokig ugyanez vonatkozik a háború előtti zsidóságra is, akik közül sokan gyarapították a magyarok, szlovákok, sőt, még a németek számát is.

A cseh és szlovák nemzetiségű lakosok száma és aránya Kárpátalján főleg akkor nőtt meg, amikor a megye 1918 után Csehszlovákia része lett, és majd akkor csökkent le ismét, amikor húsz év múlva ez az állapot megszűnt (lásd a 6. táblázatot!) Ugyanilyen okból csökkent a magyarság száma 1920-ban, majd emelkedett 1941 után, amikor először Kárpátalja déli része, majd az egész Északkelet visszatért az anyaországhoz.

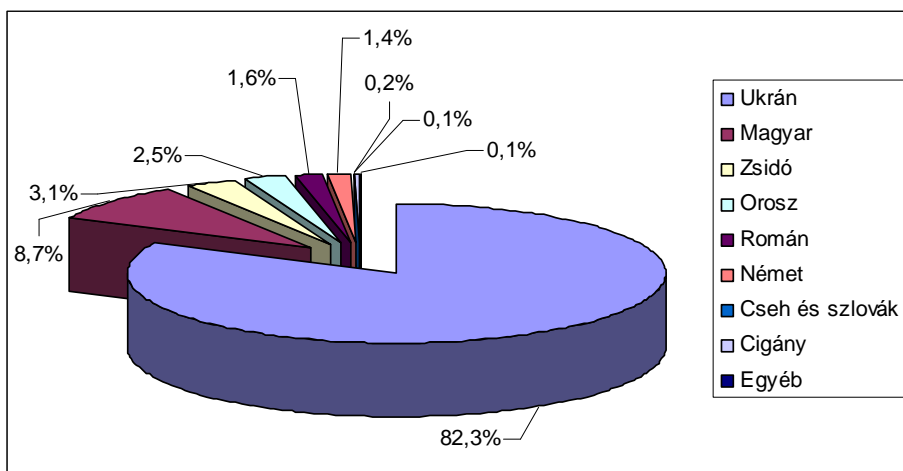
A másik fontos dolog, ami a 6. táblázat adataiból kitűnik, hogy Kárpátaljának nem volt ukrán és orosz őslakossága. Az orosz emigránsok betelepülése az oroszországi forradalom után, az 1920-as években kezdődött el, majd 1945 után vált tömegessé. Többségük Kárpátalját megszerette, a megye sorsának alakulását teljes mértékben magáénak tekintette és tekinti ma is. Az ukránok az oroszoknál kezdetben kevesebben voltak, kevésbé tudtak (akartak?) alkalmazkodni a helyi lakosok életviteléhez és szokásaihoz, sőt, újabban elég agresszívan igyekeznek a terület politikai, gazdasági, etnikai és kulturális arculatát a maguk igényei szerint formálni (természetesen, a nagypolitika hathatós támogatásával). Valószínűleg ők játszották a főszerepet abban is, hogy a ruszinságot, mint önálló nemzetiséget 1945 után „likvidálták” és a ruszin lakosságot ukránnak nyilvánították (Szabó L., 1993). Ez a fajta magatartás a ruszinokkal szemben az ukránok részéről ma is tart.

A II. világháború végére alapvetően megváltozott a nagyobb nemzetiségi csoportok egymáshoz való aránya Kárpátalján. Az 1946-os állapotokat a 9. ábrán foglaltuk össze.

Mielőtt Kárpátalja etnikai összetételének II. világháború utáni változásait jellemeznénk, két fontos tény érdemel említést.

Az egyik az, hogy a volt Szovjetunióban az 1989-es népszámlálás szerint 120 nemzetiség élt. Ebből az oroszok voltak a legtöbben, részarányuk 54,65 % volt, a második ukránoké pedig 17,84 %. A magyarok 0,07 %-os részesedésükkel a 38. helyet foglalták el. Ugyanekkor Ukrajnában 105 nemzetiséget tartottak nyilván. Első helyen, természetesen, az ukránok álltak (72,38 %), a másodikon pedig az oroszok (21,96 %), míg a magyarok a hatodik helyet foglalták el (0,48 %).

A második tény, amire fontos felhívni a figyelmet, hogy, sok szerző és saját véleményünk szerint is az etnikai hovatartozás megállapításánál a legcélszerűbb és legobjektívebb az anyanyelvet venni alapul (igaz, erre nézve van számos ellenvélemény is!) Úgy gondoljuk, e tekintetben reális képet akkor kapunk, ha az anyanyelv alapján próbáljuk megállapítani a lakosság nemzetiségi viszonyait (lásd a 10. ábrát!)

9. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 1946-ban

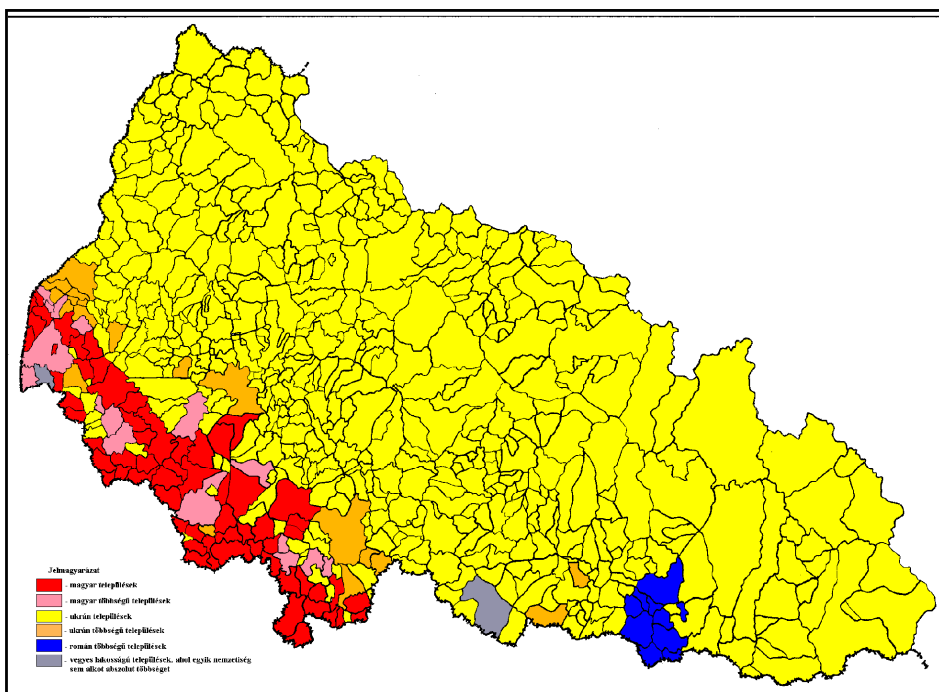
Forrás: Szabó L., 1993 alapján, saját szerkesztés

Ezek után vizsgáljuk meg, hogyan alakult Kárpátalja etnikai összetétele a II. világháború után. Az erre vonatkozó népszámlálási adatokat a 8. táblázatban foglaltuk össze.

8. táblázat. A nemzetiségi összetétel változásai Kárpátalján (1946-2001)

Év	Ukrán %	Magyar %	Zsidó %	Orosz %	Román %	Német %	Cseh és szlovák %	Cigány %	Egyéb %
1946	82,3	8,7	3,1	2,5	1,6	1,4	0,2	0,1	0,1
1959	75,2	15,6	1,1	3,4	2,0	1,3	0,2	0,5	0,7
1970	76,8	14,2	0,5	5,1	2,2	0,2	0,2	0,6	0,2
1979	76,6	13,8	0,3	5,6	2,1	0,3	0,4	0,6	0,3
1989	78,4	12,5	0,2	4,0	2,4	0,3	0,6	1,0	0,6
2001	80,5	12,1	0,1	2,5	2,6	0,2	0,2	1,1	0,7

Forrás: Szabó L., 1993., Molnár J–Molnár D. I., 2005

10. ábra. Kárpátalja nyelvterület-térképe

Forrás: Molnár J. – Molnár D. I., 2002

A 8. táblázat adatai alapján elmondható, hogy 1941-hez képest hatalmas változások történtek. A legfontosabb annak a 82,3 %-nyi ukránnak az 1946-os „felbukkanása”, akiknek öt éve még nyomuk sem volt Kárpátalján. Ennek az a magyarázata, hogy a II. világháború utáni szovjethatalom első helyi intézkedéseinek egyikeként ukránokká nyilvánították az 1941-ben még „meglévő” 60,8 %-nyi ruszint (azok tudtán és akaratán kívül). A betelepült nyugat-ukrajnaiakkal együtt tehát ezek alkották a táblázatban szereplő ukránságot. Igaz, 1959-re arányuk több mint 7 %-kal csökkent, azóta viszont szinte folyamatosan növekszik. Amint azt fentebb már említettük, a legutóbbi (és az első ukrainai) hivatalos népszámlálást 2001 decemberében tartották, de az eredmények feldolgozása igen hosszú folyamatnak bizonyult: az első publikált adatok csak 2002 végén–2003 elején láttak napvilágot. Ezek szerint az ukránok száma Kárpátalján meghaladta az 1 millió főt, arányuk az összlakosságon belül 80,5 %-ot tett ki (Kocsis K. et al., 2006).

A kárpátaljai magyarok aránya, ha hinni lehet a nem hivatalos népszámlálás adatainak, 1946-ban volt a minimális szinten (8,7 %). Ennek több oka is lehetett: a „málenkij robot”, a háborús veszteségek, megfélemlítés a hatóságok részéről, ami sok esetben a magyar nemzetiség letagadásához vezetett stb. 1959-ig a magyarság

(illetve a magyar nemzetiségüket a hivatalos statisztika szerint is vállalók) száma nőtt és elérte a maximumot jelentő 15,6 %-ot (Szabó L., 1993). Azóta, sajnos, arány(n)k fokozatosan és szinte töretlenül csökken. Ez a csökkenés főleg az 1970–80-as évek fordulójától vált jelentőssé, amikor is elkezdődött a kárpátaljai magyarok máig tartó áttelepülése az anyaországba. Ennek okai kezdetben az itteni instabil politikai állapotok voltak, manapság viszont az egyre kilátástalanabb gazdasági helyzet készteti a magyarokat (és más nemzetiségűeket is) szülőföldjük elhagyására (lásd még a 2.6 fejezetet!)

Az ukránokhoz hasonlóan az oroszok tömegesebb betelepülése is a háború után kezdődött meg Kárpátaljára. Számuk és arányuk 1978-ban érte el maximumát (5,9 %), azóta fokozatosan csökken, főleg jelentős kivándorlásuk következtében. Jelenleg már csak Kárpátalja negyedik legnagyobb nemzetiségének tekinthetők, arányuk 2001-ben 2,5 %-ot tett ki.

A kárpátaljai román kisebbség aránya a II. világháború után 1,6 és 2,4 % között ingadozott, az utolsó hivatalos népszámlálás adatai szerint pedig 2,6 %-ot tett ki, amivel a kárpátaljai nemzetiségi rangsor harmadik helyére kerültek, megelőzve vidékünk orosz nemzetiségű lakosságát.

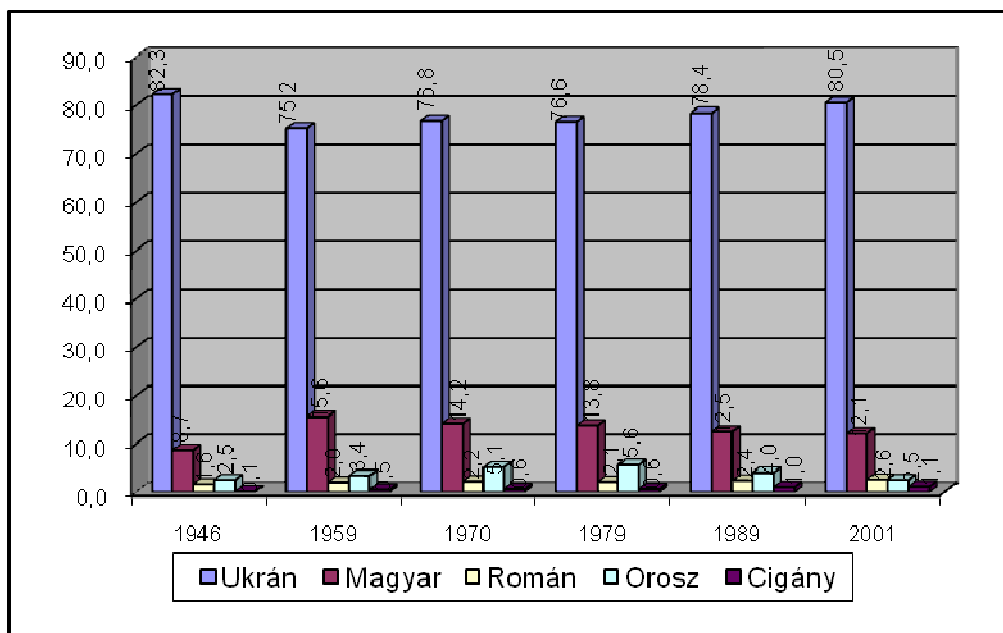
A kárpátaljai cigányság valós számáról ugyanúgy nincsenek megbízható adataink, mint a háború előtt. Ennek oka, hogy sok cigány ma is magyarnak vagy ukránnak vallja magát. Ezért aztán úgy gondoljuk, hogy nemcsak az 1940-es évek 0,1-0,4 %-a, de a 2001-es 1,1 % is lényegesen alábecsüli a cigányság tényleges súlyát Kárpátalján.

A megye zsidó lakosságának száma a második világháború után nagyon megfogyatkozott. A hitleri halálkamrák után a „kegyelemdöfés”-t az ötvenes évek sztálini zsidóperei adták meg vidékünk zsidóságának: ekkor kezdődött meg tömeges kivándorlásuk Kárpátaljáról, így napjainkra számuk és arányuk minimális (0,1 %).

A németek aránya 1946 és 2001 között 1,4 %-ról 0,2 %-ra csökkent. Előbbi adat jelentette az össznépeességből való részesedésük maximumát, azóta viszont számuk és arányuk is fokozatosan apad. Ennek fő oka a háborús veszteségekben, a deportálásokban, a kivándorlásban, a Németországba való hazatelepülésükben, illetve a német szórványok nyelvi elukránosodásában keresendő (Kocsis K. et al., 2006).

Videkünk cseh és szlovák lakossága egészen az 1979-es népszámlálásig stabilan 0,2 % körüli volt, azután 1989-ig fokozatosan növekedett (0,6 %). Azóta viszont arányuk ismét a harmadára csökkent, köszönhetően elsősorban a természetes asszimilációnak és jelentős mértékű kivándorlásuknak. A 2001-es népszámlálás ugyan nemzetiségi szempontból még közel 0,4 %-nyi szlovákot regisztrált megyénkben, ám ezeknek mintegy 42 %-a már ukrán, kb. 11 %-a pedig magyar anyanyelvűnek számított (Kocsis K. et al., 2006).

A legnagyobb kárpátaljai nemzetiségek arányának 1946 utáni változásait szemléletesebben a 11. ábra mutatja.

11. ábra. A legnagyobb nemzetiségek arányának változása Kárpátalján 1946-2001 között (%)

Forrás: Szabó L., 1993, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003 alapján, saját szerkesztés

A 2000-es évek elején Molnár J. és Molnár D. I. elvégezte a kárpátaljai lakosság és a nagyobb etnikai csoportok földrajzi elhelyezkedésének súlypont-vizsgálatát is. A módszer részletezésének mellőzésével csak e vizsgálat fontosabb megállapításait szeretnénk e helyütt közölni:

a) Kárpátalja össznépességének súlypontja az Ilosvai járásban található, Ilonca (Iljnicja) község közelében. Ez majdnem egybeesik a megye területi súlypontjával, ami a népesség közel egyenletes elhelyezkedésére utal;

b) az ukránok főként a hegyvidéki járásokban élnek, így súlypontjuk Kárpátalja össznépességének súlypontjától északkeletre, az Ilosvai járási Szajkófalva (Oszi) mellett található;

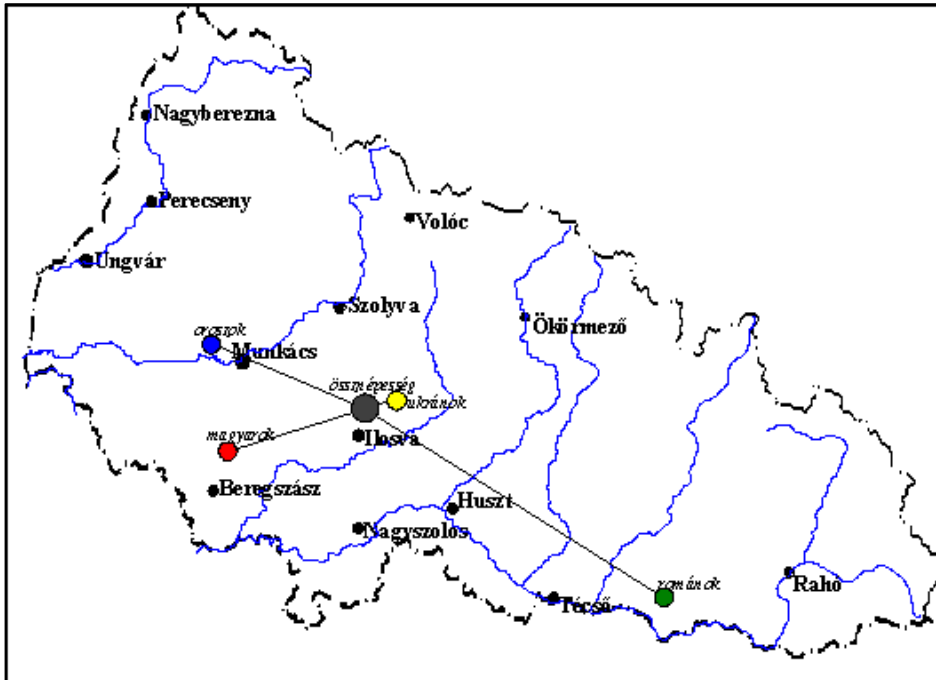
c) a magyar nemzetiségűek súlypontja a Beregszászi járásban van, Csikósgorond (Csikos-Horonda) közelében, az össznépesség súlypontjától délnyugatra. Ez azzal magyarázható, hogy a magyar települések főleg az anyaország határa mentén helyezkednek el, azaz Kárpátalja délnyugati részén;

d) a román nemzetiségűek súlypontja Aknaszlatina (Szolotvino) közelében van, ahol a román nyelvterület átnyúlik Kárpátaljára;

e) az oroszok súlypontja a Munkácsi járásban, Iványi (Ivanyivci) község közelében található. A kárpátaljai orosz nemzetiségűek többsége ugyanis a két

nagyvárosban, Ungváron és Munkácson él, így súlypontjuk is e két város közé esik (12. ábra).

12. ábra. Kárpátalja összlakosságának és népesebb etnikumainak súlypontjai

Forrás: Molnár J. – Molnár D. I., 2003

2.6 Migrációs folyamatok

A terület földrajzi fekvésének, illetve politikai és gazdasági helyzetének köszönhetően Kárpátalján mindig magas volt az utazási igény és szükség. Az I. világháború előtt és közvetlenül utána elsősorban az Amerikai Egyesült Államokba, Franciaországba és Belgiumba vándoroltak ki a kárpátaljaiak nagyobb tömegei. A kivándorlás fő célja a jobb munkalehetőségek és megélhetés keresése volt. Ez az irány 1944 után megfordult: megint csak a jobb megélhetés reménye hajtotta a kárpátaljaiakat a Szovjetunió északi és szibériai bányáiba, iparvárosaiba, néha kolchozaiba.

Ez a fajta kivándorlási-áttelepülési láz napjainkban sem szűnt meg. Ám ennek mai céljai már főleg Magyarország, Csehország, Szlovákia. Ezekből az országokból már az ideiglenesen áttelepült kárpátaljaiak jó része sem tér vissza, mivel időközben ott általában megtalálja a keresett jobb életkörülményeket, könnyebb boldogulást.

Ugyanakkor, továbbra is fontos befogadó országok maradtak az Egyesült Államok, Németország, Izrael vagy Oroszország (Szabó L., 1993).

A kivándorlással párhuzamosan tartott a bevándorlás is. Trianon után igen sok cseh nemzetiségű érkezett Kárpátaljára, 1938 után főleg magyarok az anyaországból, a II. világháború után pedig főként ukránok, oroszok és a volt Szovjetunió más nemzetiségei. Az 1920 óta statisztikailag is nyilvántartott migrációs folyamatokról a 9. táblázat nyújt áttekintést.

9. táblázat. A migrációs folyamatok alakulása Kárpátalján (1920-2007)

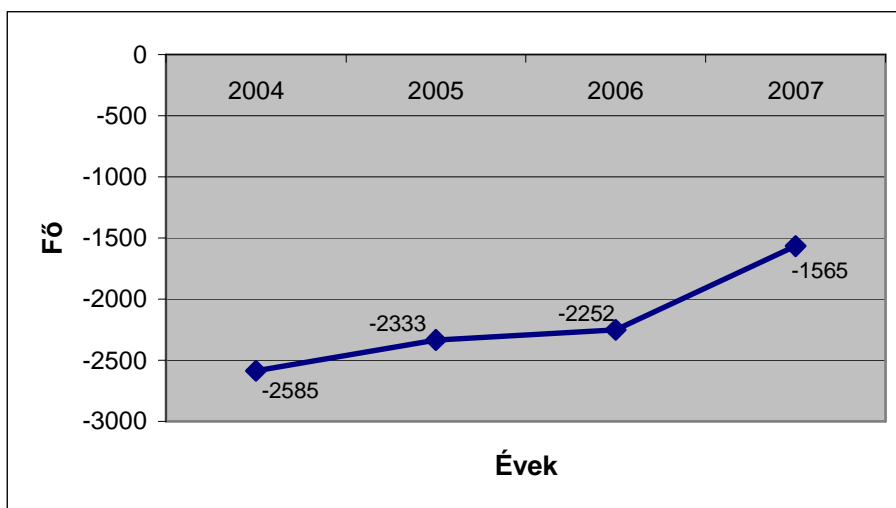
	1920	1939	1944	1946	1959	1979	1989	1991	2004	2005	2006	2007
az összlakosság %-ában												
Betelepült	3,5	3,6	0,0	2,8	1,4	1,2	0,6	0,1	0,8	0,7	0,8	0,8
Kitelepült	0,3	3,4	3,3	3,1	0,1	0,2	3,2	5,5	1,0	0,9	1,0	0,9

Forrás: Szabó L., 1993, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyvek, 2005-2008, saját számításokkal kiegészítve

Amint a táblázatból kitűnik, 1920-ban még kb. tizenkétszer annyian érkeztek Kárpátaljára állandó letelepedés céljából, mint amennyien távoztak. 1939-re viszont ez az arány kiegyenlítőddött. 1944-ben, érthető okokból, Kárpátaljára nemigen volt jelentős számú betelepülő, épp ellenkezőleg, jelentős volt a távozóok száma. 1946-ban folytatódott a tömeges lakosságcsere, innentől kezdve a betelepülők aránya állandóan csökkent és 1991-ben már csak az összlakosság 0,1 %-át tette ki. Ugyanezen időszak alatt viszont a Kárpátalját véglegesen elhagyók aránya az összlakosság 5,5 %-ra nőtt. Nem véletlen tehát, hogy a statisztikák 1998-ban már 2285 főnyi abszolút fogyást jegyeztek fel a negatív migrációs szaldó „jóvoltából”. Ezen belül a FÁK-országok viszonylatában –618 fő/év a migrációs veszteség, az összes többi országgal szemben pedig –1667 fő/év (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 1999).

A migrációs mérleg alakulását az utóbbi pár évben a 13. ábra mutatja be.

Érdekes megnézni az idénymunkások mozgását is a 20. század folyamán. Ebből az derül ki, hogy 1939-ig ugyan többen jöttek Kárpátaljára idénymunkák céljából, mint amennyin innen mentek más vidékekre, ám összességében mind a két szám alacsony volt. A szovjethatalom éveiben az idénymunka-lehetőségek a nullára estek vissza, és a pangás még 1959-ben is tartott. 1979-től gyakorlatilag napjainkig az össznépeség számához viszonyított évi 1,3-1,6 %-nyi munkavállaló érkezik Kárpátaljára idénymunkák céljából, míg az ugyanilyen célból távozó aránya az említett időszak alatt több mint százszorosára (1991-ben 10,3 %) emelkedett (Szabó L., 1993).

13. ábra. A migrációs szaldó alakulása Kárpátalján (2004-2007)
Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyvek, 2005-2008 alapján, saját szerkesztés

Néhány gondolat erejéig itt érintenünk kell a turizmus kérdéskörét is. A II. világháború előtt Kárpátaljának tulajdonképpen nem volt jelentős turistaforgalma. 1991-ben viszont a bejövő turisták száma már majdnem elérte az 1 millió főt. Ami a kárpátaljaiak kiutazását illeti, 1920-ban még a lakosságnak alig 0,1 %-a jutott el külföldre, 1939-re ez megnégyszereződött (0,4 %). A háború után ebben a relációban is érthető visszaesés következett be, de 1979-re a külföldre utazó kárpátaljaiak aránya így is elérte a 2,8 %-ot. Ez az arány 1989-ig fokozatosan csökkent, azóta viszont hatalmas méreteket öltött, elsősorban a határmenti „fekete” árucserre-forgalom virágzása jóvoltából (üzemanyag, dohányáru, szeszesital stb.). Ma ennek a fajta „bevásárló turizmus”-nak a fő célállomása Magyarország, de 1989–90-ben volt egy hulláma a volt Jugoszlávia, Lengyelország, Románia, Bulgária és Törökország felé is.

Zárásként fel kell még hívni a figyelmet egy eléggé szomorú migrációs adatra: azok közül, akik 1989 és 2000 között állandó lakhelyválttatás céljából hagyták el Kárpátalját, csak 8 % választotta új lakhelyül Ukrajnát vagy a volt Szovjetunió más tagköztársaságát. A többi főleg Magyarországra költözött. Utóbbiak (zömmel magyarok) 40 %-a értelmiségi (pedagógus, mérnök, orvos, tudós, művész stb.), 30 %-a kiskorú, 20 %-a ipari vagy mezőgazdasági szakmunkás, 30 %-a pedig nyugdíjas. Ez a folyamat két szempontból is beláthatatlan veszélyeket rejt magában a jövőt illetően. Egyrészt, gyakorlatilag „lefejezi” a kárpátaljai őslakos magyar populációt és ebből az egyre romló állapotból nehezebb és nehezebb lesz

majd kikerülni. Másrészt, ősi szabály, hogy a nemzetiségi „légüres tér” egy idő után feltöltődik. Ez a feltöltődés pedig megyénkben már jó ideje tart. Az elköltözött magyarok helyét ugyanis tömegével „foglalják el” a volt Szovjetunió különböző nemzetiségei, leginkább az ukránok, oroszok és a tehetősebb Kaukázus-környéki népek képviselői, főleg örmények és grúzok (Szabó L., 1993).

2.7. Kárpátalja jelenlegi demográfiai helyzete a 2001. évi ukrainai népszámlálás adatainak tükrében

Amint azt már többször is említettük, a független Ukrajnában eddig egyetlen ízben, 2001 decemberében tartottak népszámlálást, azt megelőzően pedig még a szovjet érában, 1989-ben. A 2001-es összeírás adatai szerint Kárpátalján 2001 december 5-ére 1258300 ember élt (jelenlévő lakosság), ezzel Kárpátalja Ukrajnán belül azon kevés régióhoz tartozik, amelyekben 1989-hez képest csekély népességnövekedés volt megfigyelhető. Az utolsó szovjet népszámlálás idején 1252300 ember élt Kárpátalján, az azóta eltelt több mint 12 évben tehát mintegy 6000 fő (0,5 %) volt a növekedés.

2001 december 5-re az akkori 17 közigazgatási egység (13 járás és 4 megyei alárendeltségű város) közül tízben csökkent a lakosság száma, növekedés csak Ungvár, valamint a Nagyszőlősi, az Ilosvai, a Rahói, a Técsői, az Ungvári és a Huszti járás esetében következett be (10. táblázat). A legnagyobb növekedést a Rahói járásban regisztrálták (5,3 %), míg a legnagyobb csökkenést, sajnos, a kárpátaljai magyarság „bástyájának” tekintett Beregszászban (-11,4 %).

Utóbbi egyértelműen az elvándorlásra vezethető vissza, ami azért különösen tragikus, mert az elköltöző magyar családok „helyébe” szinte kivétel nélkül ukrán nemzetiségűek költöznek. Ez pedig tovább rontja a magyarok amúgy is „megrogyant” pozícióit a nemzetiségi szerkezetben.

Figyelemre méltó, hogy a 2001-ben meglévő 4 megyei alárendeltségű város közül mára már Beregszász lakossága a legkisebb (27200 fő), miután az utóbbi évtizedben Huszt is megelőzte. Jelenleg Kárpátalja legnépesebb közigazgatási egysége a Técsői járás (172400 fő), a legkevesebb lakosa pedig a teljesen hegyvidéki Volóci járásnak (25300 fő) van (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003).

A 80 fő/km²-es országos átlaghoz képest Kárpátalján a népsűrűség is magasabb (97,1 fő/km²). A népszámlálási adatok szerint a legritkábban lakott közigazgatási egységünk a Nagybereznai járás (35 fő/km²), míg a legsűrűbben lakott Huszt városa (3240 fő/km²).

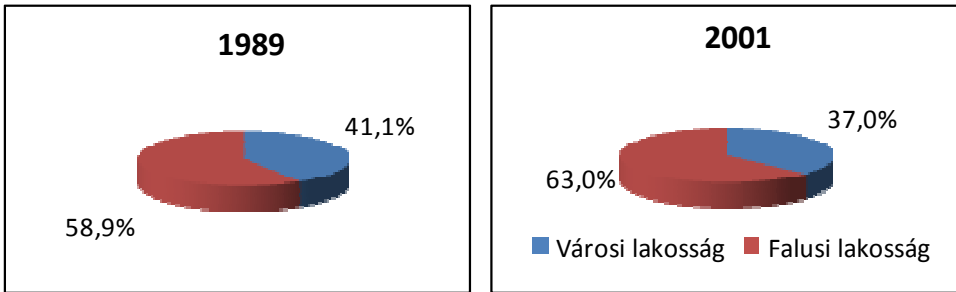
Az urbanizáció szintjét tekintve szintén visszaesés tapasztalható 1989-hez képest. Míg akkor Kárpátalja lakosságának 41,1 %-a volt városlakó, addig 2001-re ez az arány 37 %-ra csökkent (14. ábra). Ez pedig, véleményünk szerint, egyértelműen a társadalmi-gazdasági helyzet romlását, az emberek

életszínvonalának visszaesését jelzi. Egyre többen kénytelenek ugyanis visszatérni a mezőgazdasági foglalkozásokhoz, ami gyakorlatilag egy torz, fordított foglalkozási átrétegződés méreteit kezdi ölteni. Kárpátalja legfalusiasabb közigazgatási egysége ma a Beregszászi, az Ilosvai és a Huszti járás, ahol a falusi népesség aránya meghaladja a 90 %-ot!

10. táblázat. Kárpátalja lakosság száma közigazgatási egységenként 2001-ben

Közigazgatási egység	A jelenlévő lakosság száma, ezer fő		2001 az 1989-es év százalékában
	1989	2001	
Técsői járás	165,0	172,4	104,5
Nagyszőlősi járás	113,0	117,9	104,3
Ungvár	117,1	117,3	100,2
Munkácsi járás	105,5	101,6	96,3
Ilosvai járás	97,2	100,9	103,8
Huszti járás	92,4	96,6	104,5
Rahói járás	86,2	90,8	105,3
Munkács	84,5	82,3	97,4
Ungvári járás	73,6	74,4	101,1
Szolyvai járás	56,3	55,5	98,6
Beregszászi járás	55,0	53,8	97,8
Ökörmezői járás	50,5	50,1	99,2
Huszt	34,3	32,4	94,5
Perecsenyi járás	32,6	31,8	97,5
Nagyberezsnai járás	30,8	28,0	90,9
Beregszász	30,7	27,2	88,6
Volóci járás	27,8	25,3	91,7
Kárpátalja összesen	1252,3	1258,3	100,5

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003

14. ábra. Az urbanizáció szintjének változása Kárpátalján a két legutóbbi népszámlálás között

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003 alapján, saját szerkesztés

A nemek szerinti összetétel is egészségtelen irányban mozdult el az 1989-es népszámlálás adataihoz képest: akkor az összlakosság 51,8 %-át tették ki a nők és 48,2 %-át a férfiak, 2001-ben pedig ez az arány már 51,9–48,1 % volt (11. táblázat). Abszolút számokra lefordítva ez azt jelenti, hogy 47.300 kárpátaljai nőnek gyakorlatilag nincs férfi párja! Ennek fő oka, mint a világon szinte mindenütt, itt is a nők magasabb átlagos élettartamában keresendő, de Kárpátalja esetében a dolog azzal is kiegészül, hogy a rosszabb munkafeltételek, gazdasági és egészségügyi körülmények között az ukrainai férfiak átlagos élettartama alacsonyabb a világtáznál.

A nemek szerinti szerkezet alapján a legrosszabb helyzetben Ungvár van (53,1–46,9 %), a legkevésbé erőteljes nőtöbblet pedig az Ökörmezői járást (50,7–49,3 %) jellemzi (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003).

11. táblázat. Kárpátalja lakosságának nemi összetétele 2001-ben

Közigazgatási egység	A jelenlévő lakosság száma, ezer fő		Az összlakosság százalékában	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Ungvár	55,0	62,3	46,9	53,1
Beregszász	12,8	14,4	47,1	52,9
Munkács	39,2	43,1	47,6	52,4
Huszt	15,3	17,1	47,2	52,8
Beregszászi járás	25,5	28,3	47,4	52,6
Nagybereznai járás	13,4	14,6	47,9	52,1
Nagyszőlősi járás	56,9	61,0	48,3	51,7

Közigazgatási egység	A jelenlévő lakosság száma, ezer fő		Az összlakosság százalékában	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Volóci járás	12,3	13,0	48,6	51,4
Ilosvai járás	48,7	52,2	48,3	51,7
Ökörmezői járás	24,7	25,4	49,3	50,7
Munkácsi járás	48,2	53,4	47,4	52,6
Perecsenyi járás	15,3	16,5	48,1	51,9
Rahói járás	43,9	46,9	48,3	51,7
Szolyvai járás	26,7	28,8	48,1	51,9
Técsői járás	84,9	87,5	49,2	50,8
Ungvári járás	35,6	38,8	47,8	52,2
Husztai járás	47,1	49,5	48,7	51,2
Kárpátalja összesen	605,5	652,8	48,1	51,9

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003

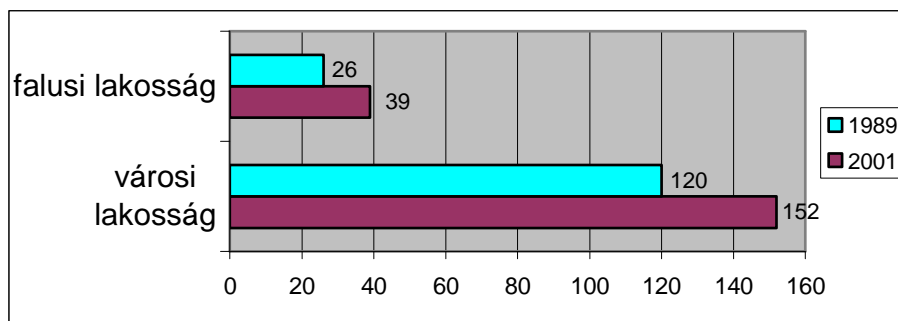
További negatív tendencia, hogy Kárpátalja lakossága is erőteljesen öregedő. Ezt jelzi, hogy 1989-ben a gyermekkorúak még a lakosság 28,1 %-át tették ki, 2001-ben viszont már csak 23,1 %-át. Ugyanakkor pedig a nyugdíjkorúak aránya az említett időszak alatt 15,7 %-ról 17,8 %-ra nőtt. Mindezek oka a születések csökkenő számában keresendő, valamint az elvándorlásban, ami elsősorban a fiatal korosztályok, családok jellemzője. Kárpátalja jelenlegi életkori struktúráját a 12. táblázat szemlélteti.

Egyértelmű pozitívumként könyvelhető viszont el, hogy az 1989-es népszámlálás óta jelentősen nőtt területünkön az iskolázottság színvonala. Az 1989–2001 közötti időszakban a falvakban 50 %-al, a városokban pedig 26,7 %-al nőtt az 1000 főre számított felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. Abszolút számokban kifejezve ez azt jelenti, hogy míg 1989-ben 1000 falusi lakos közül 26-nak volt felsőfokú diplomája, addig 2001-ben már 39-nek. A városi lakosok körében ez a szám 120-ról 152 főre nőtt (15. ábra). A nemzetiségek tekintetében elmondható, hogy a legmagasabban képzettek a kárpátaljai zsidók, majd az oroszok, az ukránok, a szlovákok és a németek következnek. Őket követik a hatodik helyen a magyarok (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003).

12. táblázat. Kárpátalja lakosságának életkori szerkezete 2001-ben

Életkor	A lakosság száma, ezer fő	Az összlakosság százalékában	
		1989	2001
0-9 év	162,0	17,8	12,9
10-19 év	213,9	16,8	17,0
20-29 év	195,1	15,7	15,6
30-39 év	178,1	15,0	14,2
40-49 év	181,4	11,0	14,5
50-59 év	129,2	11,1	10,3
60-69 év	108,3	8,3	8,6
70-79 év	70,7	3,1	5,6
80 éves és idősebb	15,9	1,2	1,3

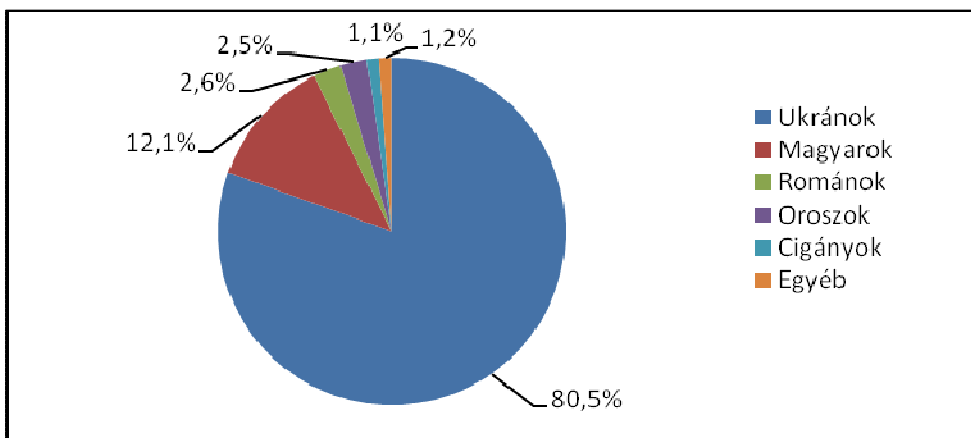
Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003

15. ábra. Az 1000 főre jutó diplomások számának változása Kárpátalján

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003

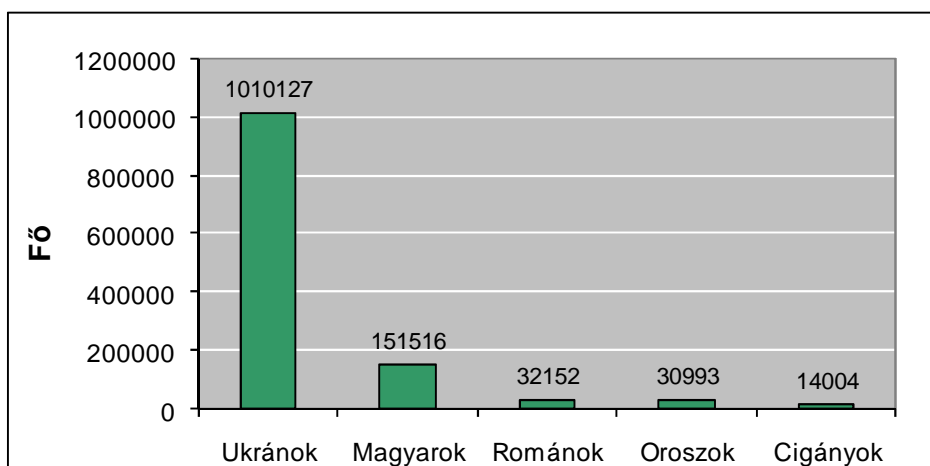
A etnikai összetételt tekintve továbbra is Kárpátalja második legjelentősebb nemzetisége a magyar, bár 1989-2001 között 4211 főt tett ki a fogyása. A népszámlálás adatai alapján a megye összlakosságából 12,1 %-al részesedtünk (151,5 ezer fő), míg 1989-ben ez az arány még 12,5 %-ot tett ki (16. ábra).

16. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003

Ezzel párhuzamosan növekszik az ukránok aránya, akik már az összlakosság 80,5 %-át alkotják (mintegy 1 millió 10 ezer fő). Mellettük nőtt a cigány, a román és a német nemzetiségűek aránya, míg csökkent az oroszoké, a szlovákoké és a zsidóké. Megjegyzendő, hogy a 2001. évi népszámlálás „alkalmával” egy „régí-új” nép is feltűnt Kárpátalja nemzetiségi térképén, miután, élve az új törvények adta lehetőséggel, 10100 kárpátaljai lakos ruszinnak vallotta magát. Igaz, a ruszin nem önálló nemzetiségként, hanem csak az ukránság egy etnikai csoportjaként szerepelt a népszámlálási kérdőíven. Az abszolút számokban kifejezett nemzetiségi összetételt a 17. ábra mutatja.

17. ábra. Kárpátalja legfontosabb nemzetiségeinek lélekszáma 2001-ben

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003

A népszámlálási adatokból az is kiderül, hogy a nemzetiségi és az anyanyelvi összetétel nem mindig fedi egymást pontosan. Az ukránok 99,2 %-a egyben ukrán anyanyelvűnek is vallotta magát, míg 0,5 %-uk az orosz, közel 0,3 %-uk pedig valamely más nyelvet jelölte meg anyanyelvének. A második legjobb mutató ebből a szempontból a románoké, akik 99,1 %-ban román, 0,6 %-ban pedig ukrán anyanyelvűek. A magukat magyarnak vallók 97,1 %-a egyben magyar anyanyelvű is, 2,6 %-uk viszont már az ukránt, kb. 0,3 %-uk pedig az orosz tekint anyanyelvének. Itt jegyzem meg, hogy az 1989-es népszámlálás alkalmával a magyaroknál még 97,2 %-ban esett egybe a nemzetiség és az anyanyelv, azaz szempontunkból itt is romlott 0,1 %-ot a statisztika (Fodor Gy., 2004).

A kárpátaljai németeknek viszont már csak kb. a fele beszéli a német nyelvet (Kocsis K. et al., 2006), a szlovákoknak pedig csak 43,9 %-a. A legrosszabb mutatóval hagyományosan a kárpátaljai cigányság rendelkezik: közülük csak minden ötödik (20,7 %) beszél cigányul (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003).

A két legutóbbi népszámlálás között eltelt időszak demográfiai eseményeinek összegzőként Kárpátalja népességföldrajzi helyzetének változásaival kapcsolatban a következő fontosabb következtetések vonhatók le:

1. Negatívumok:

a) az utóbbi két népszámlálás között mind a lakosság nemi, mind az életkori összetétele, mind pedig az urbanizáció szintje kedvezőtlen irányba mozdult el

b) a kárpátaljai magyarság esetében igen élesen jelentkezik az anyaországba való áttelepülés jelensége, ezáltal az etnikai szerkezetben a magyarok rovására (is) megnőtt az ukrán nemzetiség részaránya

c) az 1989. évi népszámláláshoz képest érezhetően visszaesett a társadalmi-gazdasági színvonal és romlott a(z átlag) kárpátaljai lakosok életminősége.

2. Pozitívumok:

a) Kárpátalja Ukrajna azon kevés régiójához tartozik, ahol a két legutóbbi népszámlálás között volt némi népességnövekedés

b) a nemzetiségi szerkezetben való részesedésüknél (12,1 %) valamivel nagyobb a magyarok aránya a lakosság anyanyelvi struktúrájában (12,7 %)

c) az iskolázottsági szint növekedett mind a falusi, mind a városi lakosság körében.

2.8. Összefoglalás

Az előzőekben felvázolt demográfiai adatok egyértelműen megkülönböztetik Kárpátalját Ukrajna más régióitól: Kárpátalján előbb kezdődött meg a lakott

települések kialakítása, mint az ország legtöbb területén, 1910-ig Kárpátjának nagyobb volt a népsűrűsége, mint Ukrajnának vagy akár Oroszországnak stb.

Nálunk jóval több az idős ember, mint átlagosan Ukrajnában, magasabb a születések és alacsonyabb a halálozások száma is.

Kárpátjára jellemző az igen változatos nemzetiségi összetétel. Akárcsak a Trianon után Magyarországtól elszakított többi területen, itt is sok nemzetiség él együtt egymással, általában nyugodtan és békésen.

Ám a demográfiai adatokból még valami kiderül: az, hogy bár Kárpátalja nem tartozik a jelentős kiterjedésű területek közé, földrajzilag, társadalmilag, politikailag és sok egyéb szempontból Ukrajna számára mégis igen fontos. Sőt, várható, hogy a közelmúlt nagy közép-európai geopolitikai változásaival (főleg Ukrajna szomszédos országainak EU-csatlakozásával) Kárpátalja szerepe és jelentősége még inkább fel fog értékelődni. Reméljük, hogy ilyen körülmények között a magyarság szerepe is pozitív irányba fog megváltozni, még nagyobb lesz a presztízsünk a többi kárpátaljai nép szemében és ez talán könnyebb boldogulást fog eredményezni a magyarok többsége számára is...

3. Szociálgeográfiai felmérés a kárpátaljai interetnikus viszonyokról

3.1. Prominencia-vizsgálat

A továbbiakban egy ún. prominencia-vizsgálat keretében próbáltuk meg jellemezni a megye nemzetiségi sajátosságait és interetnikus viszonyait. Ehhez a kárpátaljai értelmiség, a nemzetiségi érdekvédelmi szervezetek, a történelmi egyházak, a politikai vezetés képviselőivel készítettünk mélyinterjúkat, szem előtt tartva, hogy a vizsgálat során mindegyik jelentősebb nemzetiségi csoport képviselői az össznépeességből való részesedésük alapján nekik megfelelő súlyt kapjanak.

A prominencia-vizsgálat alanyai között szerepelt közéleti személyiségeket egy előre elkészített kérdéssor alapján interjúváltuk meg, amely a kérdések típusa alapján az alábbi részekre tagolható:

1. Kárpátalja nemzetiségi összetételére vonatkozó kérdések:

- Hogyan vélekedik Kárpátalja mai nemzetiségi összetételéről?
- Mi az elképzelése a nemzetiségi összetétel további alakulásáról?

2. A nemzetiségek közötti viszonyok minőségére vonatkozó kérdések:

- Mi a véleménye a nagyobb nemzetiségi csoportok egymáshoz való viszonyáról?
- Mit gondol a magyar-ukrán viszonyról?
- Hogyan vélekedik a ruszinok (rutének) helyzetéről, illetve a magyar-ruszin viszonyról?
- Mi a véleménye a kárpátaljai cigány kisebbség helyzetéről?
- Mit gondol a magyar-cigány és az ukrán-cigány viszonyról?
- Melyek a további fontosabb szerepet betöltő nemzetiségi csoportok Kárpátalján (gazdasági, társadalmi, kulturális stb. szempontból)?

3. A kárpátaljai interetnikus viszonyok jövőjére vonatkozó kérdések:

- Véleménye szerint hogyan változhat meg a nemzetiségek közötti kapcsolat a közeljövőben?
- Ön szerint milyen helyet foglal majd el a magyarság Kárpátalja nemzetiségei között a közeli jövőben (1-2 évtized múlva)?

4. Az állami vezetés és a nagypolitika interetnikus viszonyokra gyakorolt hatását firtató kérdés:

- Mit gondol, hogyan befolyásolja az állami vezetés a nemzetiségek egymáshoz való viszonyát?

3.2. A felmérés eredményei és tapasztalatai

A prominencia-vizsgálat számos értékes és hasznos információval szolgált a tekintetben, hogy a vidékünk életének különböző szféráit képviselő közéleti személyiségek hogyan látják a Kárpátalján jelenleg is zajló etnikai folyamatokat, hogyan értékelik a nemzetiségek közötti viszonyok alakulását. Természetesen, az ilyen típusú vizsgálatoknál nem zárható ki bizonyos fokú szubjektivitás, amelynek mértéke a válaszadók etnikai hovatartozásának, társadalmi pozíciójának, személyes tapasztalatainak stb. függvényében alakul. Azonban e negatív mozzanatok rendszerint eltörpülnek a pozitív hozadékok, azaz a témára vonatkozó hasznos és használható adatok mennyiségéhez képest, így a módszer használata a kutatásban, meglátásunk szerint, mindenképpen indokolt volt.

Abban mindegyik interjúalany egyetértett, hogy Kárpátalja két legnagyobb nemzetisége a magyar és az ukrán, illetve abban is, hogy az összlakosságon belül az előbbieket rováására manapság folyamatosan növekszik az utóbbiak részaránya. Ennek két fő oka a magyarok negatív természetes szaporodásában, illetve a jelentős és egyre növekvő mértékű kivándorlásban keresendő. Volt olyan válaszadó, aki konkrét számadattal is szolgált a magyarok abszolút számát illetően (kb. 150 ezer fő).

A magyar nemzetiségű megkérdezettek kivétel nélkül pozitív jelenségként értékelték azt, hogy újabban egyre többen vállalják magyarságukat, főleg az anyaország presztízs-emelkedésének hatására. Így valamivel lassúbb a magyarság fogyásának üteme, ami a jelen körülmények között mindenképpen magasra értékelendő.

A magyarokon és ukránokon kívül ki kell térnünk a kisebb arányt képviselő nemzetiségekre is. Ezek a megkérdezettek szerint az oroszok, a románok, a németek, a zsidók, a cigányok és a szlovákok. Amint látjuk, ez majdnem teljesen összecseng a legutóbbi, 2001-es népszámlálás nemzetiségi rangsorával, vagyis fedí a hivatalos „demográfiai valóságot”. A Kárpátaljai Megyei Tanács egykori elnöke

szerint Kárpátalján jelenleg összesen 78 nemzetiséget tartanak nyilván, amiből 32 tartozik a viszonylag népes (több száz fős) etnikumok közé. A Kárpátaljai Református Egyházkerület Beregi Egyházmegyéjének korábbi esperese a református magyarság számáról szolgált fontos adattal, mely szerint az általa irányított, legnagyobb egyházmegye taglétszáma kb. 40000 fő. Kárpátalja-szerre a reformátusoknál jóval többen vannak a pravoszlávok és a görög katolikusok és valamivel kevesebben a római katolikusok, ugyanakkor az is fontos, hogy megyénkben így nem túl jelentős a vallástalanok és ateisták aránya.

Mindenképpen külön kell foglalkoznunk egy korábban igen nagy létszámú, 1946 után azonban „nem kimutatható” etnikummal, a ruszinsággal. Velük kapcsolatban a legszimpatikusabb álláspontot, nem meglepő módon a kárpátaljai görög katolikus egyház képviseli, akik igenis elismerik a ruszin nemzetiség létezését Kárpátalján. Igaz, hogy a teljes szláv lakosságon belüli arányukat szerintük is lehetetlen pontosítani, de maga az a tény, hogy a hivatalos állami álláspontot megcáfolva egyáltalán beszélnek ruszinságról, mint etnikai csoportról, már említést érdemel.

Végül, a legtöbb válaszadó abban is egyetértett, hogy a leginkább megfogyatkozott és eltűnőfélben lévő etnikumok Kárpátalján a zsidók és a németek, a leggyorsabb ütemben növekvő pedig a rengeteg szociális és társadalmi problémával küzdő cigányság. Előbbiek eltűnésében főleg a kivándorlás a meghatározó tényező (a németek esetében az anyaországba, a zsidóknál Izraelbe és az USA-ba), míg a cigányok növekedését az igen magas természetes szaporodásuk irányítja.

4.2. Mi az elképzelése a nemzetiségi összetétel további alakulásáról?

A nemzetiségi összetétel további alakulását firtató kérdésnél a magyar nemzetiségű válaszadók szinte mindegyike úgy érezte, hogy ennél a kérdésnél elsősorban a magyarok számának és arányának, illetve a többi nemzetiség közötti súlyának további alakulását kell a középpontba helyezni. Abban mindannyian egyetértettek, hogy a magyarság létszáma Kárpátalján csökkenő tendenciát mutat és ezzel párhuzamosan emelkedik a folyamatosan betelepülő ukrán népesség száma és aránya (ezzel az összes nem magyar nemzetiségű interjúalanyunk is egyetértett). A csökkenésért, ahogyan azt már többször is említettük, egyre inkább az anyaországba való kivándorlás a „felelős”. Beszélgetőpartnereim abban is egy véleményen voltak, hogy ez a tendencia elsősorban gazdasági okokra vezethető vissza. Ha Kárpátalján rövid időn belül nem stabilizálódik a gazdasági helyzet és nem áll be jelentősebb életszínvonal-emelkedés, akkor a magyarság fogyása is tovább fog fokozódni. E veszélyre a válaszadók közül többen is felhívták a figyelmet. Emellett a zsidók és a németek arányának további csökkenése is prognosztizálható. A „megüresedett” helyekre pedig szinte kizárólag ukrán nemzetiségűek érkeznek, főleg a többi nyugat-ukrajnai megyéből. Ugyanakkor, az orosz nemzetiségűek számában nem várható számottevő növekedés.

A gazdasági helyzet javulásával nemcsak a kárpátaljai magyarság nyerne sokat, hanem esetleg a ruszinok is „felszínre kerülhetnének” végre. Ha a gazdaság gondjai némileg enyhülnének, a válaszadók szerint a nemzetiségi kérdések (főleg az ukrán-ruszin viszonyt érintők) sem vetődnének fel olyan élesen. Talán végül még az ukrán állami politika is megenyhülne a ruszinok irányában és nem söpörné őket többé „a szőnyeg alá”. Ez pedig segíthetne a ruszinoknak abban, hogy meg tudják határozni önmagukat, hogy egységgé szerveződjenek és el tudják dönteni, milyen szerepet szánnak maguknak Kárpátalja nemzetiségi palettáján. A Kárpátaljai Görög Katolikus Egyház vezetése szerint gyülekezeteikben az utóbbi években egyre több, magát ruszinnak valló hívó van, sőt, egyes szertartásokat már újra ruszin nyelven is végeznek. A kárpátaljai ruszinok helyzetére külföldi analógia is felmerült, mégpedig a németországi svábok példája, akik nagyjából az ukrainai ruszinokhoz hasonló etnográfiai szituációban vannak. A németektől eltérő a kultúrájuk, művészetük, történelmük, őket mégsem nyomja el a többi német, nem tagadja létezésüket. Épp ellenkezőleg, úgy vélik, hogy a svábok csak tovább gazdagítják a német társadalmat, kultúrát, művészetet stb. Ha ezt az ukránok is belátnák a ruszinokkal kapcsolatban, akkor ebben a relációban is várhatnánk pozitív változásokat.

Amikor a nagyobb nemzetiségi csoportok egymáshoz való viszonyára kérdeztünk rá, a válaszadók véleménye ismét csak egybecsengett. A válaszokban elsősorban a magyar-ukrán vagy a magyar-szláv viszonyt helyezték a középpontba. Szinte mindegyik interjúalany hangsúlyozta, hogy az interetnikus viszonyokon belül két szintet lehet megkülönböztetni. Az egyik a nagypolitika szintje, a másik pedig a mindennapi életé. Általában minden válaszadó jónak, vagy legalábbis normálisnak értékelte a kárpátaljai nemzetiségek közötti viszonyt. Ha vannak is kisebb problémák, illetve súrlódások, azok leginkább a nagypolitika szintjére jellemzők. A hétköznapi emberek igenis jól megvannak egymással, tudnak békességben és megértésben élni a többi nemzetiség képviselőivel.

Ennek némileg ellentmondó vélemény (amelyet azonban csak egy válaszadó, egy a főiskolán tanító magyar nyelvész fejtett ki), hogy a mindennapi élet szintjén is lehetnek kisebb „összezörrenések”. Ő azt hangsúlyozta, hogy gyakran akár egy magyar és egy ukrán család kapcsolata is mérgezhet viszonyt, hiszen ha rossz ez a kapcsolat, akkor a két család ezt akár nemzetiségi szintre is hajlamos kivetíteni. Vagyis a magyar család tagjai úgy általánosítanak, hogy minden ukrán rossz és gátlástalan, míg az ukrán család tagjai ugyanígy gondolkodnak minden magyarról. Azt is fontosnak tartotta elmondani, hogy a kárpátaljai magyarok rendelkeznek egyfajta „egészséges önbizalom”-mal, ami leginkább abban nyilvánul meg, hogy önmagukat kicsit a többi nemzetiség fölé helyezik jószágban, műveltségben, intelligenciában stb. Ám ennek ellenére e válaszadó is úgy gondolja, hogy a nemzetiségek közötti kapcsolat a hétköznapi élet szintjén mind a magyar-ukrán, mind pedig a többi relációban (egyelőre) komolyabb feszültségektől és problémáktól mentes.

A megyei vezetés részéről megszólaltatottak azt hangsúlyozták, hogy az országos, de főleg a megyei hatalom minden eszközt és lehetőséget biztosít a különböző nemzetiségek számára ahhoz, hogy pl. megalakítsák saját nemzetiségi alapon működő érdekvédelmi szervezeteiket. Ezek a szervezetek akár az állami politika szintjén is képviselhetik az adott nemzetiség érdekeit. A megye vezetése lehetőségeihez mérten az anyagi feltételeket (értsd: székházépületek, rendezvény- és üléstermek stb.) is igyekszik biztosítani e szervezetek működéséhez, még ha ez nem is mindig megy problémamentesen.

Az utóbbi egy-két évtized említést érdemlő történése az orosz lakosság politikai térvesztése is, akik még mindig „nem jöttek rá”, hogy Ukrajna függetlenné válásával többségi létből tulajdonképpen kisebbségi létbe csöppentek itt, Kárpátalján. Ennek a lassú reagálásnak pedig az lett az eredménye, hogy visszaszorultak a politikai kulcspozíciókból, bár gazdasági helyzeti előnyeiket gyakran még mindig tartják. Hogy ebből sikerül-e újra számottevő politikai tőkét kovácsolniuk, az elkövetkező időszakban fog eldőlni. Az efféle politikai térvesztésből adódnak ugyan bizonyos súrlódások a többi nemzetiség képviselőivel, ám ezek jelentősége Kárpátalján nem túl nagy.

Végül egy olyan megállapítás, amit, úgy tűnik, mindegyik válaszdó a magáénak érez: ha a mindennapi élet szintjén meglévő interetnikus kapcsolatokba „felülről”, a nagypolitika szintjéről nem kavarhatnak bele, a béke és megértés tartós és megingathatatlan lesz. Ha ehhez némi gazdasági fellendülés is társul, úgy még sokkal inkább...

4. Interetnikus viszonyok Kárpátalján

4.1. A magyar–ukrán viszony

Erről a viszonyról már az előző fejezetben is szó volt, így külön csak két véleménycsoportot szeretnék újra kiemelni. Az egyik szerint államközi szinten ez a viszony egyre feszültebb (lásd a magyar nemzetiségű diákokat igen negatívan érintő új oktatási törvény hatásait!) Ráadásul az államközi szinten meghozott (a kárpátaljai magyarságra esetlegesen kedvező) döntések végrehajtásában és a magyarokra nézve pozitív változtatások megvalósításában gyakran még a régi, szovjet rendszer-béli beidegződések és technikák uralkodnak. Vagyis, a deklarált pozitív elvek mellett a negatív megoldási módszerek dominálnak. Az sem mindegy, milyen szinten vizsgáljuk a magyar–ukrán viszonyt, hiszen az, ami Kárpátalján meghatározó és fontos, kijevi mércével mérve szinte teljesen jelentéktelen. Tehát, minél magasabb szinten nézzük meg a magyarok szerepét, annál kisebb gondot jelentenek a többségi nemzet számára. Így a problémák is jobbra csak a helyi szinteken jelentkeznek.

A másik vélemény szerint nincs komolyabb súrlódás a két legnagyobb lélekszámú kárpátaljai nemzetiség között, ám az, hogy az ukrán állam nem gördít különösebb akadályt a magyarok anyaországba való áttelepülésének útjába, egy sajátos kisebbségpolitikai stratégia része. Ennek másik bizonyítéka az, hogy annak idején Ukrajna a Státusz törvény ellen sem emelt semmilyen kifogást. Sejthető tehát, hogy a magyarok tömeges kivándorlása és az ebből adódó létszámcsökkenésük Kárpátalján bizonyos hatalmi köröknek igencsak kényelmes („Minél kevesebben vannak, annál gyengébb a hangjuk!”)

Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy a közeljövőben mindkét országban lezajló parlamenti választások alaposan átalakíthatják a fenti képletet. Egy esetleges magyarországi kormányváltás esetén az ottani polgári folyamatok a kárpátaljai magyarok körében is éreztetni fogják a hatásukat. Mindez a magyarság kárpátaljai presztízsének és megbecsültségének további emelkedésével járhat. Ellenkező esetben valószínűleg tovább fog lanyhulni az anyaország gondoskodása a kárpátaljai magyarokról, ami épphogy presztízscsökkenést eredményezhet.

4.2. A magyar–ruszin viszony

Mielőtt a konkrét véleményekre rátérnénk, szeretnénk idézni dr. Kobály Józsefnek, a ruszinok eredetével és Kárpátalján való megjelenésük körülményeivel foglalkozó igen elismert kutatónak az egyik témába vágó cikkéből:

„A ruszinokkal kapcsolatos vizsgálódásaink kimutatták, hogy semmilyen genetikai kapcsolat köztük és vidékünk VI-IX. századi ősi szláv lakossága között

nincs. A történeti források, az antropológia és az etnográfia adatai, a korai és jelenlegi ruszin (ukrán) települések elterjedésének vizsgálata mind arról tanúskodik, hogy a ruszinok a magyar honfoglalás után népesítették be a Kárpátok déli lejtőit”. A szerző szerint, a ruszinok betelepülése a XIII-XIV. században vett nagyobb lendületet, és egészen a XVIII. századig tartott. A ruszinok feltehetőleg a mai Ukrajna más területeiről (Bukovina, Galícia, Voliny, Podólia) érkeztek Kárpátaljára, ahol hamarosan kezdték a vidék lakosságának többségét alkotni (Kobály J., 1996).

Válaszadóim többsége szerint a ruszinok etnikailag ugyan léteznek Kárpátalján, ám nemzetként gyakorlatilag nem képesek funkcionálni. A kárpátaljai szláv népesség zöme (kivéve a 20. sz. második felében betelepült ukránokat) mentalitásában és életfelfogásában lényegesen elüt az Ukrajna többi részén élő szlávoktól. De pont ez a fajta mentalitás az, ami megfosztja őket a valódi nemzetté kovácsolódás lehetőségétől. Hiszen ehhez „nyílt kiállásos politizálásra lenne szükség”, ami ettől a ruszin etnikai mentalitástól eléggé idegen. Így a ruszinok Kárpátalján továbbra sem tudnak igazán megszerveződni, politikai és nemzetiségi tényezővé válni. Igaz, hogy a ruszinságnak pont ebből a hiányosságából adódik a magyarok erős szimpátiája is az irányukban. Ez a szimpátia még az ébredező ruszinság egyes ritka és erőtlen politikai próbálkozásait is érinti.

A ruszinok „megszervezetlenségét” hangsúlyozva interjúalanyaim (tekintet nélkül nemzetiségi hovatartozásukra) kiemelték: még az sincs eldöntve, hogy a ruszinság, mint etnikum létezik-e Kárpátalján, vagy sem. Ennek eldöntése, szerintük, nyelvészeti, történeti, néprajzi stb. probléma, amiből „politikát csinálnak”. E tekintetben legalábbis érdekes a kárpátaljai megyei vezetés részéről megkérdezett egyes politikusok véleménye, akik szerint a ruszin nemzetiség (természetesen, mint az ukránság egyik etnikai csoportja) Kárpátalján márpedig létezik, képviselői pedig főként a 13-18. század folyamán települtek be a mai Kárpátaljára a Kárpátok keleti oldaláról. Így ők néprajzi, vallási és nyelvi vonatkozásban is eléggé „elszakadtak” a kibocsátó közegüktől, attól külön fejlődtek.

Többen abban látják a ruszinok mai mostoha helyzetének az okát, hogy 1944 után, de még a ruszinok önállóságának megfelelő megszilárdítása előtt az államhatalom egy titkos egyezményrel a ruszin etnikumot tulajdonképpen megszüntette, „ukrainizálta”. Ha a ruszinok önállósodási folyamata a II. Világháború végéig befejeződött volna, valószínűleg már nem lehetett volna őket „a szőnyeg alá söpörni”. Így viszont hivatalosan gyakorlatilag nem is léteznek. Jelentős lépés, hogy a 2001. évi népszámlálási kérdőív már tartalmazott olyan rubrikát, amely lehetővé tette a ruszin nemzetiségi lét bevallását, vállalását (újra hangsúlyozzuk, hogy nem külön nemzetiségként, hanem mint az ukrán nép egyik etnikai csoportja).

Fontos megjegyezni, hogy a II. Világháború előtt a ruszinságot összekötő fő kapocs a görög katolikus vallás volt. Viszont a háború és a „szovjet terror” után a kárpátaljai szláv lakosságnak csak kis része vette vissza régi vallását, így a legtöbbjük identitás-tudata ma már nem görög katolikus, hanem ortodox

(pravoszláv). És mivel így a Görög Katolikus Egyház már nem megtartó erő a számukra, ráadásul nyelvük is gyakorlatilag azonos az ukrán nyelvvel, a ruszinok száma igencsak megfoghatatlan.

A magyar nemzetiségű válaszadók közül többen nyilatkoztak úgy, hogy tudomásuk van a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséghez hasonló ruszin érdekvédelmi szervezet létrejöttéről Kárpátalján, interjúalanyaink többsége mégis úgy véli, nemigen beszélhetünk hivatalos szintű magyar-ruszin viszonyról megyénkben. Ukrajnában hivatalosan (azaz politikai szinten) máig csak ukrán-magyar viszonyról lehet szó. A hétköznapi élet szintjén azonban a ruszin-magyar viszony tényleg hagyományosan jó. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházkerület képviselői szerint a ruszin nemzetiségű lelkészek kivétel nélkül tudnak magyarul. Ez szintén egyfajta bizonyítéka a két nemzet egymáshoz való jó viszonyának, kölcsönös tiszteletének. Igaz, egyes ruszin önjelölt politikusok próbálták ezt a jó viszonyt a saját érdekükben kihasználni, a magyarokat „ütközőként” fordítva az ukránok felé, ám ezek a próbálkozások, szerencsére, nem kavartak túl nagy port a megye politikai életében, mára pedig már teljesen el is maradtak.

Ide kíváncsiak az egyik általunk megkérdezett ruszin nemzetiségű görög katolikus lelkész gondolatai, melyek szerint, egyházának elhatárolása alapján, politikai kérdésekkel nem foglalkozhat, csak az egyházi szintű ruszin-magyar viszonyról beszélhet. A ruszinság számáról ő sem tudott pontos adatot mondani, csak annyit jegyzett meg, hogy a Görög Katolikus Egyházon belül mindenképpen ők alkotják a hívők többségét, számbelileg pedig őket követik a magyarok. A két nemzetiség egyházon belüli és kívüli viszonya is jónak mondható, amit az egyház a maga eszközeivel is próbál erősíteni. Ilyen eszköz pl. az az intézkedés, miszerint a Kárpátaljai Görög Katolikus Egyház egyaránt megtartja a régi szláv és az új naptár szerinti vallási ünnepeket. Ennek az az interetnikus vonzata, hogy a kárpátaljai ruszin görög katolikusok legnagyobb része a régi naptárt követi (legalábbis a vallási ünnepek vonatkozásában), míg a magyar görög katolikusok az újat. A másik ilyen intézkedés, hogy a Görög Katolikus Egyház miséi Kárpátalján általában vegyesek, vagyis a liturgia egy része magyarul, másik része szlávul hangzik el. Ez a szláv nyelv, egyébként, mára már kb. 80 %-ban az ukrán nyelv szókincsére és nyelvtanára épül. Mindazonáltal interjúalanyunk sajnálkozva volt kénytelen elismerni, hogy a ruszinok nagy része a rendszerváltás után „hűtlen” lett görög katolikus vallásához és ma már az ortodoxok számát növeli.

4.3. A kárpátaljai cigányság helyzete

A megkérdezettek válaszainak summázataként elmondható, hogy szerintük a cigánykérdés tulajdonképpen nem más, mint a négerkérdés európai változata. Márpedig a négerkérdést is sokan próbálták megoldani, ám ez teljesen még senkinek sem sikerült. Ez a cigányok kérdésére, problémájára is igaz. Probléma,

tehát, igenis van! Válaszadóink abban is „látványosan” egyetértettek, hogy a cigányság problémája nem annyira nemzetiségi, mint inkább szociális, civilizációs, társadalmi probléma, amelyet Ukrajnánál fejlettebb demokráciával rendelkező országok sem tudtak megnyugtatóan rendezni. Véleményük szerint az a legnagyobb gond a cigányokkal, hogy a társadalomnak szociológiailag egy deprimált rétegét alkotják és nem lehet őket rendszerességre nevelni (állandó munkahely, tisztességes lakás és lakókörnyezet, általános higiéniai követelmények betartása stb.) Az effajta rendszerességnek nyilván az oktatással kellene kezdődnie, ám ha vannak is Kárpátalján cigány iskolák, azokban az oktatás nyelve nem a cigány, hanem az ukrán vagy a magyar nyelv. Másrészt, a cigány gyerekeket (és főleg szüleiket) arra is elég nehéz rávenni, hogy egyáltalán járjanak iskolába. Így nyilvánvaló, hogy a cigányság nem tudja „kitermelni” saját középrétegét, amely a cigány társadalom alapja lehetne Kárpátalján. Természetes, hogy ilyen körülmények között csak egy lehetőség kínálkozik a cigányság problémájának megoldására: integrálni kell őket valamely más nemzetiségi vagy társadalmi csoportba. Ez spontán folyamatként már el is kezdődött Kárpátalján, hiszen éppen azért nem lehet a cigányság számát pontosan megmondani, mert sokan közülük magyarnak, ukránnak, ritkábban románnak vagy szlováknak mondják magukat. És mivel a legtöbb kárpátaljai cigány magyar „anyanyelvű”, kézenfekvő, hogy a magyarságba kellene őket integrálni. Ám arról, hogy ez mennyire megvalósítható, a legtöbben igen szkeptikusan nyilatkoznak, nem utolsósorban azért, mert bizony a magyarság sem igen fogadná őket „tárt karokkal”!

Voltak olyan válaszadók, akik elsősorban a cigányság körében eddig elért eredményeket hangsúlyozták, kijelentve, hogy ezt az irányvonalat kell tovább folytatni (a cigányok személyi igazolványokkal való ellátása, cigány érdekvédelmi szervezetek megalakulása az utóbbi néhány évben, cigány iskolák működtetése Beregszászon, Ungváron, Szernyén, református roma gyülekezetek alapítása Beregszászon és Nagydobronyban, cigány nyelvű lap megjelenítése, stb.) Ők is elismerik azonban, hogy ezzel a problémának még csak nagyon kis szegmense van megoldva. A további javulás érdekében össze kellene fogni a többi kárpátaljai nemzetiségnek, az államnak, a történelmi egyházaknak. A probléma megoldásáért manapság főleg az utóbbiak, különösen a református egyház képviselői tesznek sokat. Általuk a kárpátaljai cigányság problémáját külföldön is megismerték, így onnan is (főleg Hollandiából) sok segítséget, támogatást kapnak. Természetesen, ez elsősorban a „magyar cigányokat” érinti, talán az ő helyzetük így egy árnyalattal jobb, mint a többieké. Az igazsághoz viszont az is hozzátartozik, hogy a cigányok vallási „elhivatottsága” eléggé ingatag. Ahhoz az egyházhoz húznak, amely számukra többet ígér anyagi javakban és adományokban. És ha a körülmények úgy alakulnak, könnyen „feladják hitüket” és „váltanak”.

A megkérdozettek szerint az lenne az ideális, ha az összes cigány életszínvonala a lakosság többi részének életszínvonalával együtt jelentősen megemelkedne. Ez elősegítené a már korábban emlegetett cigány középréteg

kialakulását. De megjegyezték, hogy a jelenlegi társadalmi-gazdasági körülmények között erre is kevés az esély.

Végül még egy komoly probléma, amely viszont már a cigányságon belül jelentkezik. Számos vélemény szerint ugyanis elkezdődött a cigányok társadalmi rétegződése is, amely így egy csekély számú felső rétegre, az ún. „úri cigányokra”, és a túlnyomó többséget alkotó „putris cigányokra” tagozódott. Olyannyira, hogy Ungváron például két cigány iskola is működik, egy az előbbieket, egy pedig az utóbbiak gyermekei számára. Az effajta társadalmi rétegződés önmagában még nem lenne nagy gond, ám az „úriak”, akiknek jobban megy a soruk (és nyilván többet is „adnak magukra”), komolyan lenézik, „kiutálják” a „putrisokat”, ez viszont már mindenképpen erősen negatív társadalmi jelenség!

4.4. A magyar–cigány és az ukrán–cigány viszony

Beszélgetőtársaink válaszai alapján úgy tűnik, magyar-cigány és ukrán-cigány viszony között lényegi különbség nincs. A cigányokkal való tartós együttélés minden nemzetiségi csoportban szinte ugyanazokat a problémákat és viszonyulási mintákat „termeli”. A meglehetősen egybecsengő nyilatkozatok lényegét összefoglalva, a kárpátaljai nemzetiségek részéről (és itt most nem csak a magyar és az ukrán nemzetiségekre gondolunk) a cigányok irányába alapvetően kétféle viszonyulás létezik. Az emberek egyik része tulajdonképpen együtt érez a cigányokkal, belátja problémáik komolyságát, szeretné, ha a cigányok társadalmilag, szociálisan és gazdaságilag fel tudnának zárkózni a megye többi nemzetiségéhez. Sokan ebben még segítséget is nyújtanak nekik, ám ez a legtöbbször azért hiúsul meg, mert a cigányok saját maguk nem akarják ezt a felzárkózást. Egyszerűen azon ok miatt, mert nem ezt szokták meg, az ezzel járó rendszeresség pedig mentalitásuktól teljességgel idegen. Így idővel ebbe az „együttérző csoportba” tartozók száma csökken, hiszen belátják, segíteni csak olyasvalakiken lehet, akik ezt maguk is akarják.

Az emberek másik része viszont eleve leplezetlen ellenszenvvel viszonyul minden cigányhoz, ami némileg érthető is, ha a munkakerülést, a lopásokat, a rendezetlen életkörülményeket, egyik válaszdónk szavaival élve, az egész „cigány mentalitást” tekintjük. Ám eközben nem szabad elfelejtenünk, hogy a cigányok között is vannak komoly és jóra való emberek, akik becsületes munkával szeretnék biztosítani önmaguk és családjuk megélhetését, és tényleg próbálnak felzárkózni a magyarok, ukránok, románok, szlovákok közé. Őket pedig ez a negatív viszonyulás igen mélyen sértheti, letörheti lelkesedésüket. Kialakulhat bennük az a képzet, hogy élhetnek bárhogy, tehetnek bármit, a többiek szemében akkor is csak ellenszenves cigányok maradnak. Hogy az ilyesmit elkerüljük, óvakodnunk kell az egész cigányságra (vagy bármely más népre is) kiterjedő általánosításoktól és sztereotípiáktól. El kell ismernünk, hogy az általános séma alól a cigányságon belül

is vannak kivételek, és ezeknek jár a tisztelet és megbecsülés. Sajnos azonban, néhány fecske még nem csinál nyarat, így ez a néhány „civilizált” cigány sem oldja meg a többiek életviteléből adódó problémákat!

A teljes képhez még az is hozzátartozik, hogy a cigányok nagy része el is várja a többi nemzetiség segítségét, gondoskodását: azt, hogy a magyarok, ukránok, románok „kaparják ki nekik a gesztenyét”. Viszont ezért ők maguk egy szalmaszálát sem tesznek keresztbe, így emiatt is növekszik a velük „ellenszenvező” kárpátaljaiak száma.

Az eddig elmondottakhoz még annyi tehető hozzá, hogy válaszadóink szerint a hétköznapi élet szintjén a cigányok és a többi nemzetiség képviselői között meglévő feszültségek politikai szintre már nem jutnak el. Mégpedig azért nem, mert a kárpátaljai cigányok gyakorlatilag törzsi elven szervezett társadalomban élnek, ahol a hatalom a cigánybárok (az ún. „erős emberek”) kezében van. Ennek a rendszernek szinte semmi köze nincs egy demokratikus érdekképviselethez, még ha ennek ma már vannak is lassan kibontakozó kezdeményei. Vagyis, a cigányság sem politikailag, sem társadalmilag nincs megszervezve, és a velük kapcsolatos problémák jó része is valószínűleg ebből következik.

4.5. Egyéb fontosabb nemzetiségi csoportok Kárpátalján

A kérdéssorban eddig nem említett, de Kárpátalja szempontjából jelentős nemzetiségek közül interjúalanyaink egybehangzóan az oroszokat emelték ki elsőként. Róluk annyit kell tudni, hogy tervszerű betelepítésük a szovjet időszakban ment végbe, mégpedig gazdasági kulcspozíciók betöltésének céljából. Igaz ugyan, hogy Kárpátalján soha nem volt klasszikus értelemben vett munkaerőhiány, már legalábbis ami a „kulimunkát” illeti, ám a kétkezi munkások irányítására, igazgatására orosz nemzetiségű vezetőket helyeztek megyénkbe. Ezek a rendszerváltás után itt maradtak, kisebbségi létbe szorultak, ám ez bennük gyakorlatilag azóta sem tudatosult. Ha úgy tetszik, nagybirodalmi mentalitásuk megmaradt. Azt mondhatjuk róluk, hogy magasan képzett, magas státuszban lévő emberekből álló csoport az övék, de nem csoport! Ezzel együtt a „zavaros években” jelentős gazdasági tőkét sikerült megkaparintaniuk, ami idővel politikai tőkévé is átalakulhat. Ennek első jele, hogy megalakult kárpátaljai érdekvédelmi szervezetük (Puskin Társaság), ami az orosz kultúra ápolását és közvetítését is feladatának tartja. Sikeressége, hatékonysága majd azon múlik, hogy az oroszok gazdasági tőkéjükből mennyit áldoznak ilyen és ehhez hasonló célokra. Kulturális életük emellett is elég élénk, hiszen a munkácsi Orosz Nemzeti Színház a mai napig jelentkezik új bemutatókkal, több újságjuk jelenik meg orosz nyelven, sok nemzetiségi iskolájuk van Kárpátalján stb. Egyébként az Ukrajnában élő oroszok egyik fő politikai törekvése, hogy az orosz nyelvet nyilvánítsák második hivatalos nyelvvé országunkban. Ennek az igénynek az alátámasztása, hogy Ukrajna lakosságának

közel egynegyedét ők teszik ki (a közelmúltban lezajlott ukrainai köztársasági elnök-választáson győztes jelölt erre tett is számukra ígéretet). Ha ezt a szándékukat sikerül keresztül vinniük, valószínűsíthetően Kárpátalján is újra meg fog nőni a szerepük.

A második helyen a legtöbb válaszadó a románokat említette, megjegyezve, hogy a kárpátaljai magyarságnak elsősorban velük kellene szövetkeznie, mivel megyénkben nagyjából azonos a két nemzetiség helyzete. Először is azért, mert a magyarok mellett a kárpátaljai románok azok, akik a leginkább megőrizték identitás-tudatukat, nyelvüket, kultúrájukat, művészetüket, másrészt, mert mögöttük is áll egy Ukrajnával határos anyaország, melynek ők, románok, a közvetlen szomszédságában élnek. Bár a magyarokhoz képest ők sokkal nagyobb anyagi jólétben élnek, így nem is véletlen, hogy a legtöbb válaszadó elsősorban a Kárpátalján betöltött gazdasági szerepüket hangsúlyozta.

Az oroszokon és a románokon kívül még három nemzetiségi csoport nyilvánított fontosnak válaszadóim által. Az egyre fogyatkozó zsidó és német kisebbségnek egyaránt fontos gazdasági és kulturális szerepet tulajdonítanak, míg a Kárpátalján az utóbbi néhány évben „gyökeret eresztő” örmény lakosság gazdasági potenciáljáért érdemel említést.

4.6. A nemzetiségek közötti kapcsolatok jövőbeni alakulása

Az ebben a kérdésben is erősen egybecsengő vélemények szerint a jelenlegi tendenciákon két dolog változtathat jelentősen. Az egyik az, hogy lesz-e igazi államnacionalista politika Ukrajnában. Erre valló jelek és kezdeményezések mindig vannak, ám egy ilyen politika életbe léptetése mégsem túl valószínű, mivel az országban él egy bő 11 milliós orosz kisebbség is, akik ezt semmiképpen nem szeretnék. Ráadásul úgy tűnik, hogy ehhez egyre inkább megvan a kellő politikai és gazdasági hatalmuk is. A másik dolog pedig az, ha a magyarok szerepe, ahogyan az a korábbiakban már többször is említésre került, jelentősen felértékelődhet Kárpátalján. Nyilván ennek feltétele Magyarország gazdasági fejlődése, hatékony Európai Unió integrálódása is. Azt, hogy ez reális alternatíva, annak idején már a Státustörvény is bizonyította, ami magyar nemzetiségű interjúalanyaink szerint nem egyéb volt, mint Magyarország erősödésének kézzelfogható átvételése az országhatárokon. Csak remélhető, hogy a két forgatókönyv közül végül is ez utóbbi fog bekövetkezni, és ez a magyarok számára pozitív irányba fogja befolyásolni az interetnikus viszonyokat Kárpátalján.

A változás fő tényezőjét sokan a gazdasági folyamatok minőségében látják. Ha a „lefelé tartó” gazdasági tendenciák folytatódni fognak, az a magyarságra nézve is negatív következményekkel járhat (növekvő kivándorlás, esetleg asszimiláció stb.) A pozitív változás lehetőségét ismét csak Magyarország politikai-gazdasági megerősödése hordozza magában, melynek eredményeként anyaországunk a közép-európai térség egyik vezető országává nőheti ki magát. Ez majd segítséget nyújthat a

kárpátaljai magyarságnak saját közösségi élettere kialakításában és értelmiségi rétege reprodukálásában. Ebben, válaszadóink szerint, kiemelkedő szerep juthat a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának, amely már jelenleg is a legnagyobb magyar értelmiséget képző műhely Kárpátalján.

Szinte mindegyik megkérdezett hangsúlyozta az anyanyelvi oktatás fontosságát a magyarság nemzeti öntudatának ébren tartásában, valamint a helyi (tehát megyei, járási) hatalmi szervek szerepét az esetleges változások előidézésében.

A legfrappánsabban talán úgy fogalmazhatjuk meg a kérdésben tett válaszadói megnyilvánulások szintézisét, hogy az interetnikus kapcsolatok pozitív irányba történő fejlődéséhez azokba egyszerűen nem szabad felülről „belenyúlni”, nem kell erőszakkal jobbitani azokat. Inkább hagyni kell, hogy a különböző nemzetiségek önmaguktól találják meg az egyensúlyt az egymással való békés és harmonikus együttélés terén. Mindemellett egyik válaszadó sem tagadta a gazdasági és politikai irányváltások jelentőségét, mint interetnikus változásokat kiváltó tényezőket.

A kisebbségi nemzetekhez tartozó megkérdezettek szerint először minden nemzetiség számára ténylegesen (nemcsak a deklarációk szintjén) biztosítani kellene az egyenlő jogokat az élet minden területén, mert a korábbi séma, hogy vannak egyenlők és egyenlőbbek, újra visszavisz a szocializmushoz és az ál-internacionalizmushoz. Ennek elkerülése érdekében először is ki kellene mondani, hogy mindenki használhatja a saját anyanyelvét a különböző hivatalokban és közintézményekben. De nem elég csak kimondani, érvényt is kell neki szerezni. A kölcsönös nyelvtudás, egymás kultúrájának, történelmének a jelenleginél magasabb szintű ismerete pedig az interetnikus viszonyok alakulására is jótékony hatással lesz majd. Igaz, effajta jobbitás nem lehetséges anélkül, hogy a történelmi félreértéseket megfelelő módon és megfelelő szinten tisztáznánk. Ha a kisebbségi jogok garantálva lennének és teljesen meg is valósulnának, feleslegessé válna a kisebbségi érdekképviselet. Ez lenne az az ideális állapot, amelytől azonban még igen messze (és napjaink aktuálpolitikai eseményeit szemlélve talán egyre messzebb) vagyunk.

Végül nem szabad elfeledkeznünk arról az alaptételről, hogy „ha azt akarjuk, hogy bennünket elfogadjanak, nekünk is el kell fogadnunk a többi nemzetiséget!” Ismét hangsúlyozzuk tehát, milyen fontos egymás jobb megismerése, hiszen a tudatlanság is vezethet konfliktusok kialakulásához. Csak úgy tudunk igazán elfogadni egy másik nemzetiséget és tartósan együtt élni vele, ha a lehető legteljesebben megismerjük. A megismerés egyik lépcsőfoka pedig lehet a másik nyelvének elsajátítása. Ám ez nem lehet egyoldalú dolog: nem csak a magyarokat kell kötelezni az ukrán nyelv megtanulására, hanem a tömbmagyarság között élő ukránoktól is meg kell követelni a magyar nyelvtudást.

4.7. A magyarság szerepének jövőbeni alakulása Kárpátalja nemzetiségei

között

A kérdéssor ezen részénél is nagyfokú egyetértés volt tapasztalható a válaszadók között abban, hogy a kárpátaljai magyarság száma, sajnos, csökkenni fog. Stabil gazdaság és magasabb életszínvonal híján ugyanis tovább fog tartani a magyarok anyaországba való kivándorlása, valamint a természetes fogyás is még jó ideig „tartani fogja magát”. Ilyen körülmények között a megkérdezettek csak annak a reményüknek adhattak hangot, hogy a számbeli csökkenés ellenére a magyarságnak sikerül megtartania abszolút második helyét és mostani politikai, társadalmi, gazdasági, valamint kulturális súlyát Kárpátalja nemzetiségei között. Ennek eredményeként majd évtizedek múlva is beszélhetünk nemcsak kárpátaljai magyarságról, hanem kárpátaljai magyar közösségről is. Ez pedig azt feltételezi, hogy a magyarság száma és aránya itt olyan nagy lesz, hogy képesek leszünk saját magunk „megszervezésére”, intézményeink fenntartására és saját érdekeink képviseletére. Ha erre képes lesz a magyarság, akkor továbbra is meghatározó lesz a szerepe Kárpátalján. Ebben segíthet Magyarország EU-csatlakozása is, mert ha a schengeni határok nem zárják el teljesen a kárpátaljai magyarokat a magyarországiaktól, akkor Kárpátalja az EU-ba vezető folyosó szerepét játszhatja. Ez pedig mindenképpen stratégiai fontosságot és gazdasági vonzerőt kölcsönöz a területnek, a kárpátaljai magyaroknak pedig presztíznövekedést és nagyobb megbecsülést. Ezekből pedig komolyan lehet majd profitálni, így végső soron akár erősödhetnek is pozícióink Kárpátalján.

A kárpátaljai magyarság megmaradása szempontjából az is sorsdöntő lesz, sikerül-e létrehozni a tervezett Tiszamelléki járást. Ez egy olyan összefüggő terület lenne, amelynek mindegyik településén 50 % fölött van a magyarok aránya. Ha ez a járás létrejönne, akkor ide tartozna a kárpátaljai magyarság kb. 72 %-a és ugyanennyire lenne tehető a magyarok aránya a Tiszamelléki járás összlakosságán belül is. Ez a járás pedig a jelenleginél sokkal hatékonyabb érdekképviseletet is lehetővé tenné megyénk magyar lakossága számára. Tényleges létrehozása azért kétséges, mert a jelenlegi ukrán törvények nem engedélyezik klasszikus értelemben vett autonóm formáció megalakítását Ukrajna határain belül, főleg nem területi elven. Ennek fő oka valószínűleg a már többször emlegetett 11 millió fős orosz kisebbség.

A magyar nemzetiségű válaszadók mindegyike hangsúlyozta a magyar értelmiség Kárpátalján maradásának fontosságát, mert elsősorban ez vezethet a magyarság pozícióinak megőrzéséhez. Ám ennek a helyben maradásnak a gazdasági feltételei egyelőre még korántsem adottak.

4.8. Az állami vezetés befolyása a Kárpátaljai interetnikus viszonyokra

Kárpátalján voltak és vannak is különböző kísérletek arra, hogy megvalósuljon egy klasszikus nacionalista nyelvi és oktatási politika. Az, hogy ez eddig még nem valósult meg, csak Ukrajna jelenlegi etnikai arányainak és politikai erőviszonyainak köszönhető. A válaszadók közül többen is kiemelték a helyi, megyei vezetés szerepét ebben, amelynek képviselői hagyományosan a helyi ukránok közül kerülnek ki (az már más kérdés, hogy ebbe a magyarok is bele tudnának szólni, ha megvolna bennük a kellő politikai bátorság és vállalkozó szellem). Az ő egyik fő politikai törekvésük pedig az, hogy valahogyan ellensúlyozni tudják a kijevi nyomást. Vagyis azt, hogy Kijev mindent központi irányítás alá vonjon Kárpátalján, illetve, hogy saját embereit „ültesse” az összes itteni kulcspozícióba. Ebben a „védekezésben” a helyi hatalmat újabban komolyan zavarja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség által fémjelzett magyar emancipációs mozgalom. Ahhoz, hogy ennek létezését végre állami szinten is belássák és elfogadják, alapvető szemléletváltásra van szükség. Ugyanis a megkérdezettek általános vélekedése szerint mostanáig a magyarok zavarták a hatalmat, de számuknál és arányuknál fogva nem okoztak neki túl nagy „fejfájást”. Ezért a hatalom képviselői úgy gondolták, hogy a saját nómenklatúrájuk magyar nemzetiségű embereinek irányításával (az ún. „díszmagyarok” segítségével) a magyarok nemzetiségi törekvéseit ellensúlyozni lehet. Így tehát a vezetés (az állami vezetés is), alkalmazkodva a jól bevált szovjet hagyományokhoz, igyekezett és még ma is igyekszik olyan „partnereket” találni, akik magyar nemzetiségüként készek a hatalom érdekeit szolgálni, gyakran saját nemzetiségi érdekeik ellenében is. Vagyis, ezek a „díszmagyarok” hol magyarok, hol nem: magyarok, amikor választási kampány-statisztikákban „ki kell őket mutatni”, ám nem magyarok, amikor a saját nemzetiségükre nézve pozitív döntéseket végre kell hajtani. Ezzel a módszerrel a hatalom végső soron „ránk” hagyja, hogy a vitás kérdéseket itt helyben, a saját magyarjainkkal rendezzük, de úgy, hogy az számára megnyugtató legyen és a magyarok zavaró hatása kiküszöbölődjön. Ez az „oszd meg és uralkodj” elv egyik klasszikus megnyilvánulása. Azaz, az „alulról jövő” közösségi szerveződések és a társadalmi felelősségtudat erősítése helyett a hatalom olyan magyar egyéneket próbál az élre tenni, „futtatni”, akik csak a saját érdekeiket képviselik, közben pedig engedelmes bábjai a többségi nemzetnek, a mindenkori hatalmi elitnek.

Ahhoz, hogy ez a hozzáállás megváltozzon, a mindenkori hatalomnak egész gondolkodásmódját, több évtizedes beidegződéseit is meg kell változtatnia. Ez pedig nem megy egyik napról a másikra, bár többek szerint igenis vannak már erre utaló jelek.

A központi politika által meghatározott „játéktér” szélesítheti és szűkítheti is a magyarok mozgásterét. Ám Kárpátalja messze van Kijevtől, így a politikai indulatok és mesterkedések eddig ide el sem jutottak, vagy csak jócskán „megszelídült” formában. Az is kétségtelen, hogy a magyarságot is érintik az

ukrán–oroszlentétek melléklzöngéi, hiszen az ukrán vezeték mindenféle módon próbálja az orosz közlösség hatalmi helyzetét „visszanyesni”. Ám egy (sokszor csak névleg) demokratikus országban nem lehet úgy törvényeket hozni, hogy azok csak az oroszoknak tiltanak meg valamit. Egy demokratikus államban csak egységes törvények szülehetnek, tehát azok a magyarokra és a többi kisebbségre is érvényesek. Így bizony az oroszok „jobb belátásra bírása” néha a magyarságnak is juttat pofonokat. Ami ebben a helyzetben a kárpátaljai magyarokat segítheti, az, hogy Ukrajnának még szüksége van szövetségesként egy gazdaságilag erős, Európai Unióstag Magyarországra. Ehhez viszont Ukrajnának garantálnia kell(ene), hogy az itteni magyar kisebbség nem szenved komolyabb sérelmeket. Ezért az állami vezeték nemzetiségi politikája (remélhetőleg) nem veszélyezteti majd a magyarokat közvetlenül. Másrészt, a kárpátaljai magyarok számára legalább olyan fontos Budapest kisebbségi politikája is, mint Kijevé. Ha ez a kárpátaljai magyarság szempontjából hatékony lesz, az egy újabb bizonyítékot szolgáltat majd az ukrán állam számára arra nézve, hogy az anyaországuk nem hagyja cserben a külföldi (köztük a kárpátaljai) magyarokat. Ez pedig ukrán oldalról is csak javíthat a magyarok itteni megítélésén és helyzetén.

Itt kell megemlíteni azokat az eredményeket, amelyeket (a helyi hatalom segítségével) a kárpátaljai magyarság az utóbbi két évtizedben elért: magyar szervezetek működhetnek vidékünkön (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közlössége stb.), a magyarok szabadon megünnepelhetik nemzeti ünnepeiket, kitzúzhetik a nemzeti színű lobogót az épületekre és polgármesteri hivatalokra (utóbbi törvényi engedélyeztetés nélkül, helyi engedély alapján), saját nemzeti színházuk, főiskolájuk és nyolcosztályos gimnáziumuk lehet stb. Kérdés azonban, hogy ezek útjába az államhatalom meddig nem gördít még jelentősebb akadályokat.

Összességében tehát, válaszadóim kivétel nélkül fontos szerepet tulajdonítottak az állami és a megyei vezetésnek az interetnikus kapcsolatok alakulásában. Az is kiderült, hogy, szerintük, ez a szerep a legtöbbször a magyarokra nézve negatív tendenciák formájában jelenik meg, amelyek során gyakran saját nemzettársaink vannak „kijátszva” ellenünk. Mégsem hasonlíthatjuk a kárpátaljai magyarság helyzetét az erdélyi vagy a felvidéki magyarok sanyarú sorsához, aminek az a fő oka, hogy az előbbiekkal ellentétben a magyarság számbelileg nem túl fontos tényező Ukrajna összlakosságához képest. Márpedig „amitől nem tartanak, azt nem is nagyon bántják”. Vagyis, ha vannak is bizonyos politikai „mesterkedések” a háttérben, az a kárpátaljai magyar átlagember életét egyelőre még kevésbé befolyásolják.

Végül szeretttük volna megalkotni interjúalanyaink válaszainak rövid összefoglalását, illetve felvázolni egy lehetséges jövőképet a kárpátaljai interetnikus viszonyokat illetően.

Eszerint, Kárpátalja mai nemzetiségi összetétele igen sokszínű, ám kevés az igazán jelentős etnikai csoportok száma. Ma a legnagyobb arányt az ukránok teszik

ki, de közvetlenül utánuk még a magyarok következnek, akik a közelmúlt minden számbeli veszteségének ellenére is őrzik második helyüket Kárpátalja nemzetiségei között. A „két nagy”-on kívül jelentős még a románok, az oroszok, a szlovákok és a cigányok száma, ám csak az utóbbiaké gyarapszik, igen gyors természetes szaporodásuk miatt. Az utóbbi néhány évtized kivándorlási hullámai gyakorlatilag eltűntették megyénk nemzetiségi térképéről a német és a zsidó kisebbséget. Ez a veszély a kárpátaljai magyarságot ugyan közvetlenül még nem fenyegeti, de tény, hogy jelentős méreteket öltött természetes fogyásuk és a kivándorlás okozta létszámcsökkenésük. Ha ez a tendencia tartósan tovább folytatódik, az akár rövid időn belül is létében fenyegetheti a kárpátaljai magyar kisebbséget. A kivándorolt magyarok helyét zömmel az újonnan betelepülő ukránok foglalják el, tovább rontva ezzel számunkra az itteni nemzetiségi arányokat.

A Kárpátalján élő nemzetiségek a történelem folyamán általában békében és megértésben éltek egymással, és ez, egy-két kivételtől eltekintve, a mai napig így van. Komolyabb konfliktus csak az ukránok és a ruszin kisebbség között van, ám utóbbiak mára gyakorlatilag beletörődtek helyzetükbe, nem küzdenek túl nagy elánal a jogaikért, így ez a konfliktus sem vet fel napi problémákat.

A megye fejlődése szempontjából a legsarkalatosabb a magyar–ukrán viszony, amely komolyabb békétlenségektől mentes, még ha állami politikai körökben néha vannak is kísérletek az ukrainai kisebbségek, köztük a magyarok, „visszaszorítására”. Ám ezek a, törvények és kormányrendeletek formájában megjelenő, kísérletek eddig nem voltak diszkriminatív jellegűek, inkább arra irányulnak, hogy a fiatal ukrán államban tényleg az ukránok irányíthassanak, az ő nyelvük legyen a hivatalos nyelv, az ő kezükben legyen az ország vagyona, stb. Napjainkban ez a tendencia, sajnos, változóban van (lásd az új oktatási törvényt), már-már a szélsőséges államnacionalizmus irányába tolódik el. Szintén komoly gond az a gazdasági csőd, amiben Ukrajna jelenleg található, és amely imitt-amott, sok egyéb mellett, az interetnikus viszonyokat is mérteljezi.

Jelentős probléma az utóbbi időben az egyre növekvő számú cigányság szociális „kordában tartása” is. A velük kapcsolatos problémák okai szerteágazóak, ám mindegyik ok végső soron a cigányok alap-beállítottságához, mentalitásához, rendszertelen életmódjához vezethető vissza. Ez a mentalitás semmi esetre sem illik a többi kárpátaljai nemzetiség mentalitásához, amiből akadnak is problémák, ám ezek nem annyira nemzetiségi, mint inkább szociális alapon keletkeznek. Így egyre nagyobb mérvű a cigányok szegregációja a többi nemzetiségtől, életvitelük és életszínvonaluk lényegesen elmarad azokétól. És ebből az „ördögi körből” csak igen kevés cigány nemzetiségű tud kitörni. Ám akiknek ez sikerül (az ún. „úri cigányok”-nak), az rövid időn belül ugyanolyan elitelően viszonyul a többi cigányhoz, mint a más nemzetiségekhez tartozók. Vagyis, a cigányok szociális rétegződése is elkezdődött, sőt, az ő társadalmi rétegeik között vannak a legnagyobb szociális különbségek. És ami a legrosszabb, hogy minden jel arra mutat, a közeljövőben sem lesz lehetséges a cigányok nagyobb tömegeinek a „civilizálása”

(amit leginkább ők maguk tesznek lehetetlenné), így a velük kapcsolatos problémák még sokáig be fogják árnyékolni a többi kárpátaljai nemzetiség egét is.

A kárpátaljai interetnikus viszonyokban, főleg a minket leginkább érdeklő magyar–ukrán relációban, jelentős változásokat okozhat Magyarország gazdasági fejlődése, sikeres Európai Unió integrálódása, de akár egy esetleges ottani kormányváltás is. Reménység szerint mindhárom tényező pozitív eredményekkel fog járni a kárpátaljai magyarság számára (pl. felerősödik Kárpátalja „híd”-szerepe Ukrajna és az EU között, növekedni fog az itteni magyarok presztízse, az anyaország növekvő gondoskodással lesz irántunk, stb.)

Ez utóbbi esélyek azonban nemcsak az anyaországtól függenek, hanem magától a kárpátaljai magyarságtól is. Attól, hogy folytatódik-e az az emancipációs folyamat, amelynek zászlóvivői az utóbbi időben a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége és annak fiókszervezetei, vagy a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Sok függ attól, hogy az utóbbi mennyire tudja majd ellátni feladatát, vagyis a kárpátaljai helyben maradó magyar értelmiség újratermelését, amely később majd képes lesz komolyan felvállalni és a kezébe venni megyénk magyarságának sorsát. Remélhetőleg, az állami és helyi szintű politikai vezetés nem fog további akadályokat gördíteni e folyamat útjába, így még sok-sok évtized vagy évszázad múlva is beszélhetünk majd szervezett magyar közösségről Kárpátalján, amely békében és megértésben létezik és él együtt a többi kárpátaljai nemzetiséggel...

5. Kárpátalja humán erőforrásainak jelenlegi helyzete

Fejlődő világunkban a humán erőforrások meghatározása nem könnyű feladat. Alapvetően arról van szó, hogy az emberi tényezők, az ezek alakításában részt vevő intézmények, illetve a társadalmi adottságok és feltételek együttesen jelentik azt a feltételrendszert, amivel egy területi egység, esetünkben Kárpátalja, rendelkezik. E tényezők külön-külön és együttesen is hatnak, formálva az adott területi egységet, annak térszerkezetét (Enyedi Gy., 1996).

A tudásnak, mint a regionális fejlődés-fejlettség meghatározó tényezőjének felismerése és vizsgálata csak az 1990-es években kezdődött. Egyvalami azonban már az eddigi kutatások alapján is biztosan leszögezhető: valamely régió gazdasági és technológiai fejlettségének, a gazdasági szerkezet érettségének, végső soron az illető régióban élő emberek életszínvonalának döntő fontosságú eleme az emberi erőforrások, a munkaerő összességének (szak)képzettségi szintje, gondolkodásmódja, munkamentálitása, illetve az ezt megalapozó rendszerek, mindenekelőtt az oktatás és a szakképzés helyzete.

5.1. A humán erőforrások nem és életkor szerinti struktúrája

A munkaerő-ellátottság ukrainai koncepciójával egyetértésben a gazdaságilag aktív népesség körébe tartoznak mindkét nem 15 és 70 éves kor közötti képviselői, akik valamely terület munkaerő-kínálatát képezik az áruterelés és a szolgáltatások nyújtása számára. Kárpátalja gazdaságilag aktív népességének száma 584,6 ezer fő (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2008). Ennek 46 %-át a nők (268,8 ezer fő), 54 %-át pedig a férfiak (315,8 ezer fő) teszik ki.

Az aktív keresők száma 2008. január 1-re 547,6 ezer főt tett ki. A megye teljes lakossága ugyanerre az időpontra 1239,8 ezer fő volt, ami azt jelenti, hogy a vidéken az aktivitási ráta 44,2 %-nak felel meg. A foglalkoztatottak nagyobbik részét szintén a férfiak teszik ki, számuk 296,2 ezer fő (54,1 %). Az aktív kereső nők száma 251,4 ezer fő (45,9 %), tehát az aktív népesség nemek szerinti szerkezete arányaiban szinte teljesen azonos a munkaképes korú lakosság nemek szerinti megoszlásával. Ebből pedig az következik, hogy a regisztrált munkanélküliek között is a férfiak vannak többségben, számuk 19,6 ezer fő (az összes munkanélküli 53 %-a). A női regisztrált munkanélküliek száma tehát 17,4 ezer fő (azaz 47 %). Hangsúlyozni kell azonban, hogy Kárpátalján nem elsősorban a regisztrált, hanem a rejtett munkanélküliség a fő gond, ugyanis ezt figyelembe véve az egyébként csak 6,3 %-os munkanélküliségi ráta az óvatos becslések szerint is rögtön a három-négyszeresére nő.

Ami a foglalkoztatottság településtípusonkénti megoszlását illeti, elmondható, hogy a falvakban érdekes módon valamivel jobb a helyzet, mint a

városokban: a vidéki munkaképes korú lakosság 60,7 %-a (a teljes vidéki lakosság 44,4 %-a) egyben aktív kereső is, míg a városi településeken ez az arány csak 57,4 %-ot (a teljes városi lakosság 43,5 %-a) tesz ki. Ennél jelentősebb különbség van a foglalkoztatás nemek szerinti megoszlásában, hiszen a kárpátaljai munkaképes korú férfiaknak 66,4 %-a, míg a nőknek csak 52,9 %-a van foglalkoztatva a gazdaság valamely ágazatában (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2008).

A kárpátaljai humán erőforrások korszerkezetével kapcsolatban elmondható, hogy a gazdaságilag aktív népességen belül a legnépesebb csoportot a 30-39, valamint a 40-49 év közöttiek alkotják (25,4, illetve 25,1 %). Egyaránt igaz ez a nők és a férfiak esetében is (13. táblázat). Ami a foglalkoztatottak csoportját illeti, ott is a 30-39 év közötti korosztály képviselői vannak a legtöbben, ők teszik ki az összes kereső 25,8 %-át. Ami érdekes, hogy e korcsoporton belül a nők száma mind a munkaképes korúaknál, mind az aktív keresőknél meghaladja a férfiakét.

13. táblázat. A lakosság gazdasági aktivitásának mutatói nemek és korcsoportok szerinti bontásban (2008. január 1-re)

	Összesen, 1000 fő	Ezen belül az egyes korcsoportok %-ában						
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
		év	év	év	év	év	év	év
Gazdaságilag aktív népesség	584,6	17,0	13,2	13,3	12,1	25,1	15,7	3,6
- nők	268,8	17,2	12,7	12,8	11,9	26,0	15,1	4,3
- férfiak	315,8	16,8	13,6	13,7	12,3	24,3	16,3	3,0
Foglalkoztatottak	547,6	16,2	13,3	13,2	12,6	24,7	16,2	3,8
- nők	251,4	16,0	12,8	12,9	12,7	25,0	16,0	4,6
- férfiak	296,2	16,3	13,7	13,4	12,6	24,4	16,4	3,2
Munkanélküliek	37,0	28,6	12,2	14,6	4,1	31,3	8,9	0,3
- nők	17,4	33,3	11,5	10,9	0,6	40,8	2,9	-
- férfiak	19,6	24,5	12,8	17,8	7,1	23,0	14,3	0,5

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2009

A táblázat adataiból még néhány érdekesség kitűnik. Az első, hogy a regisztrált munkanélküliek kategóriájában messze az élen állnak a 15-24 és a 40-49 éves korcsoport képviselői: arányuk közel kétszerese, illetve közel másfélszerese a

gazdaságilag aktív népességből való részesedésüknek. Ez azért is igen szomorú, mert előbbi korcsoportba tartoznak azok a pályakezdő fiatalok, akiknek még nincs munkatapasztalatuk és a munkaadók talán emiatt is ódzkodnak alkalmazásuktól. Ennek aztán számos negatív következménye lesz a továbbiakban is: szükségszerűen kitolódik az az idő, ami alatt a pályakezdők megfelelő egzisztenciát tudnak maguknak teremteni, jóval később alapítanak családot, sokszor csak egy vagy két gyereket vállalnak, társadalmi mobilitásuk erősen korlátozott, hiszen még akkor is a végsőig ragaszkodnak a nehezen megszerzett munkahelyhez, amikor az csak igen szolid megélhetést tud nyújtani az ő és családjuk számára stb.

A 40-49 év közötti korcsoport helyzete viszont azért igen kényes, mert képviselői az általános munkaadói gondolkodásmód szerint nehezen tanulnak bele az esetleges új termelési (szolgáltatási) eljárásokba, módszerekbe, az ötvenhez közelebb lévőkre a nyugdíjkor közelsége miatt hosszú távon már nem lehet alapozni, nem éri meg őket drága pénzen kiképezni, betanítani stb.

A második érdekesség, hogy az 50-59 éves korosztályban a munkanélküli nők aránya csak alig több, mint ötöde a munkanélküli férfiakénak, miközben a gazdaságilag aktív népességen belül nagyjából egyenlő az arányuk. Végül a harmadik figyelemreméltó dolog, hogy Kárpátalja aktív keresőiből közel 4 %-kal részesednek a 60-70 éves korosztály képviselői, azaz nagyrészt a tulajdonképpeni nyugdíjasok. Ez erős kontrasztot mutat a pályakezdő fiatalok imént említett munkába állási nehézségeivel. A munkaadók ugyanis gyakran szívesebben alkalmaznak a nagy tapasztalattal rendelkező, az adott munkakör minden csínyját-bínyját tökéletesen ismerő nyugdíj előtt álló (vagy már nyugdíjas) munkaerőt, mint a komolyabb befektetést (pl. betanítás) igénylő pályakezdőket.

Fontos megjegyezni, hogy míg a munkaképes korú lakosság és az aktív keresők korösszetételében csak nagyobb időtávlatokban (minimum évtizedekben) beszélhetünk jelentősebb súlypont-eltolódásokról, addig a regisztrált munkanélküliek életkori megoszlása évről évre is rendkívüli mértékben változik. Ennek alátámasztására elegendő egy pillantást vetni az utóbbi három év vonatkozó statisztikai adataira (lásd a 14. táblázatot).

14. táblázat. A regisztrált munkanélküliek korösszetételének változása (2005-2007, az adott év január 1-re)

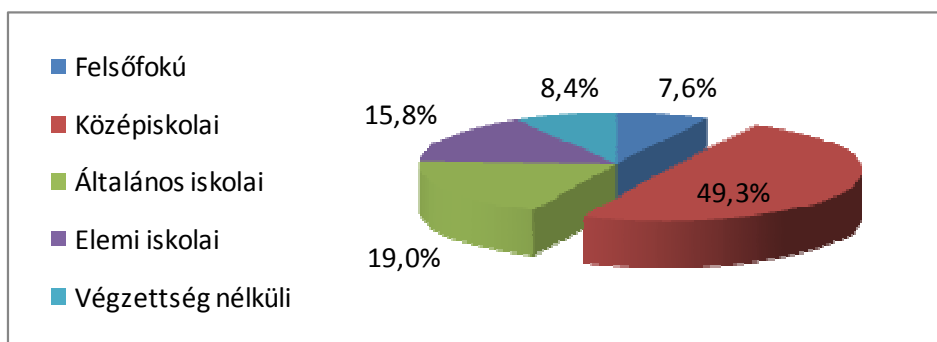
	Összesen, 1000 fő	Ezen belül az egyes korcsoportok %-ában						
		15-24 év	25-29 év	30-34 év	35-39 év	40-49 év	50-59 év	60-70 év
2005-ben összesen	41,3	42,2	12,4	9,6	11,1	17,8	6,9	-
- nők	19,7	47,2	3,4	13,5	14,2	16,9	4,7	-
- férfiak	21,6	37,7	20,6	6,1	8,3	18,5	8,8	-

	Összesen, 1000 fő	Ezen belül az egyes korcsoportok %-ában						
		15-24 év	25-29 év	30-34 év	35-39 év	40-49 év	50-59 év	60-70 év
2006-ban összesen	41,3	40,7	9,2	14,3	12,3	11,9	11,4	0,2
- nők	18,5	43,2	8,1	19,5	12,4	10,3	6,5	-
- férfiak	22,8	38,6	10,1	10,1	12,3	13,2	15,3	0,4
2007-ben összesen	37,0	28,6	12,2	14,6	4,1	31,3	8,9	0,3
- nők	17,4	33,3	11,5	10,9	0,6	40,8	2,9	-
- férfiak	19,6	24,5	12,8	17,8	7,1	23,0	14,3	0,5

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2006-2008

5.2. Iskolai végzettség

A lakosság iskolai végzettségével kapcsolatos megbízható adatokat a legutóbbi, 2001-es össz-ukrajnai népszámlálás szolgáltatott. A népszámlálás folyamán a végzettségre vonatkozó kérdés a 6 éves és annál idősebb korú lakosságot érintette. 2001-ben Kárpátalján ennek a feltételnek 1 164 932 ember felelt meg, ami az akkori állandó lakosság (1 254 614 fő) 92,9 %-át jelentette. A népszámlálási adatok szerint akkor felsőfokú végzettséggel Kárpátalján összesen 88 225 fő rendelkezett, vagyis a 6 évnél idősebbek 7,6 %-a (Molnár J.–Molnár D. I., 2005). A legnépesebb kategóriát a középiskolai végzettséggel rendelkezők alkották 573 799 fővel (49,3 %). Figyelemre méltó, hogy a 6 évnél idősebb lakosság 8,4 %-a saját bevallása szerint semmilyen végzettséggel nem rendelkezett (18. ábra).

18. ábra. Kárpátalja lakosságának iskolai végzettség szerinti megoszlása 2001-ben

Forrás: Molnár J.–Molnár D. I., 2005 alapján, saját szerkesztés

A lakosság iskolai végzettségét korosztályos bontásban vizsgálva megállapítható, hogy a legtöbb felsőfokú végzettséggel rendelkező (12 772 fő) a 40-44 éves korosztályból került ki (Molnár J.–Molnár D. I., 2005). Ugyanezen életkori csoport képviselői vezettek a középiskolai végzettséggel rendelkezők számát tekintve is (72 088 fő), bár szorosan követte őket a 20-24 és a 25-29 éves korcsoport (egyenként több mint 70 000 fővel). A 14 év alatti korosztályokat nem számítva a legtöbb elemi iskolai végzettséggel rendelkező személy, nem meglepő módon, a 70 éves és annál idősebb korosztályból került ki (32 831 fő), és ugyancsak ide tartozott a semmilyen végzettséggel nem rendelkezők legnagyobb része is (11 227 fő).

5.3. Az iskolai végzettség nemek szerinti megoszlása

A kárpátaljai lakosság 6 éven felüli részének 52,1 %-a nő. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők között ez az arány 52,3 %-ot tesz ki (15. táblázat). Az általános és középiskolai végzettséget felmutatni tudók közül a nők 51,8 %, illetve 51,1 %-kal részesednek. Túlreprezentáltak viszont az elemi iskolát végzettek és a végzettség nélküliek kategóriájában (54,6 %, illetve 53,3 %), ami az általában kevésbé iskolázott idősebb korosztályokban mutatkozó női túlsúllyal magyarázható (Molnár J.–Molnár D. I., 2005).

15. táblázat. Az iskolai végzettség nemek szerinti megoszlása Kárpátalján a 6 éves vagy annál idősebb lakosság körében (%)

Végzettség típusa	Férfiak	Nők
Felsőfokú	47,7	52,3
Középiskolai	48,9	51,1
Általános iskolai	48,2	51,8
Elemi iskolai	45,4	54,6
Végzettség hiánya	46,7	53,3

Forrás: Molnár J.–Molnár D. I., 2005, kiegészítve

5.4. Az iskolai végzettség térbeli különbségei

Kárpátalján jelentősek az iskolai végzettség eltérései a városok és a falvak között. Nem meglepő módon, a városlakók körében jóval magasabb az egyetem, főiskolát

végzettség aránya, mint a falusi lakosságnál. Előbbi településtípus lakóinak 14,3 %-a, míg utóbbi lakóinak csak 3,6 %-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel. A középfokú végzettséggel rendelkezők aránya is a városokban magasabb (53,3 %) és a falvakban alacsonyabb (46,8 %). Viszont az alacsonyabb képzettségű népesség aránya faluhelyen jóval magasabb: az itteni lakosság 22,3 %-ának csak általános iskolai, 17,9 %-ának pedig csak elemi iskolai végzettsége van. Ráadásul a falusi népesség 9,3 %-ának semmilyen iskolai végzettsége nincs (szemben a városlakók 6,8 %-os vonatkozó mutatójával).

Érdekes megjegyezni, hogy a városokban élő felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosok 51,8 %-a nő, míg faluhelyen ugyanez az arány 53,4 % (Molnár J.–Molnár D. I., 2005).

Az egyes közigazgatási egységek iskolázottsági adatait vizsgálva kitűnik, hogy Kárpátalja felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosságának 29,5 %-a a megyeszékhelyen, Ungváron összpontosul. A vonatkozó rangsor második helyén Munkács városa áll (12,9 %), a harmadikon pedig a Nagyszőlősi járás (6,9 %).

A megyei alárendeltségű városokban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya meghaladja a 10 %-ot. E tekintetben is kiemelkedik Ungvár a maga 23,8 %-os mutatójával. Összességében elmondható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát tekintve Kárpátalja nyugati járásainak mutatói jobbak, mint a keleti és északi járásokéi. Ez alól, sajnos, kivétel a magyar többségű Beregszászi járás, ahol a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 6 évnél idősebb lakosság 4 %-át sem éri el (Molnár J.–Molnár D. I., 2005).

A középfokú végzettséggel rendelkezők a legmagasabb arányban Munkács és Huszt megyei alárendeltségű városokban élnek (56,9 %, illetve 54,7 %). Beregszász 51,6 %-os, valamint a Beregszászi járás 50,2 %-os mutatója nagyjából egybeesik a megyei átlagértékkel. A legalacsonyabb arányt a kategórián belül a Técsői járás produkálja: itt a 6 évnél idősebb korosztály mindössze 40,4 %-ának van középiskolai végzettsége (érettségije).

Ellentétes képet mutat az általános iskolai végzettség eloszlása, hiszen itt éppen a Técsői járás vezet 27,7 %-os aránnyal. A legalacsonyabb értékekkel, nem meglepő módon, a megyei alárendeltségű városok rendelkeznek (általában 10-15 %, Ungvár esetében 9,7 %). Az általános iskolai végzettség eloszlásához hasonló az elemi iskolát végzettek és a végzettség nélküliek megjelenése. E tekintetben a városok között a legrosszabb mutatóval Beregszász rendelkezik (8,2 %), ami talán azzal magyarázható, hogy a cigányság aránya az összes közigazgatási egység közül itt a legmagasabb (Molnár J.–Molnár D. I., 2005).

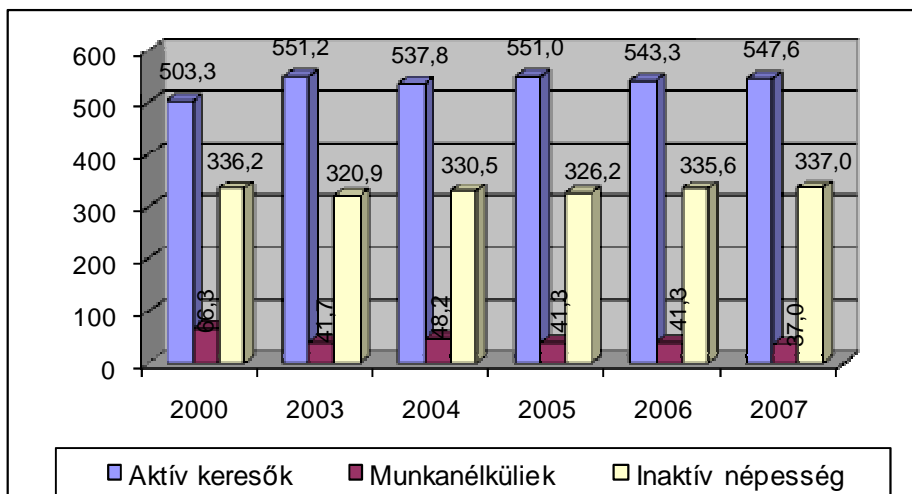
16. táblázat. Az iskolai végzettség területi eloszlása Kárpátalján a 6 éves vagy annál idősebb lakosság körében (fő)

Közigazgatási egység	Végzettség				Nincs végzettsé ge	Összesen
	Felsőfo kú	Középis kolai	Általános iskolai	Elemi iskolai		
Beregszász város	2760	12889	3551	3717	2053	24970
Huszt város	3669	16311	4089	3687	2068	29824
Munkács város	11402	43788	9380	7929	4341	76840
Ungvár város	26059	56942	10704	10029	5681	109415
Beregszászi járás	1641	25317	10339	9144	3980	50421
Huszt járás	3175	40515	19310	17234	9177	89411
Ilosvai járás	4501	48503	16171	16052	7968	93195
Munkácsi járás	4125	47243	20798	14909	7008	94083
Nagybereznai járás	1597	13452	4300	4469	2558	26376
Nagyszőlősi járás	6080	55965	20079	16902	9269	108295
Ökörmezői járás	2048	22936	7785	8343	4882	45994
Perecsenyi járás	2024	14396	5693	4903	2651	29667
Rahói járás	3486	36149	19668	14677	9387	83367
Szolyvai járás	3247	27292	9007	7795	3679	51020
Técsői járás	6291	64133	43853	28133	16159	158569
Ungvári járás	4774	35305	12687	11900	5034	69700
Volóci járás	1346	12663	4045	3669	1981	23704
Összesen	88225	573799	221459	183492	97876	1164851

Forrás: Molnár J.–Molnár D. I., 2005

5.5. Munkaerő-ellátottság és munkanélküliség

Kárpátalja Ukrajnán belül a jelentős munkaerő-felesleggel rendelkező régiók közé tartozik. Az aktív keresők száma az ezredforduló óta jelentős fluktuációt mutat és hasonló a helyzet a regisztrált munkanélküliek számának alakulásával is (19. ábra).

19. ábra. Kárpátalja lakosságának gazdasági aktivitás szerinti megoszlása (ezer fő, 2000-2007)*

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2001, 2004-2008 alapján, saját szerkesztés

Az egyes gazdasági ágak közül a legnagyobb munkaerő-felesleg az ipart, ezen belül is a feldolgozóipari ágazatokat jellemzi. Csak 2005-ben és 2006-ban több mint 2000 ipari dolgozó veszítette el munkahelyét megyeszerte (94,6 %-uk a feldolgozóiparban). Szintén elég rossz a helyzet a mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó ágazatok (vadászat, erdőgazdálkodás) esetében, ahonnan az említett két

* - a Munka Nemzetközi Szervezetének (ILO) módszertani útmutatásai alapján: munkanélkülinek számítanak az állami foglalkoztatási szolgálatnál regisztrált vagy nem regisztrált, 15-70 év közötti személyek, akik egyidejűleg megfelelnek három feltételnek:

- nem volt munkájuk vagy egyéb jövedelmező tevékenységük;
- a legutóbbi négy hét folyamán munkát kerestek vagy saját vállalkozás beindítását szervezték;
- az elkövetkező két hét leforgása alatt készek voltak munkába állni.

A munkanélküliek közé számítanak mindazok a személyek is, akik:

- az elkövetkező két hétben állnak munkába;
- már találtak maguknak munkát vagy válaszra várnak a munkaadók részéről
- az állami foglalkoztatási szolgálatnál regisztráltak, mint munkát keresők
- az állami foglalkoztatási szolgálat irányítása alapján tanulmányokat folytatnak (át)képzés céljából

év alatt közel 1000 dolgozót bocsátottak el az egyes vállalatok és intézmények (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2007). Az utóbbi időben tömeges, 700-800 főt érintő elbocsátások történtek a kereskedelem és az államigazgatás szférájában is, bár ezek mértékében 2005 után némi csökkenés következett be.

A fenti ágazatokkal szemben jó munkaerő-megtartó hatásfokkal rendelkeznek (sőt, időnként átmeneti munkaerő-hiánnyal is küzdhetnek) a pénzügyi tevékenységek, az oktatás, az egészségvédelem, valamint a szállodai és éttermi szolgáltatások szektorai.

Ha a munkaerő-ellátottságot területi megközelítésben vizsgáljuk, kiderül, hogy a legnagyobb munkaerő-felesleggel a Nagyszőlősi, a Técsői, a Munkácsi és az Ilosvai járások rendelkeznek. Jobb helyzetben van e tekintetben a Nagybereznai, a Perecsenyi és a Huszti járás, míg Beregszász és a Beregszászi járás a megye középmezőnyéhez tartozik (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2007).

Kárpátalja munkanélküliségi rátája 2000-ben 11,6 %-os volt, majd 2001-ben és 2002-ben 13 %-os értéken tetőzött. Ekkor a vidék a munkanélküliség mértékét tekintve az ötödik helyet foglalta el Ukrajna megyéi között. Ettől kezdve a mutató értéke folyamatosan csökkent és 2008. január elsejére 6,3 %-ot tett ki (11. helyezés). Ez már 0,1 %-al alacsonyabb, mint az ukrain mutató, ugyanakkor ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a rejtett munkanélküliséggel együtt a tényleges arány valószínűleg a fenti érték többszöröse.

5.6. Munkahelyi ingázás

A munkahelyi ingázás szintén nehezen számszerűsíthető Kárpátalján, hiszen a nyilvántartott megyei statisztikai adatok között ez sem szerepel. Annyi azonban elmondható, hogy a legnagyobb napi ingavándor-forgalommal a vidék két legnagyobb gazdasági központja, egyben közlekedési csomópontja, Ungvár és Munkács rendelkezik. Mindkét város vonzáskörzete túlmutat járásuk határain, jóllehet a távolabbi járásokból (sőt, megyén kívülről) beutazó dolgozók ingázása már nem napi, hanem heti, esetenként félhavi vagy havi. A következő kategóriát Huszt és Beregszász városai alkotják, bár ingavándor-forgalmuk nagyságrenddel kisebb, mint a két nagyvárosé. Vonzáskörzetük nemigen terjed túl járásuk határain, sőt már annak távolabbi településein is csak meggyengülve jelentkezik (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2007).

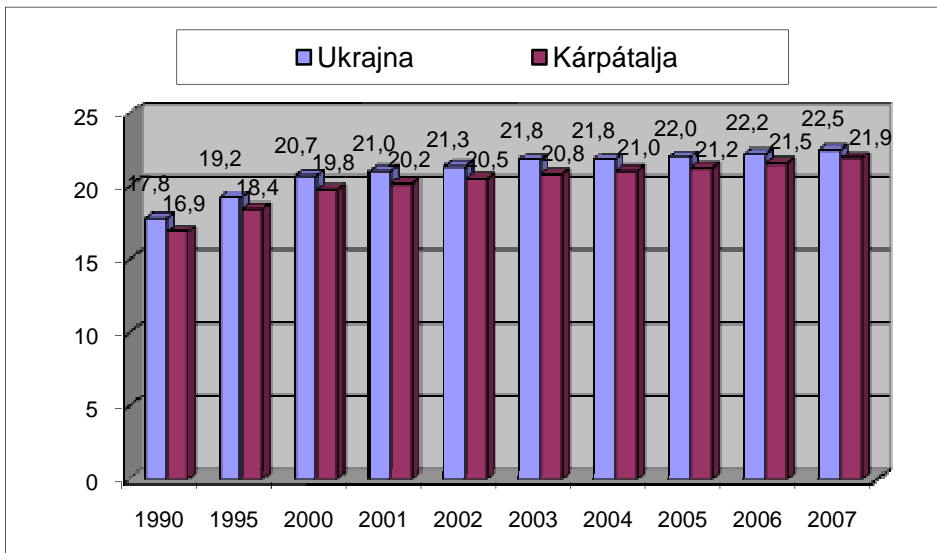
Figyelemre méltó, hogy Kárpátalja esetében igen jelentős a megye, sőt, gyakran az ország elhagyásával járó, kifelé irányuló migráció. A vidék déli részén élő román lakosság (főleg) férfitagjai nagy számban ingáznak a Csernyivci vagy az Ivano-Frankivszki, esetleg az Odesszai megyék ipari és szolgáltató munkahelyeire, a Beregvidék magyarságának fő célpontjait az anyaország (főként építőipari) vállalkozásai, az Ungvár környéki szlovákokét pedig Kelet-Szlovákia települései képezik. Kárpátalja ukrán lakossága körében az utóbbi évtizedben igencsak

felkapottá vált a dél-európai országokban (főleg Olaszországban és Portugáliában, újabban pedig Spanyolországban) való munkavállalás. Ezekben az országokban a kárpátaljai ukránok leginkább a szolgáltató szférában találnak munkát, nem ritkán az idegenforgalmi szektoron belül.

5.7. Lakásviszonyok

Bár az átlagos lakóterület nagysága a rendszerváltás óta folyamatosan növekszik, Kárpátalja lakossága az ukrainai átlagnál mégis valamivel rosszabbul ellátott e tekintetben: 2008. január 1-re egy főre 21,9 m²-nyi terület jutott, ami 0,6 m²-rel kevesebb az országos átlagnál (20. ábra). Öröndetes viszont, hogy 1995 óta Kárpátalja-szerte 1331 család jutott lakáshoz, bár a lakásépítés még így sem tud lépést tartani a növekvő igényekkel (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2008).

Összességében Kárpátalja teljes lakásalapja 27 205 ezer m²-t tesz ki, ezen belül a falusi települések lakásalapja közel kétszeresen múlja felül a városokét (17 714 ezer m² lakóterület, szemben azok 9 491 ezer m²-es állományával). Az egyes közigazgatási egységek lakásviszonyait megvizsgálva kitűnik, hogy a legjobb ellátottsággal az Ilosvai járás (25,8 m²/fő), Beregszász város (24,9 m²/fő) és a Técsői járás (23,0 m²/fő) rendelkezik, míg a legrosszabbal az Ökörmezői járás (20,2 m²/fő), Csap város (20,1 m²/fő), valamint a Nagybereznai járás (19,9 m²/fő).

20. ábra. Ukrajna és Kárpátalja lakosságának lakásellátottsága, illetve annak változása (m²/fő, 1990-2007)

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyvek, 2000-2008 alapján, saját szerkesztés

Még árnyaltabb a kép, ha a kárpátaljai lakások közművesítettségi szintjét vizsgáljuk. 2008. január 1-re a megye lakásainak 77,4 %-a rendelkezett gázfűtéssel (a teljes lakóterület százalékában), 58,2 %-a központi vízvezetékkel, 57,3 %-a pedig csatornával. Ezen belül a városi lakások közművel való ellátottsága jelentősen (5-30 %-al) felülmúlta a falusi lakhelyek vonatkozó mutatóit (17. táblázat). A korábbi állami lakások privatizációja a legelőrehaladottabb Ungváron, Munkácson és a Técsői járásban (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2007).

17. táblázat. A komfort-fokozat fontosabb mutatóinak változása Kárpátalja lakásalapjában a rendszerváltás utáni időszakban (a teljes terület %-ában)

Ellátottság	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Megyei viszonylatban								
vezetékes víz	n. a.	51,9	53,9	54,9	55,6	57,3	57,9	58,2
szennyvíz-csatorna	n. a.	49,1	52,3	53,9	54,6	56,3	57,0	57,3
központi fűtés	n. a.	42,7	38,8	40,9	41,7	43,3	43,0	43,2
vezetékes gáz	n. a.	71,6	75,8	77,6	77,4	78,1	78,3	77,4
melegvíz	n. a.	18,1	13,7	18,3	18,9	21,9	22,7	21,7
fürdőszoba (zuhanyfülke)	n. a.	44,2	47,9	49,6	50,2	51,6	52,4	53,1
Városokban és városi típusú településeken								
vezetékes víz		63,5	67,6	72,6	73,3	73,4	73,8	73,9
szennyvíz-csatorna		63,1	67,3	72,5	73,3	73,4	73,8	73,7
központi fűtés		51,5	54,5	65,1	66,8	66,8	67,4	67,4
vezetékes gáz		81,7	77,3	80,0	81,9	81,9	82,0	81,7
melegvíz		46,4	45,6	30,1	42,7	42,3	41,8	40,9
fürdőszoba (zuhanyfülke)		60,6	60,8	67,9	68,9	69,2	69,6	69,8
Falusi településeken								
vezetékes víz	n. a.	43,6	44,3	45,4	46,3	48,5	49,9	49,9
szennyvíz-csatorna	n. a.	39,5	41,9	43,8	44,7	47,0	48,3	48,5
központi fűtés	n. a.	41,2	25,2	27,4	28,5	30,5	31,1	31,7
vezetékes gáz	n. a.	69,1	73,7	75,4	75,1	76,0	76,2	76,5
melegvíz	n. a.	3,4	5,3	5,6	6,6	11,3	11,2	11,6
fürdőszoba (zuhanyfülke)	n. a.	35,4	37,6	39,5	40,2	42,1	43,9	44,2

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyvek, 2000, 2003-2007

6. Kárpátalja felsőoktatási infrastruktúrája

6.1. Felsőoktatási intézmények

Az 1990-es évek elejének nagy politikai-társadalmi változásai előtt Kárpátaljának egyetlen felsőoktatási intézménye volt: az Ungvári Állami (ma már Nemzeti) Egyetem. A vidék felsőoktatásának, szakképzésének „zászlóshajójá”-t 1945. október 18-án alapították, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosai Tanácsának és az Ukránai Kommunista Párt Központi Bizottságának közös határozata értelmében. 1946. július 1-re a fiatal intézményben már 15 tanszék működött, összesen 42 oktatóval. A Szovjetunió Minisztertanácsa még abban az évben a legmagasabb kategóriájú felsőoktatási intézmények közé sorolta be az egyetemet és a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának közvetlen hatáskörébe utalta. Jelenleg az intézménynek 17 különböző karon 82 tanszéke van, a hallgatói létszám pedig megközelíti a 11 ezret. A képzés összesen 42 szakon és 24 szakirányban folyik több mint 1000 főállású oktató és tudományos munkatárs vezetésével (ebből több mint 100 nagydoktor). A választható szakok között van a „Magyar nyelv és irodalom” szak, melynek a 2006-2007-es tanévben nappali tagozaton 121, levelező tagozaton pedig 20 hallgatója volt, egy kivétellel valamennyien magyar nemzetiségűek. Az egyetem bázisán doktori iskola (doktorantúra) és három tudományos-kutató intézet (Szilárdtest-fizikai és -kémiai, Fitoterápiái, illetve Kárpát-tudományi) is működik. Az Ungvári Nemzeti Egyetem a világ 13 országának összesen 44 felsőoktatási intézményével folytat nemzetközi tudományos együttműködést.

A kárpátaljai magyarság szempontjából komoly eredmény volt az egyetem részeként működő Hungarológiai Központ létrehozása 1987-ben. Ezt egy kétoldalú magyar–szovjet egyezmény tette lehetővé, amelyet Magyarország Oktatási és Kulturális Minisztériuma, illetve a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma kötött egy évvel korábban (az egyezmény része volt egy Ruszisztikai Központ létrehozása is a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bázisán). A Hungarológiai Központ célja, hogy segítse és koordinálja a magyar nyelvi, irodalmi, történeti, etnográfiai stb. kutatásokkal kapcsolatos tudományos-pedagógiai tevékenységet, hogy egybegyűjtse és együttműködésre ösztönözze ezen tudományágak művelőit, valamint hogy felélénkítse a kárpátaljai magyarok kultúrájának kutatását, kölcsönhatásban az ukránok és Kárpátalja egyéb nemzetiségeinek kultúrájával és hagyományaival (A Hungarológiai Központ Alapszabálya, 1989).

A rendszerváltás után szinte ugrásszerűen megnőtt Kárpátalja felsőoktatási intézményeinek száma. Jóllehet ezek közül a legtöbb az új, piaci viszonyok között előszeretettel terjeszkedő más ukránai intézmények kihelyezett tagozata volt (és ma is az), meggyenkben is alakultak új önálló főiskolák, sőt egyetemek is.

Az egyik ilyen a 2004. novemberében alapított *Kárpátaljai Állami Egyetem*, amely magába olvasztotta az 1995-ben létrehozott Ungvári Állami Informatikai, Gazdasági és Jogtudományi Főiskolát. Szervezeti felépítését tekintve 5 korból és 2 intézetből áll. Folyamatos profilbővítés után ma az intézmény már 7 különböző szakirányban ad ki baccalaureus (bachelor) szintű, 11 szakirányban pedig magiszter szintű diplomákat. A hallgatói létszám megközelíti a 3200-at, ennek több mint fele (kb. 1700 fő) nappali tagozatos. A nappali és levelező tagozatos képzés mellett működik távoktatási, externátusi (magántanulói) rendszer, valamint doktori iskola is.

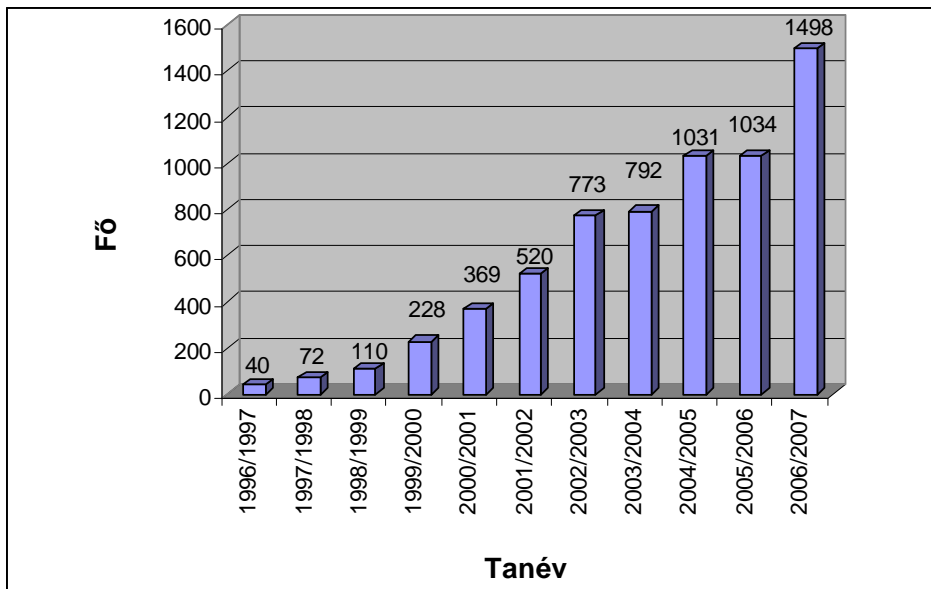
2003-ban kapott főiskolai rangot a Munkácsi Tanítóképző Intézet, amely addig ún. középfokú speciális szakképző intézménynek számított. A mai nevén *Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola* már jogosult baccalaureus és magiszter szintű felsőfokú diplomák kiadására is (bár a középfokú tanítóképzés is megmaradt). Jelenleg 5 szakon, több mint 1000 diákkal folyik az oktatás, nappali és levelező formában egyaránt.

1995-ben alapították a *Munkácsi Technológiai Főiskolát*, amely fennállásának első két évében a hmelyickiji székhelyű Podóliai Technológiai Egyetem fiókinstitúciónak működött, 1997-re azonban már önálló intézménnyé nőtte ki magát. Jelenleg három karon (Gazdaság és Menedzsment, Turizmus, Technológiai), összesen 9 szakon és szakirányban zajlik itt a képzés, és a nappali mellett szintén működik levelező tagozat. Az intézmény baccalaureus és magiszter szintű diplomák kiadására egyaránt jogosult.

2008 szeptemberében döntés született a két fenti munkácsi főiskola összevonásáról és bázisukon a *Munkácsi Állami Egyetem* létrehozásáról. A változtatás az átfogó ukrain felsőoktatási reformok keretében történik és fő célja a bolognai folyamathoz való minél teljesebb illeszkedés, illetve az ottani követelményeknek való megfelelés. A következő tanévre már egyetemi képzésként meghirdetett szakok listája lényegében alig változott az összevonás előttihez képest, csupán a korábban a humánpedagógiai főiskolához tartozó zenepedagógia szakot szüntették meg.

A kárpátaljai magyarság megmaradásának szempontjából döntő fontosságú volt a *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola* létrehozása. Az intézmény megalapításáig a magyar nemzetiségű és anyanyelvű továbbtanulni vágyók csak ukrán (esetleg orosz) tannyelvű felsőoktatási intézményekbe felvételizhettek, ami nyilvánvalóan jelentősen rontotta esélyeiket az orosz vagy ukrán anyanyelvű jelentkezőkkel szemben. Döntően ennek köszönhető, hogy létszámához képest a kárpátaljai magyarság egészen az 1990-es évek közepéig-végéig igencsak alulreprezentált volt a megye felsőoktatásában. Ez a helyzet változott meg komolyan a magyar tannyelvű főiskola 1994-es létrejöttével, amelynek körülményeit a továbbiakban még részletezzük. Egyelőre csak annyit bocsátunk előre, hogy a hallgatói létszám az utóbbi években állandóan nőtt és a 2006/2007-es tanévben a főiskola égisze alatt folyó tanfolyamok diákjaival együtt lényegében

elérte az 1500 főt (21. ábra). Mindez a főiskola eddigi dinamikus fejlődését bizonyítja.

21. ábra. A hallgatói létszám változása a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán (1996–2007)*
Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai, 2008 alapján, saját szerkesztés

Az elmúlt év tapasztalatait figyelembe véve azonban további létszámnövekedés nemigen várható, hiszen 2008-ban az állam átfogó oktatási reformokat vezetett be, amelyek a nemzetiségi (így a magyar nyelvű) oktatást igen hátrányosan érintik. Ezek lényege az, hogy önálló, független vizsgaközpontokat hoztak létre, ahol a középiskolák végzősei ukrán nyelven tesznek érettségi vizsgákat a különböző tantárgyakból, és ezek egyben már felvételi vizsgáknak is számítanak. A vizsgák nyelve attól függetlenül is az ukrán, hogy maga az oktatás milyen nyelven folyt. Ezzel tehát a nemzeti kisebbségek esélyegyenlősége jelentősen csorbult, mivel maga a vizsga nem a szaktárgyi tudást méri, hanem inkább az ukrán nyelv ismeretét, amely a magyar iskolákban (köszönhetően az elhibázott módszertani megközelítésnek is, hogy ti. az ukrán nyelvet a magyar gyerekeknek nem idegen, hanem ismert nyelvként tanítják) nem túl magas szintű. Független érettségi vizsga (vizsgák) letévése nélkül viszont nem lehet bekerülni az ukrán felsőoktatás rendszerébe. Így a független érettségi-

* - az itt folyó továbbképzések és tanfolyamok hallgatóival együtt

felvételi vizsgaközpontok bevezetése létükben fenyegeti a magyar iskolákat, azok létjogosultságát, így a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola beiskolázási körzetét is (Orosz I.–Soós K., 2007). Már most, alig egy évvel az ukrainai oktatási reform után érezhető, hogy a magyar nemzetiségű szülők mérlegelnek, amikor iskolát kell választaniuk gyermekük (gyermekük) számára és egyre gyakrabban választják az ukrán tannyelvű iskolákat, amelyekről azt gondolják, hogy ezek elvégzése után gyermeküknek majd nagyobb esélye lesz ukrainai főiskolákra, egyetemre bekerülniük. Ezzel persze fokozatosan csökken a magyar főiskola beiskolázási közege, ami hosszabb távon a diáklétszám drasztikusabb csökkenésével is fenyeget (lásd a 18. táblázatot!)

18. táblázat. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatói létszámának alakulása (2005–2010)*

Tanév	Hallgatók száma			
	Nappali tagozat	Levelező tagozat	Másoddiplomás képzések	Összesen
2005/2006	561	-	31	592
2006/2007	647	42	99	788
2007/2008	643	148	167	958
2008/2009	607	228	122	957
2009/2010**	538	266	50	854

Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai, 2009

Az eddig említett felsőoktatási intézmények mellett számos további is működik még vidékünkön: az „Ukrajna” Nyílt Nemzetközi Egyetem Huszti Kihelyezett Tagozata (menedzsment, szociológiai és filológiai karokkal), az Augusztin Volosin Kárpátaljai Főiskola (jogi, politikai-pszichológiai és gazdasági karokkal), a V. Jakub „Baccalaureus” Dolhai Gazdasági College stb.

* - csak a felsőfokú képzések hallgatói

** - a tanév első félévére beiratkozott hallgatók

6.2. A kárpátaljai felsőoktatás nyelvi és nemzetiségi megoszlása

A kárpátaljai felsőoktatás nyelvi és etnikai megoszlása egyfajta leképeződése a vidék nemzetiségi összetételének, ezért ismét célszerű pár adattal utalni erre (19. táblázat).

19. táblázat. Kárpátalja állandó lakosságának etnikai összetétele a 2001-es népszámlás adatai alapján

Nemzetiség	Lélekszám	%-arány Kárpátalja lakosságán belül
Ukránok	1010127	80,5
Magyarok	151516	12,1
Románok	32152	2,6
Oroszok	30993	2,5
Cigányok	14004	1,1
Szlovákok	5695	0,5
Németek	3582	0,3
Fehéroroszkok	1540	0,1
Egyéb	5005	0,3
Összesen	1254614	100,0

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2003

Amint a táblázatból kitűnik, Kárpátalja lakosságának bő 4/5-ét az ukránok alkotják, így nem meglepő, hogy a vidék fontosabb felsőoktatási intézményeiben is ők vannak jelentős túlsúlyban. Az öt legnagyobb hallgatói létszámmal rendelkező intézményt megvizsgálva kiderül, hogy az Ungvári Nemzeti Egyetem hallgatóinak, mintegy 90 %-a, a Munkácsi Technológiai Főiskola diákjainak több mint 96 %-a, a Kárpátaljai Állami Egyetem hallgatóinak szintén kb. 96 %-a, a Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola diákjainak pedig 91 %-a *ukrán* nemzetiségű (20. táblázat). Kijelenthető tehát, hogy az ukránok lakossági részesedésükhöz képest is túlréprezentáltak Kárpátalja felsőoktatási intézményeiben. Az egyetlen kivétel a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola jelenti, ahol a hallgatók 100 %-ban magyar nemzetiségűek és közel 100 %-ban magyar anyanyelvűek is. A kárpátaljai

felsőoktatásban résztvevők száma és aránya alapján az ukránok után a második helyen a *magyarság* áll, hiszen az Ungvári Nemzeti Egyetem hallgatói gárdájának, mintegy 6,9 %-a, a Munkácsi Technológiai Főiskola diákjainak kb. 1,4 %-a, a Kárpátaljai Állami Egyetem hallgatóinak 2,2 %-a, valamint a Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola diákjainak 8,9 %-a magyar nemzetiségű. Az adatokból azonban kitűnik, hogy a magyarok a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kivételével Kárpátalja összlakosságából való részesedésükhöz képest erősen alulreprezentáltak a vidék felsőoktatási intézményeiben. Ugyanígy van ez a rangsorban következő két nemzetiség, a *románok* és az *oroszok*, valamint a *szlovákok* esetében: a románok csak a hallgatók 0,2 %-át, az oroszok 0,9 %-át, a szlovákok pedig csak 0,1 %-át adják.

20. táblázat. Kárpátalja öt legfontosabb felsőoktatási intézménye hallgatói gárdájának nemzetiségi összetétele (2007)

Felsőoktatási intézmény	Ukrán (%)	Magyar (%)	Román (%)	Orosz (%)	Szlovák (%)	Egyéb (%)
Ungvári Nemzeti Egyetem (UNE)	90,0	6,9	0,6	1,8	0,4	0,3
Munkácsi Technológiai Főiskola (MTF)	96,4	1,4	0,0	1,5	0,1	0,6
Kárpátaljai Állami Egyetem (KÁE)	96,0	2,2	0,5	1,0	0,3	0,9
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (KMF)	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola (MHPF)	91,1	8,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Átlagos jelenlét (súlyozott átlag)	85,9	11,7	0,5	1,4	0,3	0,2

Forrás: A Kárpátaljai Megyei Tanács Állandó Bizottsága a Nemzeti Kisebbségek Kérdéseiben, 2007, saját számítások alapján átdolgozva

Összességében megállapítható, hogy az elmúlt évtizedben jelentősen nőtt a megye felsőoktatási intézményeinek hallgatói létszáma: míg az 1998/1999-es tanévben Kárpátalja felsőoktatási intézményeiben összesen 11754 hallgató tanult,

addig a 2006/2007-es tanévben már 16905, ez pedig 43,8 %-os létszámnövekedést jelent (Orosz I.–Soós K., 2007).

Külön is érdemes közelebbről megvizsgálni a kárpátaljai magyarok részvételét a vidék felsőoktatási rendszerében. Természetes, hogy a fenti állapot nem egyik pillanatról a másikra alakult ki, hanem hosszú fejlődés eredménye, amelyhez társadalmi-gazdasági tényezők egész sora járult. Anélkül, hogy ezek hatásmechanizmusára e helyütt részletesen kitérnénk, megállapítható, hogy a felsőoktatás és a diploma presztízse a magyarok körében az ezredforduló óta szinte töretlenül nő (21. táblázat).

21. táblázat. A Kárpátalja felsőoktatási intézményeiben tanuló magyar nemzetiségűek számának és arányának változása (1998-2007)

Tanév	II. RF KMF*			UNE**			KÁE***			MHPF****		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1998/1999	140	140	100	9003	571	6,3	1251	30	2,4	320	18	5,6
1999/2000	263	263	100	8904	584	6,6	1770	38	2,1	621	46	7,4
2000/2001	369	369	100	n. a.	n. a.		n. a.	n. a.		n. a.	n. a.	
2001/2002	470	470	100	9027	525	5,8	2691	152	5,6	910	28	3,1
2002/2003	600	600	100	9705	537	5,5	2744	142	5,2	991	34	3,4
2003/2004	610	610	100	n. a.	n. a.		n. a.	n. a.		n. a.	n. a.	
2004/2005	864	864	100	n. a.	n. a.		n. a.	n. a.		n. a.	n. a.	
2005/2006	1034	1034	100	9766	545	5,6	2712	64	2,4	1292	78	6,0
2006/2007	1015	1015	100	10401	714	6,9	2641	57	2,2	1008	90	8,9
1 – az intézmény teljes hallgatói létszáma (fő)												
2 – ebből magyar (fő)												
3 – a magyarok aránya (%)												

Forrás: Orosz I.–Soós K., 2007

A táblázat adataiból látszik, hogy az 1998/1999-es tanévben a magyar nemzetiségűek által leginkább preferált négy kárpátaljai felsőoktatási intézményben

* - II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

** - Ungvári Nemzeti Egyetem

*** - Kárpátaljai Állami Egyetem

**** - Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola

összesen 759 magyar hallgató tanult. A 2006/2007-es tanévben ez a szám 1876-ra nőtt, ami közel két és félszeres létszámnövekedést jelent. Ám korántsem ilyen rózsás a kép, ha az összegzésből kihagyjuk a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolát. Az 1998/1999-es tanévben a másik három intézménynek összesen 619 magyar diákja volt és ez a szám a 2006/2007-es tanévben csak 861-re nőtt (39 %-os növekedés). Teljesen nyilvánvaló tehát, hogy a magyar nemzetiségű hallgatók továbbtanulási esélyeit igazán a magyar főiskola növelte meg. Még beszédesebb adat, hogy a 2006/2007-es tanévben Kárpátalja összes felsőoktatási intézményében 1917 magyar nemzetiségű fiatal tanult, ebből 1015 a II. Rákóczi Ferenc főiskolán (53 %). Mindenekelőtt a magyar főiskola töretlen fejlődésének köszönhető, hogy míg az 1998/1999-es tanévben a magyar nemzetiségű hallgatók az összes kárpátaljai diák 6,7 %-át tették ki, addig a 2006/2007-es tanévben már 11 %-át (Orosz I.–Soós K., 2007).

A kárpátaljai felsőoktatási intézmények adataiból az is megállapítható, hogy olyan piacképes és Kárpátalján is presztízs-szaknak számító képzésekben, mint a jogi, közigazgatási, orvosi-fogorvosi, gyógyszerészeti, nemzetközi kapcsolatok, idegenforgalom és turizmus, banki, mérnöki stb. a leginkább alulreprezentált a kárpátaljai magyarság. Ezen szakok nagy részét a kárpátaljai magyarok nemhogy önerőből, de még az anyaország támogatása mellett sem tudnák felvállalni, hiszen azok nagy része a helyi törvények szerint „állami privilégium”.

Mindezek alapján könnyen belátható, hogy a kárpátaljai magyarság széles rétegeinek munkaerő-piaci helyzetét továbbra is leginkább a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola javíthatná (Orosz I.–Soós K., 2007), ezért nagyon fontos lenne az intézmény megőrzése, illetve zavartalan működésének mindenkori biztosítása.

6.3. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Az eredeti nevén Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola egészen 2004-ig az egyetlen magyar nyelvű felsőoktatási intézmény volt Magyarország határain kívül, amelyet az adott ország (jelen esetben Ukrajna) hivatalosan elismert és akkreditált. Az intézmény létrejötte és működési engedélyének kiadása 1996-ban egy „szerencsés” politikai konstelláció, illetve az ezen belül megkötött alkuk eredménye volt. A Főiskola megalakulásának kezdetei 1994. januárjára tehetőek, amikor bejegyzésre került a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány. Ennek alapító tagjai a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, a Kárpátaljai Református Egyház és a Beregszászi Városi Tanács voltak. Az Alapítvány szinte azonnal felkérte a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolát, hogy biztosítsa a képzés beindításához szükséges „tartalmi” feltételeket, vagyis mindenekelőtt a megfelelő tanterveket és oktatókat (Orosz I., 1997, Fodor Gy., 2007). 1994. május 17-én a Magyar Művelődési és

Közoktatási Minisztérium, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány aláírták a szerződést a beregszászi tanárképzés beindításáról. A Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium vállalta, hogy finanszírozza a képzést, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola pedig tanárai révén beindítja az oktatást Beregszászon. A Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány vállalta, hogy biztosítja a kihelyezett képzéshez szükséges oktatási feltételeket, a nyíregyházi főiskola tanárainak utaztatását és elszállásolását. Így jött létre az akkor még újdonságnak számító ún. *speciális képzés*, amelyben a hallgatók intenzív hétvégi formában, azaz minden hét péntekjétől vasárnapig tanultak. Tehát akkor, amikor a nyíregyházi főiskola a beregszászi képzés rendelkezésére tudta bocsátani saját oktatóit. Így ez az oktatási forma lényegében átmenetet képezett a levelező és a nappali tagozatos képzés között. Maga a tényleges oktatás már 1994 szeptemberében megkezdődött, mégpedig összesen négy szakon (tanítói, óvodapedagógia) és szakpáron (angol–földrajz, angol–történelem). A képzés helyüül átmenetileg a Beregszászi Magyar Gimnázium erre a célra „kölcsönadott” helyiségei szolgáltak. A négyéves (tanítói és óvodapedagógia szakokon hároméves) képzés sikeres elvégzése után a beregszászi hallgatók magyarországi mintájú főiskolai oklevelet kaptak.

Egy év elmúltával a már két évfolyammal működő Főiskola a Beregszászi 18. Számú Ruhaiipari Szakközépiskolába költözött át, ugyanis a duplájára nőtt hallgatói és oktatói létszám miatt a Magyar Gimnázium már szűknek bizonyult a képzés számára.

Közben, 1996 nyarán a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola megkapta az Ukrajnai Állami Akkreditációs Bizottság oktatási tevékenység folytatására feljogosító engedélyét, az ún. licenziót (Orosz I., 1997). Ettől kezdve a nyíregyházi főiskola fokozatosan kivonult a képzésből, a nyíregyházi oktatók helyét pedig lassan kárpátaljai tanárok vették át. Ám az intézmény továbbra is megmaradt alapítványi főiskolának, vagyis az ukrán állam anyagilag nem járul hozzá a fenntartásához, de a képzés befejezése után a végzősök már ukrainai mintájú diplomát kapnak.

1997-ben a Kárpátaljai Református Egyház 2010-ig a Főiskola rendelkezésére bocsátotta az államtól frissen visszakapott járási gyermekklinika épületét, így az intézmény negyedik tanéve már az új, az eddigieknél jobb anyagi bázissal rendelkező „telephelyen” kezdődhetett el.

1999 szeptemberében (a Budapesti Kertészeti Egyetemmel közösen) a főiskola bázisán speciális képzésként megkezdődött a kertészmérnöki szak, 2000 szeptemberében pedig (a Nyíregyházi Főiskolával közösen) a közgazdaság (gazdálkodási) szak működése.

2002-ben az Apáczai Közalapítvány támogatásával a főiskola tulajdonába került a korábbi Barátság (Druzsba) Szálló, valamint a Megyei Törvényszék (később Beregszászi Műszergyár) épülete is. Előbbiben alapítványi és pályázati pénzekből a főiskola modern, szinte minden igényt kielégítő, 80 férőhelyes Kölcsey Ferenc Szakkollégiuma került kialakításra, utóbbi pedig ma már az intézmény főépülete,

amelyben a tantermeken és tanszéki helyiségeken kívül a korszerű Puskás Tivadar Számítástechnikai Központ, egy több száz fő befogadására alkalmas rendezvényterem és a Rectori Hivatal irodái is helyet kaptak.

2003 decemberében a Főiskola felvette II. Rákóczi Ferenc nevét, ugyanakkor a korábbi elnevezésből kikerült a „Tanárképző” jelző, amit az új, nem pedagógiai szakok (például az agronómia szak) indítása is indokolt (Fodor Gy., 2004).

A 2008-2009-es tanévben nappali tagozaton 5 képzési ág 10 szakirányára felvételizhettek az érdeklődők és ugyanez a kínálat a levelező tagozaton is rendelkezésre állt. Ezen kívül a fent említett két speciális képzés (kertészmérnöki és gazdálkodási szakon) is tovább működik.

6.3.1. A főiskola beiskolázási körzete

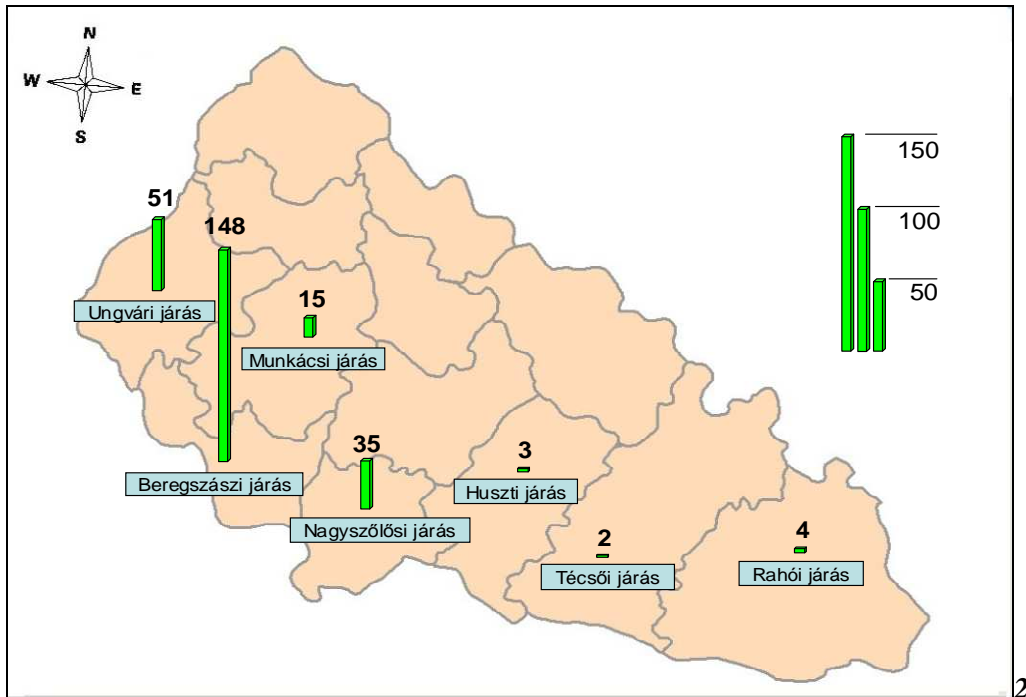
Az intézmény „újkori” történetének kezdetét jelentő 2003/2004-es tanévben a Főiskolának hét szakon és szakpáron összesen 258 hallgatója volt. Közülük a tanév végén öt szakon és szak-páron (angol-földrajz, angol-történelem, történelem-földrajz, tanítói, óvodapedagógia) összesen ötvenegyen tettek sikeres államvizsgát és szereztek diplomát.

A 2004/2005-ös tanévben sikerült a Főiskolán működtetett szakok számát 16-ra emelni. 10 új szak kezdte el működését, miközben a régi szakok közül megszűnt az angol-földrajz szakpár. A 2004. évi felvételi vizsgák alkalmával 241 hallgató nyert felvételt a Főiskolára, így az intézmény hallgatói létszáma (499 fő) gyakorlatilag megduplázódott.

A 2005/2006-os tanév kezdetén a választható szakok száma 27-re emelkedett. Ez azt jelenti, hogy az előző tanévhez képest tizeneggyel több szak (párosítás) közül választhattak a jelentkezők. A hallgatók létszáma ugyanakkor nem nőtt ennyire ugrásszerűen, mivel számos új, kísérleti jellegű szak viszonylag kevés diákkal kezdte meg működését. Az 592 főiskolai képzésben résztvevő hallgató túlnyomó többsége nappali tagozatos volt, mindössze 5,2 %-uk járt az új keletű másoddiplomás (levelező) képzések valamelyikére (Fodor Gy., 2005).

A hallgatók Kárpátalján belüli járási megoszlását vizsgálva az derült ki, hogy az intézmény megalakulása óta a diákok összesen 7, általában síkvidéki járásból érkeznek (lásd a 22. ábrát!) A maradék 6 hegyvidéki járás ugyanakkor szinte teljesen kimarad a főiskola beiskolázási körzetéből. E jelenségnek viszonylag egyszerű magyarázata van, ugyanis a főiskola diákjainak döntő többsége a Kárpátaljai-alföld tömbmagyarságából kerül ki, csupán néhány hallgató érkezik a Rahóói, a Técsői, a Huszti, esetleg a Szolyvai járás magyar szórványáiból. A hallgatók közel 60 %-át így Beregszász és a Beregszászi járás adja, aminek egyik oka a viszonylag kis távolság, illetve az ebből adódó könnyebb megközelíthetőség. Ám a legnagyobb szerepet ebben az játsza, hogy a Beregszászi járás Kárpátalja „legmagyarabb” közigazgatási egysége és itt a legnagyobb a főiskola elsődleges

utánpótlás-bázisát képező magyar tannyelvű általános- és középiskolák száma (annak idején, természetesen, mindez az intézmény telepítését is nagyban meghatározta). A második helyen korábban az Ungvári járás állt, ám az elmúlt pár tanévben az „előretörő” Nagyszőlősi járás megelőzte és egy hellyel hátrább szorította (23. ábra).

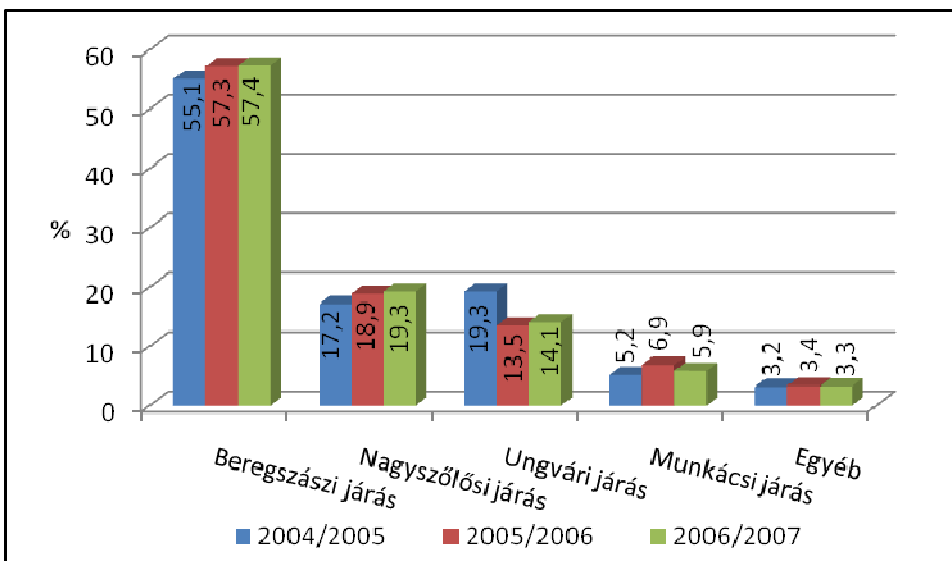

2. ábra. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak járásonkénti megoszlása (fő, 2004)*

Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai, 2005 alapján, saját szerkesztés

Érdekes, hogy a földrajzilag közeli és viszonylag jelentős számú magyarságot felvonultató Munkácsi járás alig 5-7 %-kal képviselteti magát (22. táblázat). Ennek elsődleges oka a Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola és a Munkácsi Technológiai Főiskola „elszívó” hatása. Sőt, a tanítóképző még a beregszászi járásból is jelentős számú diákot „átcsábít”, mivel rendszeresen indít magyar tannyelvű csoportokat is (Fodor Gy., 2004).

* - a megyei alárendeltségű városokból érkezett hallgatókkal együtt

23. ábra. A hallgatók járási megoszlásának változása (2004-2007)
 Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai, 2004-2008 alapján, saját szerkesztés

22. táblázat. A hallgatók számának változása járási bontásban (fő)

	2004/2005-ös tanév	2005/2006-os tanév	2006/2007-es tanév
Beregszász és a Beregszászi járás	275	339	583
Nagyszőlősi járás	86	112	196
Ungvár és az Ungvári járás	96	80	143
Munkács és a Munkácsi járás	26	41	60
Felső-Tisza-vidék	16	20	33
Összesen	499	592	1015

Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai 2004-2008

Az egyes szakok megyében való területi eloszlása igen változatos képet mutat, igaz minden szak esetében szembetűnő a Beregszászi járás dominanciája. A népesebb

szakokat megvizsgálva kijelenthető, hogy az utóbbi tanévekben innen származott az agronómia szakos hallgatók 65,4 %-a és a matematika–informatika szakpáron tanulók 65 %-a. Emellett a járás 60 %-os (vagy afölötti) részesedést ért el az angol–történelem, a földrajz, a magyar–történelem és a tanítói szakok esetében is, míg az angol–magyar, a magyar–angol, a földrajz–biológia, a földrajz–történelem, a történelem–földrajz, a magyar–ukrán, az óvodapedagógia és az óvodapedagógia–ének-zene szakoknál 50 és 60 % közötti volt a reprezentáltsága. Az összesített rangsor 2. helyén álló Nagyszőlősi járás az óvodapedagógia–ének-zene szakpárnál érte el a legnagyobb részesedést, itt a hallgatók közel felét (40,9 %) adta. Emellett jól reprezentált volt az angol–magyar (34,3 %), a tanítói–óvodapedagógia (30,8 %), a biológia–földrajz (27,5 %), a magyar–angol (26,3 %) szakpárokon, illetve az óvodapedagógia szakon (25 %) is.

23. táblázat. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak szakonkénti megoszlása 2004–2006 között*

Szakok (szakpárok)	Hallgatók száma (fő)	%	Hallgatók száma (fő)	%
	2004/2005-ös tanév		2005/2006-os tanév	
Nappali szakok (szakpárok)				
Angol–történelem	83	16,6	74	12,5
Földrajz	74	14,8	57	9,6
Történelem–földrajz	54	10,8	51	8,6
Óvodapedagógia	69	13,8	40	6,8
Tanítói	53	10,6	40	6,8
Biológia–földrajz	25	5,0	40	6,8
Matematika–informatika	24	4,8	40	6,8
Angol–magyar	20	4,0	32	5,4
Agronómia	17	3,4	26	4,4
Óvodapedagógia–ének-zene	-	-	22	3,7
Földrajz–biológia	14	2,8	20	3,4

* - az adott tanév első félévében beiratkozott hallgatók

Szakok (szakpárok)	Hallgatók száma (fő)	%	Hallgatók száma (fő)	%
	2004/2005-ös tanév		2005/2006-os tanév	
Magyar–angol	11	2,2	19	3,2
Tanítói–óvodapedagógia	12	2,4	17	2,9
Ukrán–magyar	10	2,0	17	2,9
Tanítói–angol	14	2,8	15	2,5
Földrajz–történelem	11	2,2	14	2,4
Magyar–történelem	8	1,6	10	1,7
Magyar–ukrán	-	-	7	1,2
Történelem–angol	-	-	6	1,0
Tanítói–vizuális nevelés	-	-	4	0,7
Történelem–magyar	-	-	3	0,5
Tanítói–német	-	-	3	0,5
Óvodapedagógia–angol	-	-	3	0,5
Óvodapedagógia–német	-	-	1	0,2
Másoddiplomás (levelező) képzések				
Tanítói	-	-	13	2,2
Óvodapedagógia	-	-	10	1,7
Történelem	-	-	8	1,4
Összesen	499	100,0	592	100,0

Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai, 2004-2007

Az összesített sorrend harmadik helyét elfoglaló Ungvári járás már csak a kis létszámú szakok esetében tudott jelentősebb részesedést felmutatni: így például a 6 hallgató felét adta az először indított történelem–angol szakpáron. A nagyobb létszámú szakok közül egyaránt 20 %-os részesedést ért el a biológia–földrajz és a magyar–történelem szakpárok vonatkozásában, míg a földrajz, az óvodapedagógia, a tanítói és az agronómia szakok, valamint az angol–történelem és a történelem–földrajz szakpárok esetében a járás reprezentáltsága 15 és 18 % közötti volt. Szám szerint a legtöbb hallgatója az angol–történelem szakpáron volt (12 fő; 16,2 %). A Munkácsi járás részesedése minden régebbi szak esetében 10 % alatt maradt (24-25.

táblázat), ugyanakkor a hallgatók 26,3 %-át adta a tanítói–angol szakpár esetében. 20 % fölötti volt a járás részesedése a magyar–ukrán, illetve tanítói–vizuális nevelés szakpárok esetében is, míg szám szerint a legtöbb hallgatót a történelem–földrajz szakpáron vonultatta fel (5 fő; 9,8 %).

24. táblázat. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak szakonkénti megoszlása járási bontásban (2004/2005-ös tanév)*

Szak/szakpár	Beregszászi járás		Nagyszőlősi járás		Ungvári járás		Munkácsi járás		Egyéb	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Angol–földrajz	41	69,5	6	10,2	10	16,9	1	1,7	1	1,7
Földrajz	45	60,8	12	16,2	11	14,9	6	8,1	-	-
Angol–magyar	10	50,0	8	40,0	1	5,0	1	5,0	-	-
Angol–történelem	14	58,3	6	25,0	4	16,7	-	-	-	-
Agronómia	14	82,4	3	17,6	-	-	-	-	-	-
Biológia–földrajz	15	60,0	3	12,0	7	28,0	-	-	-	-
Földrajz–biológia	8	57,1	2	14,3	1	7,1	1	7,1	2	14,3
Földrajz–történelem	6	54,5	2	18,2	2	18,2	-	-	1	9,1
Magyar–angol	4	36,4	4	36,4	1	9,1	1	9,1	1	9,1
Matematika–informatika	11	45,8	3	12,5	7	29,2	2	8,3	1	4,2
Magyar–történelem	4	50,0	1	12,5	3	37,5	-	-	-	-
Óvodapedagógia	27	39,1	14	20,3	21	30,4	4	5,8	3	4,3
Történelem–földrajz	27	50,0	8	14,8	15	27,8	3	5,6	1	1,9
Tanítói–angol	8	57,1	4	28,6	1	7,1	1	7,1	-	-
Tanítói–óvodapedagógia	6	50,0	2	16,7	-	-	4	33,3	-	-
Tanítói	29	54,7	5	9,4	12	22,6	1	1,9	6	11,3
Ukrán–magyar	6	60,0	3	30,0	-	-	1	10,0	-	-
Összesen	275	55,1	86	17,2	96	19,3	26	5,2	16	3,2

Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai, 2006

* - az adott tanév első félévében beiratkozott hallgatók

A többi, hegyvidéki járás együttesen sem tudott 10 %-nál nagyobb részesedést felmutatni a népesebb szakok esetében. Említésre egyedül a másoddiplomás (levelező) képzéseken elért 12,9 %-os reprezentáltságuk érdemes, mivel itt a 31 hallgatóból 4 e járások magyar szórványyaiból érkezett.

25. táblázat. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak szakonkénti megoszlása járási bontásban (2005/2006-os tanév)*

Szak/szakupár	Beregszászi járás		Nagyszőlősi járás		Ungvári járás		Munkácsi járás		Egyéb	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Angol–magyar	17	53,1	10	31,3	2	6,3	3	9,4	-	-
Angol–történelem	48	64,9	11	14,9	12	16,2	2	2,7	1	1,4
Biológia–földrajz	18	45,0	11	27,5	8	20,0	3	7,5	-	-
Földrajz	37	64,9	6	10,5	10	17,5	4	7,0	-	-
Földrajz–biológia	11	55,0	4	20,0	2	10,0	1	5,0	2	10,0
Földrajz–történelem	8	57,1	2	14,3	2	14,3	1	7,1	1	7,1
Magyar–angol	10	52,6	5	26,3	2	10,5	1	5,3	1	5,3
Matematika–informatika	26	65,0	6	15,0	5	12,5	2	5,0	1	2,5
Magyar–történelem	6	60,0	1	10,0	2	20,0	1	10,0	-	-
Magyar–ukrán	4	57,1	1	14,3	-	-	2	28,6	-	-
Történelem–angol	2	33,3	1	16,7	3	50,0	-	-	-	-
Történelem–földrajz	29	56,9	7	13,7	9	17,6	5	9,8	1	2,0
Történelem–magyar	1	33,3	1	33,3	-	-	1	33,3	-	-
Ukrán–magyar	9	52,9	4	23,5	-	-	3	17,6	1	5,9
Óvodapedagógia	20	50,0	10	25,0	7	17,5	2	5,0	1	2,5

* - az adott tanév első félévében beiratkozott hallgatók

Szak/szakpár	Beregszászi járás		Nagyszőlősi járás		Ungvári járás		Munkácsi járás		Egyéb	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Óvodapedagógia–angol	2	66,7	-	-	1	33,3	-	-	-	-
Óvodapedagógia–éneke-zene	11	50,0	9	40,9	1	4,5	-	-	1	4,5
Óvodapedagógia–német	1	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-
Tanítói	26	65,0	5	12,5	6	15,0	-	-	3	7,5
Tanítói–angol	8	42,1	4	21,1	2	10,5	5	26,3	-	-
Tanítói–német	1	33,3	-	-	1	33,3	-	-	1	33,3
Tanítói–óvodapedagógia	8	61,5	4	30,8	1	7,7	-	-	-	-
Tanítói–vizuális nevelés	1	25,0	-	-	-	-	1	25,0	2	50,0
Agronómia	17	65,4	4	15,4	4	15,4	1	3,8	-	-
Másoddiplomás (levelező) képzések	18	58,1	6	19,4	-	-	3	9,7	4	12,9
Összesen	339	57,3	112	18,9	80	13,5	41	6,9	20	3,4

Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai, 2007

Az eddig vázoltakhoz képest a 2006/2007-es tanévben annyi változás történt, hogy a szórványprogram jóvoltából jelentősen megnőtt a Felső-Tisza-vidék magyar közösségeiből érkezett hallgatók száma. Megerősítette a Beregszász és a Beregszászi járás mögötti második helyét a Nagyszőlősi járás, míg a Munkácsi járás magyar lakosságának számához képest továbbra is alulreprezentált a főiskola hallgatói között (26. táblázat).

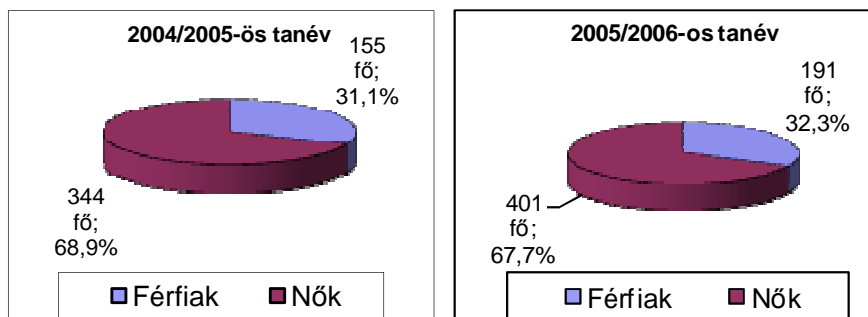
26. táblázat. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak járásonkénti megoszlása (fő, 2007)

	Évfolyamok					Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	
Beregszász	80	58	40	27	5	210
Beregszászi járás	125	84	92	56	16	373
Munkács	3	2	2	0	0	7
Munkácsi járás	21	12	13	6	1	53
Ungvár	3	1	1	0	0	5
Ungvári járás	40	24	46	18	10	138
Nagyszőlősi járás	67	55	54	16	4	196
Felső-Tisza-vidék	11	10	7	4	1	33
Összesen	350	246	255	127	37	1015

Forrás: Orosz I.–Soós K., 2007

A hallgatók nemek szerinti összetételét vizsgálva megállapítható, hogy a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán állandósult az erőteljes nőtöbbség: a 2005/2006-os tanévben a hölgyek tették ki az összes hallgató közel 68 %-át. Igaz, hogy arányuk az előző tanévhez képest több mint 1 %-al csökkent, ez azonban az éves ingadozás szokásos mértékén belül marad, így a közeljövőben nem valószínűsíthető jelentősebb aránycsökkenésüket. Mindez azt bizonyítja, hogy a pedagógusi szakma az utóbbi időben Kárpátalján is erősen „elnőiesedett” (24. ábra).

Különösen szembetűnő a nőtöbbség a hallgatók nagyobbik részét adó Beregszászi járásban, itt ugyanis a hallgatók 71,4 %-a a gyengébb nem képviselője. Másképpen szólva, minden egyes beregszászi férfi hallgatóra átlag 2,5 női hallgató jutott.

24. ábra. A hallgatók nemek szerinti összetételének változása (2004-2006)

Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai, 2007 alapján, saját szerkesztés

Végül azt vizsgáltuk, hogy a főiskola elsődleges hallgatói bázisát képező Beregszászi járás településein hogyan oszlottak meg az intézmény diákjai. A vonatkozó vizsgálatokból az derült ki, hogy a 2004/2005-ös tanévben a Beregszászi járás 275 hallgatójából 75-öt maga Beregszász megyei jogú város „delegált” (27,3 %). Ráadásul a 2005/2006-os tanévben ez a mutató egy százalékkal még nőtt is (27. táblázat). A többi település közül Mezővári, Nagyberég, Makkosjánosi, Beregdéda, Bátyú, Beregújfalu, Gát, Beregsom, Bene és Badaló képviseltette magát tíz vagy annál több hallgatóval, ugyanakkor a Beregszászi járás nyolc, jobbára szlávok lakta településéről egyetlen hallgató sem érkezett a főiskolára (25. ábra).

27. táblázat. A Beregszászi járás hallgatóinak településenkénti megoszlása*

Település	2004/2005-ös tanév		2005/2006-os tanév	
	fő	%	fő	%
Alsóremete	-	-	-	-
Asztély	3	1,1	3	0,9
Badaló	6	2,2	10	2,9
Balazsér	1	0,4	1	0,3
Bátyú	10	3,6	15	4,4
Bene	6	2,2	10	2,9
Beregdéda	14	5,1	16	4,7
Beregsom	10	3,6	10	2,9
Beregszász	75	27,3	96	28,3
Beregújfalu	9	3,3	12	3,5
Borzsova	4	1,5	6	1,8
Bótrágy	8	2,9	8	2,4
Csetfalva	5	1,8	6	1,8
Csíkósgorond	-	-	1	0,3
Csonkapapi	9	3,3	9	2,7
Danilivka	-	-	-	-
Felsőremete	-	-	-	-
Gát	9	3,3	12	3,5
Gut	2	0,7	2	0,6

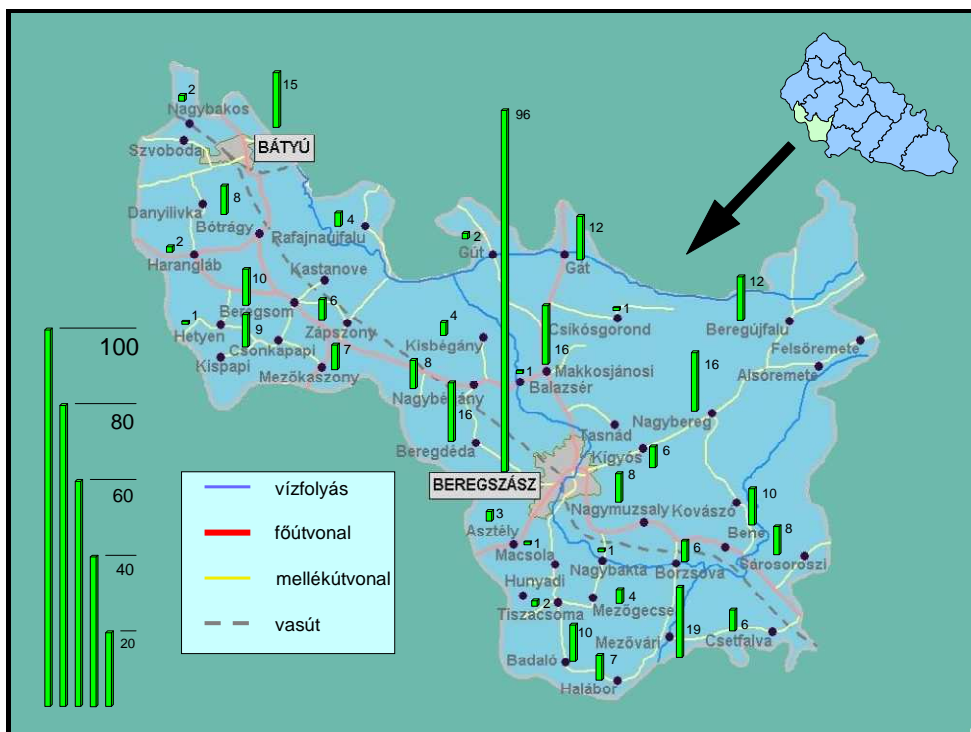
* - az adott tanév első félévében beiratkozott hallgatók

Település	2004/2005-ös tanév		2005/2006-os tanév	
	fő	%	fő	%
Halábor	6	2,2	7	2,1
Harangláb	3	1,1	2	0,6
Hetyen	2	0,7	1	0,3
Hunyadi	-	-	-	-
Somitanya	-	-	-	-
Kígyós	4	1,5	6	1,8
Kisbégány	4	1,5	4	1,2
Kispapi	1	0,4	-	-
Kovászó	-	-	-	-
Macsola	1	0,4	1	0,3
Makkosjánosi	13	4,7	16	4,7
Mezőgecse	3	1,1	4	1,2
Mezőkaszony	9	3,3	7	2,1
Mezővári	17	6,2	19	5,6
Nagybakos	1	0,4	2	0,6
Nagybakta	1	0,4	1	0,3
Nagybégány	8	2,9	8	2,4
Nagybereg	14	5,1	16	4,7
Nagymuzsaly	4	1,5	8	2,4
Rafajnaújfalu	5	1,8	4	1,2
Sárosoroszi	4	1,5	8	2,4
Tasnád	-	-	-	-
Tiszacsoma	2	0,7	2	0,6
Zápszony	2	0,7	6	1,8

*Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tanulmányi Osztályának adatai 2004-2007*

Az egyes települések százalékos részesedését illetően Beregszász mögött szoros volt a „verseny”, hiszen a következő hét község egymáshoz képest gyakorlatilag 2 %-os különbségen belül maradt. Közülük a 19 hallgatót adó Mezővári részesedése volt a legnagyobb (5,6 %), majd három település (Nagybereg, Makkosjánosi, Beregdéda) következett, egyaránt 4,7 %-kal. Őket szorosan követte a

4,4 %-ot elérő Bátyú, majd a 3,5-3,5 %-ot felmutatni képes Beregújfalú és Gát. A többi település már csak 3 % alatti részesedéssel bírt: Beregsom, Bene és Badaló 2,9-2,9 %-kal, Csonkapapi 2,7 %-kal, Sárosoroszi, Nagybégány, Nagymuzsaly és Bótrágy pedig 2,4-2,4 %-kal.

25. ábra. A hallgatók településenkénti megoszlása a Beregszászi járásban, 2005-ben (fő)

Forrás: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai 2006 alapján, saját szerkesztés

A fent elmondottak alapján a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolával kapcsolatosan a következő megállapítások a legfontosabbak:

- a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (így az önálló kárpátaljai magyar nyelvű felsőoktatás) megalakulásának kezdetei 1994. januárjára tehetők, amikor bejegyzésre került a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány;
- a főiskola azon kevés magyar nyelvű felsőoktatási intézmény egyike Magyarországon kívül, amelyet az adott ország (adott esetben Ukrajna) hivatalosan elismert és akkreditált;

- c) a főiskola hallgatóinak döntő többsége a Beregszászi járásból kerül ki, de számottevő a Nagyszőlősi és az Ungvári járások részesedése is;
- d) a Beregszászi járásból való hallgatók túlsúlya az összes szak, illetve szakpár esetében szembetűnő;
- e) a Beregszászi járás hallgatóinak több mint egyharmadát maga Beregszász megyei alárendeltségű városa adja;
- f) a hallgatók nemi összetételében igen erőteljes nőtöbbség mutatkozik.

6.4. Oktatási célú vándorlások Kárpátalján

Az oktatási célú vándorlások igen nehezen számszerűsíthetők Kárpátalja esetében, hiszen az állami statisztika (ezen belül a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal) semmilyen formában nem tartja ezeket nyilván, illetve egy kalap alá veszi azokat a többi migrációs típussal. Az egyes felsőoktatási intézmények sem szolgáltatnak sok használható adatot a kérdésben, ami főleg annak tudható be, hogy a főiskolák, egyetemek (különösen a fiatal, még sok tekintetben kiforratlan intézmények) hallgatói nyilvántartása messze van a tökéletestől, azokban sok olyan kategória mosódik össze, amelyeket csak külön-külön volna értelme kezelni. Ráadásul az illető intézmények nem is szívesen adnak ki a kezükből ilyen adatokat, talán attól tartva, hogy a konkurencia majd „rákampányol” az általuk eddig uralt területekre és elszippkázza az ottani, potenciálisan továbbtanulni vágyó fiatalság egy részét. Ez alól megint csak a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola a kivétel, amely teljes körű betekintést engedett hallgatói nyilvántartásába, így itt szinte teljes mértékben rekonstruálni lehetett az intézmény beiskolázási körzetét.

Ami a többi intézmény hallgatói bázisát illeti, kétségtelen tény, hogy a legnagyobb vonzáskörzettel a vidék legpatinásabb felsőoktatási intézménye, az Ungvári Nemzeti Egyetem rendelkezik. Az egyetem beiskolázási körzete gyakorlatilag Kárpátalja teljes területét lefedi, beleértve a terület északi részének hegyvidéki járásait is, ahol (a helyi intézmények szinte teljes hiánya miatt is) a továbbtanulni vágyók abszolút elsőszámú célpontját képezi. Sőt, az UNE vonzáskörzete számos esetben még túl is mutat Kárpátalja határain és néhány (főleg szomszédos) nyugat-ukrajnai megye (Ivano-Frankivszk, Lviv, Ternopil stb.) területére is átterjed, jóllehet ott már erősen mozaikos megjelenésben. Ezt az igencsak jelentős vonzást az is erősen „megtámogatja”, hogy az egyetemnek 5 kollégiuma is van, összesen 2900 férőhellyel. Persze, mint mindegyik egyetemi városnál, Ungvárnál is jellemző, hogy városszerte rengeteg albréteg lehet találni, sőt a helyi lakosság jelentős részének az egyik fő bevételi forrása a szobák, lakások bérbe adása. Ehhez járul, hogy az utóbbi időben a vasúti szolgáltatások javulásával és a közúti magánfuvarozó vállalatok létrejöttével sokat javult a megyeszékhely megközelíthetősége, így a legnagyobb akadályok közül kettő is elhárult a továbbtanulni vágyó fiatalság útjából.

Hasonlóan össz-kárpátaljai piacot szeretne megcélozni a Kárpátaljai Állami Egyetem is. Ám az intézmény fiatal kora, a nemzeti egyetemnél jóval kisebb ismertsége, valamint a kollégium (diákok szerinti) csekélyebb befogadóképessége egyelőre nem kedvez ennek. Ez azt jelenti, hogy az intézményben jelenleg még jóval magasabb az ungvári és Ungvári járási (valamint a szomszédos járásokból beutazó) hallgatók aránya, mint a távolabbi járásokból érkezőké.

Az egybeolvadó két munkácsi főiskola közül a Humánpedagógiai Főiskola beiskolázási körzete, köszönhetően a választható szakok (mindenekelőtt az óvodapedagógia és tanító szak) végzősei iránt Kárpátalja-szerte megnyilvánuló keresletnek, megint csak nagyjából az egész megye területét lefedi. Sőt, a közelmúltig az intézmény azzal büszkélkedhetett, hogy Ukrajnán kívülről (főleg a Partium magyarlakta vidékeiről) is érkeztek ide hallgatók. Jelenleg a diákok mintegy 20 %-a helyből, tehát Munkács városából érkezik és további 10 %-ot tesznek ki a Munkácsi járás településeiről beutazó (részben magyar) fiatalok. A hallgatók bő 2/3-a viszont a járáson kívülről, gyakran a hegyvidéki területekről érkezik, beleértve a Felső-Tisza-vidéket is. Figyelemre méltó, hogy a Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola régóta indít magyar nyelvű csoportokat is, így a Munkács közeli magyarlakta települések, sőt, az Ungvári és Beregszászi járás egyes települései is hozzátartoznak vonzáskörzetéhez. A beiskolázási körzet hosszabb távon történő megtartását prognosztizálja az a tény, hogy az intézmény kollégiumi kapacitása meghaladja a 600 főt, azaz a hallgatók mintegy 60 %-át helyben el tudják szállásolni.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, alapcélkitűzéséből fakadóan, főleg Kárpátalja magyarlakta vidékeit célozza meg, mindenekelőtt a Kárpátaljai-alföld tömbmagyarságát, amely zömmel a Beregszászi járásban, valamint a Munkácsi, az Ungvári és a Nagyszőlősi járások déli részén összpontosul. Mint fentebb már volt róla szó, ezek a területek jelentik a főiskola elsődleges beiskolázási körzetét. Emellett a főiskola hallgatóinak egy része a kárpátaljai magyar szórványterületnek számító Felső-Tisza-vidékről származik és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, illetve a főiskola közös, ún. szórványprogramjának köszönhetően vehet részt a magyar nyelvű főiskolai oktatásban. A főleg pályázati pénzekből finanszírozott program lényege, hogy a Felső-Tisza-vidékről származó hallgatók (akik a magyar nyelv oktatásának lakóhelyükön történt évtizedekkel ezelőtti megszűnése miatt ma már gyakran saját családjukban sem magyarul kommunikálnak) igen kedvezményesen vehetnek részt a főiskola bázisán működő felvételi előkészítő tanfolyamokon (ami sokszor a magyar nyelv meg- vagy újratanulását is jelenti), gyakorlatilag ingyen lakhatnak a főiskola kollégiumában vagy vendégházában stb. Mindezt cserébe viszont vállalniuk kell, hogy diplomájuk megszerzése után egyfajta missziós munkát vállalva, visszamennek a szórványvidékre, hozzájárulva ezzel ahhoz, hogy ott a magyar nyelvű óvodai és iskolai oktatás újraindulhasson és fennmaradjon.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tehát rövid története folyamán nemcsak felsőoktatási intézményként nyert létjogosultságot, hanem jelentős szerepe van a kárpátaljai magyarság szülőföldön maradásának elősegítésében, a közösség túlélési esélyeinek javításában, a helyi magyar tudományos utánpótlás nevelésében is, illetőleg számottevően hozzájárul a helyi magyar oktatási intézmények szakemberhiányának megoldásához is.

Az eddig elmondottak mellett feltétlenül szót kell ejtenünk az oktatási célú migrációs folyamatok azon típusairól is, amelyek Kárpátaljáról kifelé irányulnak, valamely ukrain felsőoktatási intézmény vagy esetleg más ország felé. Az már évtizedek óta jellemző (főleg a kárpátaljai ukrán és oroszajkú lakosságra), hogy továbbtanulási céllal valamelyik nyugat-ukrainai egyetemet vagy főiskolát (ritkábban a főváros vagy Kelet-Ukrajna egy-egy intézményét) célozzák meg. A legnépszerűbbek e tekintetben az Ivan Franko Lvivi (Lembergi) Nemzeti Egyetem, a Vaszil Sztefanik Kárpátmelléki Nemzeti Egyetem (Ivano-Frankivszk), a Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetem stb.

Am legalább ekkora jelentőséggel bírnak azok az oktatási célú vándorlások, amelyeket a Kárpátalján élő nemzeti kisebbségek képviselői valósítanak meg saját anyaországaik irányába. Kisebb mértékben jellemző ez a Kárpátalja déli részein élő románokra, az Ungvári járásban összpontosuló szlovákokra, de leginkább a Kárpátaljai-alföldön többen élő magyarokra.

Nem új keletű jelenség, hogy a magasabb szintű (tehát főiskolai, egyetemi) képzés érdekében a hallgatók határon túlra is mozdulnak. Az ún. „túlélési taktika” a kisebbségi helyzetben lévő magyarok anyaországban történő felsőfokú képzését jelenti (Kozma T., 1997). A témában megjelent egyik magyarországi tanulmány szerint ez a folyamat egyelőre még csak a rövid távú racionalitásnak megfelelően zajlik, azaz a kárpátaljai hallgatók zöme tanulmányaik befejezése után nem tér vissza szülőföldjére. Vagyis a jobb gazdasági helyzet, a könnyebb megélhetés ma vonzóbb, mint a kisebbségi értelmiségi státusz. (Teperics K., 2005/a). Ugyanezen tanulmány adatai szerint a külföldi hallgatók átlag 3-4 %-os részesedéssel jelennek meg Kelet-Magyarország felsőoktatási intézményeiben. Az összes külföldi mintegy 35 %-a a szomszédos országokból (közte Kárpátaljáról) érkező magyar anyanyelvű diák. Ők legnagyobb számban az egyetemi szintű bölcsész-pedagógus képzést választják, valamint a számában kicsi, de arányaiban magas egyházi felsőoktatást, ahol a külföldiek közé szinte kizárólag a határon túli magyarok tartoznak. Kelet-Magyarország (leginkább Nyíregyháza és Debrecen) esetében különösen szembetűnő a Kárpátaljáról (főleg a Beregszászi, Nagyszőlősi és Munkácsi járásból) érkezők magas száma (Teperics K., 2005/a), de újabban Budapest, Pécs vagy Szeged is komoly vonzerőt gyakorolnak a kárpátaljai továbbtanulni vágyókra.

7. A kárpátaljai humánerőforrás-képzés SWOT-analízise

7.1. Előnyök, hátrányok, erősségek és gyengeségek

Az átgondolt és előrelátó tervezéshez nagyon fontos, hogy felmérjük és mérlegeljük mindazokat a reális fejlesztési lehetőségeket, amelyek az adott ágazaton, jelen esetben a humánerőforrás-képzésen belül megvalósíthatók. Ugyanakkor tisztában kell lenni azokkal a buktatókkal és veszélyekkel is, amelyek a fejlődés útjában állhatnak. Erre a célra számos elemzési módszer létezik, ezek közül az egyik legelterjedtebb és ma már klasszikusnak számító az ún. SWOT-analízis. A módszer elnevezése lényegében egy angol nyelvű rövidítés, amelynek feloldása rögtön meg is magyarázza magát a metódust. Az eljárás lényege, hogy fel kell sorakoztatnunk az adott terület erősségeit (angolul *strengths*) és gyenge pontjait (*weaknesses*), illetve azt, hogy mik a benne rejlő lehetőségek (*opportunities*), azaz milyen erőforrásokat képes mozgósítani, és milyen veszélyekre (*threats*) számíthatunk, amelyek hátráltathatják a fejlesztéseket. A SWOT betűszó tehát a fenti négy kifejezés angol megfelelőinek kezdőbetűiből alakul ki. Az elemzés eredményeként általában egy táblázatot kapunk, amely segít az ágazat (vagy akár egy gazdasági vállalkozás) helyzetének kritikus és hiteles értékelésében, valamint a főbb fejlesztési irányok meghatározásában is.

A magyar nyelvben ugyanerre az elemzési módszerre a GYELV betűszót alkalmazzák elterjedten.

A SWOT-analízis módszere mindenekelőtt lehetővé teszi, hogy megvizsgáljuk és értékeljük a kárpátaljai humánerőforrás-képzés jelenlegi helyzetét. Mivel a módszer a helyzetértékelést összekapcsolja a jövőbeni fejlesztési prioritások meghatározásával, ezért a stratégia megalkotásának módszereként is gyakran használatos.

Valamely gazdasági, szolgáltató stb. tevékenységrendszer, így akár egy régió humánerőforrás-képzésének erősségei és gyengeségei szükségszerűen a rendszer környezetéből, belső adottságaiból (erőforrásaiból) adódnak, s mindig a jelenlegi helyzeten alapszanak, azt tükrözik.

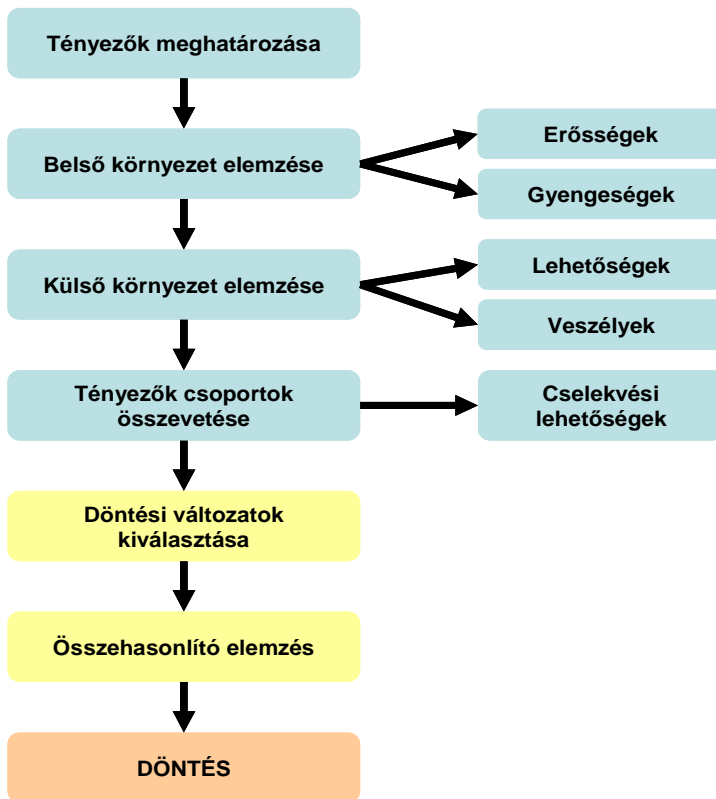
Ezen erősségek felismerése és megőrzése, illetve a gyengeségek minimalizálása vagy (lehetőség szerint) teljes felszámolása egy jövőbeni fejlesztési folyamat legfontosabb elemének számít. A SWOT-analízis első lépésében az erősségek és gyengeségek elemzése során megkapjuk a választ a „Hol tartunk most?” kérdésre, azaz szerencsés esetben többé-kevésbé pontosan meg tudjuk határozni a jelenlegi helyzet jellemzőit és összetevőit. Ebben a kezdeti stádiumban derül ki, miben jó az adott ágazat, mi az, amiben az esetleges konkurensok előtt jár, mi az, amire a jövőbeni fejlesztési stratégiákat építeni lehet.

Magyarul olyan jellemzőkre derül itt fény, amelyekre támaszkodhatunk a jövőben, mert ezek már most is jól működnek. Ide tartozhat a szakmai tudás, a

tapasztalat, a meglévő erőforrások és azok effektív felhasználása, a kialakult szervezetben belüli bevált módszerek és eljárások stb.

A gyengeségek közé olyan elemek tartozhatnak, amelyek problémát jelentenek, plusz költségeket okoznak, bármilyen konfliktusokat szülnek a rendszer mindennapi működése során. A gyengeségek egyben a fejlesztendő területeket is jól jelzik, amelyek javításán, jobb, hatékonyabb működésén mindenképpen dolgozni kell a jövőbeli optimálisabb működés eléréséhez. Közhelyszerű megállapítás, de tulajdonképpen igaz, hogy a jelenlegi gyengeségek egyben a jövő lehetőségeivé is válhatnak, ha azokat sikerül megfelelőképpen kezelni, illetve megoldani.

A lehetőségek és veszélyek általában a rendszeren kívüli, külső környezetből származnak, ezért ezeket belülről igen nehéz komolyabban befolyásolni (pl., állami törvények, szabályozó rendeletek, a társadalom anyagi helyzete és jóléti viszonyai, a továbbtanulási szándék össz-társadalmi elfogadottsága stb.) A rendszer jövőbeli helyzetét azonban alapjaiban határozza meg, mennyire képes alkalmazkodni ehhez a külső környezethez, ki tudja-e használni a törvényszerűen megjelenő lehetőségeket, tudja-e csökkenteni a környezetben megjelenő veszélyeket, esetleg képes-e lehetőséggé alakítani ezeket (1. ábra).

26. ábra. A SWOT-analízis folyamata

Forrás: www.gazdakorok.hu

Amint az ábrából látható, a fejlesztési lehetőségek négy nagy csoportba sorolhatók:

- az erős oldalakra támaszkodva a lehetőségek maximális kihasználása (ún. támadó vagy offenzív stratégia);
- az erős oldalakra támaszkodva a veszélyek minimalizálása vagy kompenzálása (az ún. több lábbon állás stratégiája vagy védekező stratégia);
- a gyenge oldalak hatásának minimalizálása és a lehetőségek kihasználása (ez a változásorientált, ún. fejlesztő stratégia);
- a veszélyek minimális szintre való csökkentése vagy megszüntetése (túlélési, defenzív, azaz ún. elkerülő stratégia).

A SWOT-analízis elkészítésekor tehát (többnyire táblázat formájában) lényegében egy adatlapot kell készítenünk, amely megkönnyíti az adatok rendszerezését és áttekintését (1. táblázat):

28. táblázat. A kárpátaljai humánerőforrás-képzés SWOT-analízise

Erősségek (Strengths)	Gyengeségek (Weaknesses)
A humánerőforrás-képzés (ezen belül a magyar nyelvű) szervezetének és struktúrájának Kárpátalján való megléte	A szakképzés és felsőoktatás rendszerében tapasztalható hiányosságok (esetenkénti túlszabályozottság, bürokratikus jelleg), amelyek gyengítik a képzések
A felhalmozott tudás, ami a humánerőforrás-képzésben, ezen belül főleg a felsőoktatásban dolgozó munkaerő magas átlagos képzettségi szintjében nyilvánul meg	A „hagyományos” értelmiségi pályák (pl. a tanári szakma) nem kellő társadalmi, és főleg anyagi megbecsültsége, ami miatt egyre több a pályaelhagyó
A több mint 60 éves tapasztalat, a „bejáratott” képzési mechanizmusok megléte a szakképzés és felsőoktatás terén	A szakképzésben (ezen belül néha a felsőoktatásban is) felmerülő korrupció, ami az egész rendszer megítélését rontja
A terület nagyságához képest viszonylag tág lehetőségek a választható szakok, szakmák és végzettségek terén	Az összlakosság számához viszonyítva ma még a kívánatosnál (és pl. a nyugat-európai szintnél) jóval alacsonyabb részvételi arány a felsőfokú képzésekben

A Kárpátalja-szerte növekvő tendenciát mutató továbbtanulási kedv	A magasan képzett munkaerő külföldre történő „elszívása”, ami különösen a nemzeti kisebbségek esetében kézzelfogható
A munkaadók részéről megyszerte megnyilvánuló növekvő kereslet a jól képzett, egyre magasabb minőségi követelményeknek is megfelelői képes munkaerő iránt	Kárpátalja általános gazdasági és infrastrukturális elmaradottsága a szomszédos államok szintjéhez képest
Egyes intézmények (pl. az Ungvári Nemzeti Egyetem) jónak, de legalábbis átlagon felülinek mondható anyagi bázisa	Nem kellően hatékony lobby-tevékenység az oktatás és szakképzés döntéshozói felé, így a kívánatosnál lényegesen kevesebb állami támogatás bekerülése a rendszerbe
Az államnyelven oktató intézmények mellett a kisebbségi nyelveken oktató képzőhelyek állami engedélyezése	Az állam részéről elégtelen odafigyelés az egész oktatási-szakképzési rendszerre, a nehézségek és problémák legfelső szinten való elbagatellizálása
Az állami és a megyei vezetés részéről megnyilvánuló anyagi és egyéb támogatások rendszerének megléte	A felsőoktatási intézmények egyenlőtlen elhelyezkedése Kárpátalján belül (Ungvár, Munkács, Beregszász túlsúlya)
A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola esetében a magyar kormánytól érkező támogatások, illetve a főleg az anyaországból nyert pályázati pénzek	A nemzetiségi nyelve(ke)n oktató intézmények munkájának adminisztratív eszközökkel (esetenként diszkriminatív törvényekkel és rendeletekkel) való
A kárpátaljai szakképző és felsőoktatási intézmények javuló megközelíthetősége	A külföldön szerzett diplomák, tudományos fokozatok ukrainai hitelesítésének, nosztrifikálásának kényszere, amely hosszú, drága és gyakran kétséges kimenetelű
Számos intézmény (pl. a Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola) esetében a kollégiumi elhelyezés lehetőségeinek lényeges javulása	A fenti kényszer miatt sok külföldi diplomával rendelkező értelmiségi dönt úgy, hogy tudását, hozzáértését, szellemi erőforrásait külföldön óhajtja kamatoztatni

A Bolognai-rendszerhez való csatlakozással a felsőfokú képzések több szempontból történő egységesítése, ezáltal a képzési formák és intézmények közötti nagyobb átjárhatóság	A számos területen (pl. pedagógia, művelődés) megnyilvánuló túlképzés, illetve az ún. hiányszakok (gazdaságirányítás, marketing, geodézia, térképészet, turizmus stb.) meglétének kettőssége
A doktori (PhD) fokozat megszerzésének lehetősége egyes felsőoktatási intézmények bázisán (pl. Ungvári Nemzeti Egyetem, Kárpátaljai Állami Egyetem)	Az ún. „divatszakok” privilegizáltsága a magas, az átlag kárpátaljai szülő által megfizethetetlen tandíjak megállapítása miatt
A bizonyos szakok és végzettségek (jogi, közgazdasági, orvosi, egyes idegen nyelvi, informatikai stb.) iránt megnyilvánuló növekvő kereslet, ezáltal több munkaalkalom	A legtöbb szakképző intézmény esetében az anyagi források állandó hiányából fakadó elégtelen szintű eszköz- és infrastrukturális fejlesztések
Az előbbieken említett szakok végzősei számára ígérkező jobb kereseti lehetőségek, magasabb társadalmi rang és elismertség miatt magas a jelentkezők száma, ami nagyobb versenyhelyzetet, végső soron jobb képzettségi szintet feltételez	A felsőoktatási intézmények jelentős része gyakorlatilag egyforma vagy nagyon hasonló képzési választékot nyújt, ezért sokszor versenyt vívnak egymással a hallgatók „elszippkázásáért”
A diploma (és egyre inkább a tudás) növekvő össz-társadalmi elismertsége, megbecsülése, ami egyre több szülőt ösztönöz arra, hogy gyermekének értelmiségi pályát szánjon	A fenti okból fakadóan is gyakran elégtelen az együttműködés a szakképző és felsőoktatási intézmények között (egymásban elsősorban nem partnert, hanem ellenfelet látnak)
Lehetőségek (Opportunities)	Veszélyek (Threats)
A képzések szintjének fokozatos javítása, ezáltal a versenyképesség hosszú távú biztosítása mind ukrajnai, mind nemzetközi viszonylatban	Az ukrán nemzetiségű hallgatók túlreprezentáltsága Kárpátalja felsőoktatási intézményeinek többségében

<p>A helyi viszonyoknak leginkább megfelelő képzési kínálat kialakítása, ezáltal az elhelyezkedési lehetőségek javítása, a pályakezdők közötti munkanélküliség mérséklése</p>	<p>A jelentkezők túlzott mértékű koncentrálódása az ún. divatszakokon, ami a képzések bizonyos fokú „felhígulását”, később pedig elhelyezkedési nehézségeket és a pályakezdők magas munkanélküliségét eredményezi</p>
<p>A felsőoktatás vonzerejének növelése, a megcélzott csoportok skálájának kiszélesítése (pl. alacsonyabb tandíjak vagy tandíjmentesség biztosításával)</p>	<p>Egyes intézmények (mindenekelőtt az Ungvári Állami Egyetem) monopolhelyzete bizonyos szakok (gyógyászat, gyógyszerészet, számítógépes rendszerek, gazdálkodási stb.) esetében</p>
<p>Hatékonyabb marketing- és ismeretterjesztő tevékenység folytatása a szakképző és felsőoktatási intézmények részéről, ami segítene felszámolni sok, a felsőoktatással kapcsolatos sztereotípiát (pl., hogy drága, nem lehet belőle megélni, haszontalan, mert diplomás munkanélkülieket képez stb.)</p>	<p>A kárpátaljai felsőoktatási intézmények szakembergárdájának kiettsége a külföldi egyetemek, kutatóintézetek, néha vállalatok „agyelszívó” hatásának, ami hosszú távon a szellemi erőforrások jelentős részének elvesztésével fenyeget</p>
<p>Új irányzatok, szakok felé történő nyitás és a régóta túlképzést produkáló területek részarányának csökkentése</p>	<p>A szakképző intézmények infrastrukturális lemaradásának fokozódása még az ukrain szinttől is</p>
<p>Népességarányosan garantált felsőoktatási helyek biztosítása a nemzeti kisebbségek képviselői számára az ukrán oktatási nyelvű intézményekben</p>	<p>A fokozódó versenyhelyzet az egyes kárpátaljai képző intézmények, valamint a közeli megyék intézményei között</p>
<p>Igazi multietnikus területhez méltó módon egyenlő feltételek biztosítása a kisebbségek képviselői számára (pl. az ukrán nyelv hatékonyabban, megfelelő megközelítésben történő oktatása révén az általános és középiskolákban)</p>	<p>Az oktatási támogatások folyamatos szigorítása és szűkítése, amely gyakran a képzések színvonalának állandóságát veszélyezteti</p>

A helyi helyzeti előnyök és energiák jobb kihasználása, ezáltal a konkuráló képesség növelése Ukrajna más területeinek szakképzésével és felsőoktatásával	Az adottságokban rejlő potenciálok eddigi nem kellő szintű kiaknázása-kihasználása, ami a jövőben a lemaradás egyik legfontosabb tényezőjévé válhat
Az intézmények közötti kooperáció elmélyítése, nemzetközi együttműködésekhez, projektekhez való csatlakozás	A külföldön továbbtanulók igen alacsony hazatérési aránya, ami főleg a nemzeti kisebbségek esetében okoz komoly problémát, hiszen értelmiségi rétegük lassú elvesztése hosszabb távon létükben fenyegeti őket

7.2. Prioritások, fejlesztési célok

A fenti SWOT-analízis alapján megfogalmazhatókká válnak azok a rövid és hosszú távú célok, fejlesztési prioritások, amelyek Kárpátalja humánerőforrás-képzésének amúgy viszonylag ingatag helyzetén hivatottak javítani. Az ukrajnai viszonyokat azonban jól tükrözi, hogy nem létezik olyan átfogó, állami szinten kidolgozott koncepció, amely az alábbiakban vázolt prioritások anyagi hátterét is megteremtené. Pénz és a gyakorlati megvalósítás reális lehetősége nélkül pedig a célok önmagukban nem sokat érnek.

Tehát, a főbb fejlesztési célok meglátásunk szerint a következők:

- állandóan javítani, tökéletesíteni kell a képzések színvonalát annak szem előtt tartásával, hogy ezek mindenekelőtt használható tudást és lehetőleg többé-kevésbé biztos munkaalkalmat kínáljanak a végzősök számára;
- optimalizálni kell a képzési kínálatot, hogy az a helyi viszonyoknak, gazdasági igényeknek és lehetőségeknek a jelenleginél jobban megfeleljen;
- átgondoltabb marketing- és ismeretterjesztő tevékenységgel vonzóbbá kell tenni a szakképzést és felsőoktatást a lakosság széles rétegei számára (a szkeptikusokat is tudni kell „becsábítani” az iskolapadokba);
- a korral és a korszerűbb igényekkel való haladás jegyében mindent meg kell tenni az újabb tudomány- és technológiaigényes területek mihamarabbi kárpátaljai letelepítéséért, még ha ez többnyire csak hosszabb távon megtérülő befektetés is;
- a nemzeti kisebbségek képviselőit nem kizárni, hanem hozzásegíteni kell a felsőoktatás rendszerébe való bekerüléshez, felismerve, hogy tudásuk, rátermettségük, sőt, etnikai sajátosságaik, kultúrájuk, művészetük csak gazdagítják vidékünket;
- az egyes kárpátaljai intézmények, illetve Kárpátalja és Ukrajna más megyéinek intézményei között a jelenleginél intenzívebb együttműködést,

tapasztalatcserét kell megvalósítani, és ugyanez vonatkozik Kárpátalja és a szomszédos országok relációjára is;

- csökkenteni kell a képző intézmények, illetve maga a képzési folyamat túlszabályozottságán, bürokratikus berendezkedésén, azaz bizonyos hatáskörök, szabályok egyszerűsítésével a képzések hatékonyságát kell növelni;

- vissza kell szorítani, lehetőség szerint fel kell számolni a szakképzés és felsőoktatás területén, illetve a rokonterületeken elburjánzó korrupciót;

- meg kell teremteni a feltételeket a magasan képzett munkaerő helyben maradásához, ehhez pedig növelni kell a diplomás szakmák társadalmi és főleg anyagi megbecsülését, hogy az „agyelszívás” ne okozzon nagyobb „szellemi forráskivonást” a vidékről;

- meg kell szüntetni a „divatszakok” privilegizáltságát, azokat ésszerű támogatási rendszerrel minden tehetséges fiatal számára hozzáférhetővé kell tenni;

- jobban kell elosztani a képzési skála elemeit az egyes képző intézmények között, hogy megszűnjenek a nagy átfedések, de az egyes intézmények bizonyos területeken meglévő monopolhelyzete is;

- mérsékelni kell az egyes intézmények infrastrukturális lemaradását, belátva, hogy a legtöbb intézmény ezt önerőből nem tudja megtenni (tehát a jelenleginél komolyabb állami támogatással);

- az előzőek értelmében sokkal hatékonyabb lobby-tevékenységet kell helyi szinten is kifejteni az oktatás és a szakképzés döntéshozói felé, tudatosítva bennük a jelenlegi elosztó rendszer visszasságait és rámutatva a nagyobb támogatást igénylő területekre;

- a nemzetiségi nyelve(ke)n oktató intézmények munkáját nem nehezíteni vagy lehetetlenné tenni kell, hanem hozzásegíteni őket a biztonságos, tervezhető működéshez (hiszen ez(ek) nem ellenfelei, de még csak nem is jelentős konkurensei az államnyelven oktató intézményeknek);

- meg kell oldani a kárpátaljai állampolgárok által valamely külföldi országban szerzett diplomák, tudományos fokozatok könnyített (a jelenleginél rövidebb és olcsóbb) eljárásban történő honosítását, elismerését.

Az, hogy ezekből az egyébként ésszerűnek és a jövő szempontjából jó eredményt ígérőnek látszó célokból mi és mennyi fog megvalósulni, a mindenkori oktatáspolitikai szándékaitól és anyagi szerepvállalásának mértékétől függ. Nyilvánvaló, hogy egyik pillanatról a másikra nem lehet egy több évtizede működő rendszert minden fenti szempontból „megreformálni”, ezért már az is nagy eredmény lenne, ha a jelenlegi kisebbségellenes, egyes esetekben egyenesen nemzetellenes irányvonalak az oktatáspolitikai legfelsőbb szintjein enyhülnének és abba az irányba kezdenének el működni, ami szerintünk a fő feladatuk: egy (nemzet)tudatos, művelt, jól képzett, létbiztonságban élő, versenyképes társadalom építésének irányába...

8. Tudományos összegzés

E jelen disszertáció megírásánál folytatott kutatásaink eredményeként sikerült leszűrniünk, hogy Európában, az Európai Unióban számos példát találunk az etnikai alapú területi autonómiákra. Ezek működése és kisebbség-védelmi jelentősége bizonyította, hogy az etnikai alapú területi autonómia „nem ördögtől való dolog”, nem veszélyezteti és nem is csorbítja az illető állam szuverenitását, hanem inkább gazdagítja azt (pl. Dél-Tirol, Åland-szigetek, Belgiumi Német Nyelvi Közösség).

Az interetnikus viszonyok komolyabb kutatása Közép- és Kelet-Európa országaiban csak a politikai rendszerváltás után vett lendületet, de Nyugat-Európában is csak a II. Világháború utánig vezethető vissza. Térségünkben az 1980-as évek végének–1990-es évek elejének eseményei nyomán beköszöntő szabadabb világ, az addig kényszerűségből elhallgatott témák (Trianon társadalmi-gazdasági következményei, az egyes országokban a nemzeti kisebbségek megléte, sőt, problémái stb.) felszínre kerülése arra ösztönözte a (főként a szociológia és a demográfia területén vagy határterületein dolgozó) tudósokat, hogy megpróbálják feltárni azokat a folyamatokat, hatásmechanizmusokat, okokat, amelyek több, egymás mellett élő különböző nép kapcsolatrendszerét meghatározzák. A vonatkozó kutatások kelet-közép- és délkelet-európai sajátossága, hogy általában valamilyen etnikai probléma, esetleg konfliktus leírása, megértése motiválja őket (pl. a II. Világháború elő- és utótörténetéhez tartozó lakosságcserek, erőszakos ki- és áttelepítések révén több helyütt felborított etnikai egyensúly okozta feszültségek, a külföldre szakadt magyar nemzetrészek helyzete a Kárpát-medence országaiban, a roma lakosság társadalmi és szociális integrációjának nehézségei). Ennek ellenére mi mégis megpróbáltunk bemutatni néhány olyan pozitív nyugat-európai példát, amelyek egyrészt kézzelfogható bizonyítékai a különböző nemzetiségek békés, harmonikus, egymást segítő együttélésének, másrészt számos olyan tanulsággal, mintával szolgálhatnak térségünk számára is, amelyek végiggondolása, esetleg átvétele igen pozitív eredményekkel kecsegtet az itteni interetnikus viszonyok alakulásának szempontjából.

Kevesen tudnak róla, hogy a kétnemzetiségűnek elkönyvelt, évszázados flamand-vallon ellentét „fémjelezte” Belgiumnak német kisebbsége is van. Számuk tényleg nem túl jelentős, mindössze 74 ezer fő (2008), ami a 10,4 milliós ország lakosságának mindössze 0,7 %-át teszi ki. A német határ mentén élnek, alig 854 km²-nyi területen (az országterület 2,8 %-án), Európa egyetlen magaslati mocsaras vidékén, összesen kilenc településen. A kisebb kiterjedésű, de sűrűbben lakott északi rész négy községet (Eupen, Kelmis, Lontzen, Rearen) foglal magába, míg a nagyobb, de ritkábban lakott déli ötöt (Amel, Büllingen, Bütgenbach, Burg Reuland, St. Vith).

Azonban a Belgiumon belül sem a lakosság száma, sem pedig az általa elfoglalt terület nagysága alapján nem jelentős német nyelvi közösséget a tagjait

megillető jogok mégis igen fontossá teszik. A jelenlegi belga alkotmány ugyanis kimondja, hogy Belgium – szövetségi állam, amely a flamand, a francia (tehát a két „nagy”) és a német nyelvű közösségből áll. A német nyelv a flamand és a francia mellett az ország harmadik hivatalos nyelve, a német közösségnek saját parlamentje, miniszterelnöke, főiskolája, színháza, rádióadója, újságja stb. van és a közös szövetségi kasszából is jelentős évi részesedést kap, aminek nagy részét oktatásra fordítja. A németek tehát a flamandokkal és a vallonokkal azonos jogokkal bíró közösséget alkotnak, még ha e két népcsoporttól eltérően saját régiójuk nincs is. Mivel településterületük a vallon régió része, ma még az élet számos dimenzióját érintő gazdasági kérdésekben ennek irányítói mondják ki a végső szót, ám a tervek szerint a németek hamarosan egyes gazdasági kompetenciákat is megkaphatnak majd a régiótól. Mindezekért a németajkúak, természetesen, hálásak országuknak és a végsőkig igyekeznek hozzá lojálisak maradni: például, a flamand-vallon ellentét közepette is nagy hangsúlyt fektettek a belga állam egységére; kormányuk a múlt évtizedben hűségesküt tett a belga állam mellett, és többször is az ország egységének megőrzésére szólította fel a vallonok és a flamandok közösségét.

Miután a belgiumi németek esetleges problémáiról ma szinte semmit sem hallani, valószínűsíthetően sikerült helyzetüket kielégítően rendezni. Ugyan a belgiumi német nyelvű lakosság munkahelye általában a határ túloldalán, azaz Németországban van, túlnyomó többségük (saját bevallásuk szerint) mégis elégedett jelenlegi helyzetével, és azon semmilyen módon nem kíván változtatni.

Mindezek fényében felmerül a költőinek szánt kérdés: Európa melyik (akár igen gazdag) országa engedné meg, hogy egy 74 ezres közösségnek saját miniszterelnöke, miniszterei, parlamentje lehessen?

A finnországi svédok ma már csak az ország összlakosságának kb. 5,5 %-t alkotják, mégis Európa „legkényelmesebb” helyzetben lévő kisebbségének tartják őket. Ma viszonylag kis területen, főleg az Åland- v. Ahvenanmaa-szigeteken, valamint a nyugati és déli tengerparton összpontosulnak, ám itt jó néhány svéd többségű település is előfordul. A finnországi törvények alapján kétnyelvűnek számít minden olyan település, ahol a kisebbség aránya meghaladja a 6 %-ot vagy a 3000 főt. A kétnyelvű helységeekben a hivatalos felhívások, törvények, rendeletek, közlemények, kiírások, feliratok, utcanévtáblák kétnyelvűek. Ha a terület kétnyelvű, akkor a hivatalnokoknak mindkét nyelvet ismerniük kell. Az alkotmány ugyanis mindenki számára jogot biztosít, hogy bíróságokon, hivatalokban anyanyelvén intézze ügyeit, és ugyanazon a nyelven kapjon választ, sőt, elrendeli, hogy az állam a finn és a svéd nyelvű polgárok kulturális és gazdasági igényeit azonos alapelvek szerint köteles kielégíteni. A parlamenti üléseken mindkét nyelv használható. A hadsereg vezényleti nyelve a finn, de a svéd anyanyelvűeket külön helyőrségekbe hívják be. Ezekbe sok finn is kéri besorozását a svéd nyelv gyakorlása miatt. Az egészségügyben is megkívánják, hogy az alkalmazottak a beteggel anyanyelvén beszéljenek. Különleges státusa van a svéd lakosságú Åland-szigeteknek, amelyeket

a nemzetközi jog előírásai és a finn alkotmány is biztosít. A szigetek kulturális autonómiáját kiszélesítették jogi és gazdasági téren is, amelyet, mint speciális státust, az ENSZ is elismert. Mindezek mellett a finnországi svéd közösségnek az óvodától az egyetemekig terjedő teljes önálló oktatási rendszere is van.

A 60 fős Finnországi Svéd Parlament (Svenska Finlands Folkting) jogi kompetenciákkal ugyan nem rendelkezik, de a finn országgyűlés mellett jelentős érdekképviseleti szerepet tölt be. Tagjait a svéd nyelvű lakosság négyévente, közvetve választja. A testület két évente tart plenáris ülést, amelyen a bizottságok és a képviselők által felvetett aktuális kérdéseket tűzik napirendre. A kisebbségi intézményrendszer további fontos eleme a Finn Rádió és Televízió svéd programosztálya, amely önállóan készít anyagokat, a műsorokat pedig svédekből álló programtanács szerkeszti és felügyeli. Az állami rádió három csatornájából egy svéd nyelvű, emellett több svéd magánadó is működik.

Az állam részéről megnyilvánuló pozitív diszkrimináció ennyi példája után itt is joggal merül fel a kérdés: nevezhetjük-e egyáltalán kisebbségnek a finnországi svéd közösséget?

A ma Olaszországhoz tartozó Dél-Tirol (németül Südtirol, olaszul Alto Adige), illetve az itteni németajkú (osztrák) lakosság helyzetének a XX. sz. második felében történt rendezését sokan az európai kisebbségi politika mintapéldájának tekintik, még ha a dél-tiroli osztrákok és olaszok együttélése sokáig egyáltalán nem is volt békés és barátságos. Manapság minden dél-tiroli állami és önkormányzati alkalmazott számára kötelező mind a német, mind az olasz nyelv ismerete. A gyerekek már az iskolában tanulni kezdik egymást nyelvét. A kulturális támogatásokat, a munkahelyeket és a lakásokat minden településen az ott élő népcsoportok arányában osztják el. Míg Európában számos kisebbség esetében nagy problémát jelent az asszimiláció, a dél-tiroli osztrákok lélekszáma folyamatosan nő. A tartomány pedig időközben Európa egyik leggazdagabb régiója lett. Talán ezért is van, hogy az autonómia sikerének titkait a mai napig a világ számos pontján elemzik.

A régió autonómiáját kimondó statútum értelmében az autonóm körzeten belül minden nyelvi csoport (német, olasz, ladin) tagjai jogegyenlőséget élveznek, mindegyikük etnikai és kulturális sajátosságai védelemben részesülnek. Dél-Tirol német nyelvű polgárainak joga van a bíróságokkal, a közigazgatás szerveivel és hivatalaival, valamint a közszolgálatot ellátó koncessziós vállalatokkal való érintkezésben anyanyelvüket használni. Ami a felsőoktatást illeti, a statútum lehetővé teszi, hogy a dél-tiroliak számára Ausztria töltsen be a kulturális haza szerepét. Ennek egyik jele az egyetemi és főiskolai diplomák, illetve címek, tudományos fokozatok kölcsönös elismerése Ausztria és Olaszország között.

Mindezen eredményeket végiggondolva itt is kérdéses, hogy tekinthetjük-e ezek után ténylegesen nemzeti kisebbségnek a dél-tiroli osztrákokat. De talán nem is ez a fontos, hanem az, hogy minden európai (és nem is csak európai) kisebbség és többség számára adottak a pozitív példák a kisebbségi kérdések mindenki számára

megnyugtató rendezésére, csak kinek-kinek ki kellene tudni választania azokat a vonatkozásokat, amelyek éppen jól alkalmazhatók és sikerrel kecsegtetők egy-egy konkrét esetben. Ehhez csak némi kölcsönös jó szándékra, ennek nyomán egy kis akaratra és elhatározásra, és persze némi pénzre van szükség. Különösen aktuális ez a felvetés az Ukrajnában most megerősödő nacionalista irányvonalak ismeretében...

A kárpátaljai magyar etnikai kisebbség helyzete Trianon óta váltakozó, de alapvetően végig „ellenséges” környezetben alakult, ennek ellenére, bár fogyatkozó demográfiai mutatók mellett, de a mai napig megőrizte vitalitását, élni akarását. Ezt bizonyította az általunk elvégzett interetnikus (szociálgeográfiai) vizsgálat is, amelynek során a nem magyar nemzetiségű adatközlőink is általában elismerték a magyarság fontos szerepét Kárpátalja etnikai térszerkezetében.

A már többször emlegetett prominencia-vizsgálat alanyai között egyaránt volt ukrán nemzetiségű megyei tanácselnök, magyar nemzetiségű politikus, főiskolai tanár, református esperes vagy ruszin nemzetiségű görög katolikus parochus, akiket egyebek mellett arról kérdeztünk, hogyan vélekednek Kárpátalja nemzetiségi összetételéről, illetve annak jövőbeli alakulásáról, a nagyobb nemzetiségi csoportok (ukránok, ruszinok, magyarok, románok, oroszok, cigányok) egymáshoz való viszonyáról, a nemzetiségek közötti kapcsolat esetleges irányváltásairól, az állami és megyei vezetés szerepéről az interetnikus viszonyok alakulásában stb.

Az interjúk során összegyűjtött információk rendszerezése és értékelése után az eredmények az alábbiakban foglalhatók össze: a válaszadók szerint Kárpátalja mai nemzetiségi összetétele igen sokszínű, ám kevés az igazán meghatározó etnikai csoport. Ma a legnagyobb arányt az ukránok képviselik, de közvetlenül utánuk még a magyarok következnek, akik a közelmúlt minden számbeli veszteségének ellenére is őrzik a második helyet Kárpátalja etnikumai között. A „két nagy”-on kívül jelentős még a románok, az oroszok, a szlovákok és a cigányok száma, ám csak az utóbbiaké gyarapszik, gyors természetes szaporodásuk miatt. Az utóbbi néhány évtized kivándorlási hullámai gyakorlatilag eltűntették megyénk nemzetiségi térképéről a német és, részben, a zsidó kisebbséget. Ez a veszély a kárpátaljai magyarságot ugyan még nem fenyegeti, de tény, hogy jelentős méreteket öltött a természetes fogyás és a kivándorlás okozta létszámcsökkenésük. Ha ez a tendencia tartósan tovább folytatódik, az akár rövid időn belül is létében fenyegetheti a kárpátaljai magyar kisebbséget. Köztudott, hogy a kivándorolt magyarok helyét zömmel az újonnan betelepülő ukránok „foglalják el”, miáltal a magyarok szempontjából tovább romlik a nemzetiségi összetétel.

A Kárpátalján élő nemzetiségek a történelem folyamán általában békében és megértésben éltek egymással, és ez, egy-két kivételtől eltekintve, a mai napig így van. Komolyabb konfliktus csak az ukránok és az általuk „megsemmisített” ruszin kisebbség között van, ám az utóbbiak mára gyakorlatilag beletörődtek helyzetükbe, nem küzdenek túl nagy elánnal a jogaikért, így ez a konfliktus sem vet fel napi problémákat. Ami viszont szembetűnő, az utóbbi 1-2 évben igencsak felerősödtek

az országban az ukrán nacionalista irányvonalak, amelyek mára már a nemzetiségek hétköznapi életének számos szegmensét, gondolkodásmódját is kezdik befolyásolni. Példaként elegendő megemlíteni a lassan két éve elfogadott oktatási törvényt, amely az érettségi és felvételi vizsgák addig megszokott rendszere helyett ún. független vizsgaközpontok felállításáról rendelkezik, ahol az idei évtől minden végzős tanuló ukrán nyelven tesz emelt szintű érettségi vizsgákat, amelyek egyúttal felvételi vizsgának is számítanak. Ukrán nyelvből és irodalomból minden végzősnek kötelezően vizsgáznia kell, e nélkül egyetlen akkreditált ukrain felsőoktatási intézménybe sem nyerhet felvételt. 2008-ban és 2009-ben a nemzetiségi iskolák végzősei számára még megengedték, hogy az oktatás nyelvén tegyék le e vizsgákat, de az idei évtől ez már nincs így. Vagyis egyértelmű, hogy az anyanyelvű (pl. magyar) oktatási intézményben érettségiző tanulók esélyegyenlősége jelentősen csorbul, mivel esetükben az ukrán nyelvű vizsgák nem a szaktárgyi tudást, hanem az ukrán nyelv (szaknyelv) ismeretét fogják mérni. Mivel az ukrán nyelv oktatásának színvonala a nemzetiségi iskolákban az általános vélekedés szerint alacsony, ezen iskolák végzősei eleve jókora hátránnyal indulnak majd a felsőoktatási helyekért folyó versenyben, ami mára a közeljövőben a magyarok felsőoktatásból való kiszorulásával, de legalábbis jelentős létszámcsökkenésével fenyeget. Még tovább mutató megállapítás, hogy a független érettségi-felvételi vizsgaközpontok bevezetése nagymértékben befolyásolja majd a nemzetiségi, mindenekelőtt a magyar tannyelvű iskolákat, megkérdőjelezi azok létjogosultságát. Már most, két évvel a törvény hatályba lépése után érezhető a magyar iskolák tanulói létszámának csökkenése, mivel sok magyar szülő ukrán tannyelvű iskolába adja gyermekét, remélve, hogy ott jobban felkészítik a majdani ukrán nyelvű érettségire.

A megye fejlődése szempontjából tehát a legsarkalatosabb a magyar-ukrán viszony, amely ma még komolyabb békétlenségektől mentes, bár állami politikai körökben egyre gyakoribb és durvább kísérletek történnek az ukrain kisebbségek, köztük a magyarok, „visszaszorítására”. Az ilyen és ehhez hasonló, törvények és kormányrendeletek formájában megjelenő kísérletek a közelmúltig nem voltak diszkriminatív jellegűek, inkább arra irányultak, hogy a fiatal ukrán államban tényleg az ukránok irányíthassanak, az ő nyelvük legyen a hivatalos nyelv, az ő kezükben legyen az ország vagyona stb. Ám manapság ez a tendencia igencsak eltolódott a szélsőséges államnacionalizmus irányába, ami a kárpátaljai interetnikus viszonyok szempontjából igen aggasztó jelenség.

Komoly gondot jelent az utóbbi időben az egyre növekvő számú cigány lakosság szociális „kordában tartása” is. A velük kapcsolatos problémák okai szerteágazóak, ám mindegyik ok végső soron a cigányok alap-beállítottságához, mentalitásához, rendszertelen életmódjához vezethető vissza. Ez a mentalitás semmi esetre sem illik a többi kárpátaljai nemzetiség mentalitásához, amiből akadnak is problémák, ám ezek nem annyira nemzetiségi, mint inkább szociális alapon keletkeznek. Így egyre nagyobb mérvű a cigányok szegregációja a többi

nemzetiségtől, életvitelük és életszínvonaluk lényegesen elmarad azokétól. Ebből az „ördögi kör”-ből csak igen kevés cigány nemzetiségű tud „kivergődni”, ám akiknek ez sikerül (az ún. „úri cigányok”), azok rövid időn belül ugyanolyan elitelően viszonyulnak a többi cigányhoz, mint a más nemzetiségekhez tartozók. Vagyis, a cigányok szociális rétegződése is elkezdődött, sőt, az ő társadalmi rétegeik között vannak a legnagyobb szociális különbségek! Ráadásul minden jel arra mutat, hogy a közeljövőben sem lesz lehetséges a cigányok nagyobb tömegeinek a „civilizálása” (amit leginkább ők maguk tesznek lehetetlenné), így a velük kapcsolatos problémák még sokáig fennállnak majd vidékünkön (is).

Interjú-alanyaink többsége szerint a kárpátaljai interetnikus viszonyokban, főleg a minket leginkább érdeklő magyar-ukrán relációban, jelentős változásokat okozhat Magyarország Ukrajnánál gyorsabb gazdasági fejlődése, Európai Unió tagsága, de akár egy esetleges ottani kormányváltás is. Ezek pozitív hozadéka lehet például Kárpátalja híd-szerepének felerősödése Ukrajna és az EU között, az itteni magyarok presztízs-növekedése, az anyaország növekvő gondoskodása rólunk, stb.), ami pozitívan fog hatni az itteni magyarság életére és „túlélési” esélyeire.

Ez utóbbi esélyek azonban nemcsak az anyaországtól függenek, hanem magától a kárpátaljai magyarságtól is. Attól, hogy folytatódik-e az az emancipációs folyamat, amelynek zászlóvivői az utóbbi időben a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége és annak fiókszervezetei, valamint a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Sok függ attól, hogy az utóbbi mennyire tudja majd ellátni feladatát, vagyis a kárpátaljai helyben maradó magyar értelmiség újratermelését, amely később majd képes lesz komolyan felvállalni és kezébe venni megyénk magyarságának sorsát. Remélhetőleg, az állami és helyi szintű politikai vezetés nem fog akadályokat gördíteni e folyamat útjába, így még sok-sok évtized vagy évszázad múlva is beszélhetünk majd szervezett magyar közösségről Kárpátalján, amely békében és megértésben létezik és él együtt a többi kárpátaljai nemzetiséggel...

Kutatásaink során bizonyítottuk, hogy Kárpátalján a magyar etnikum humánerőforrás-fejlesztés szempontjából – bár nem kis küzdelem árán – kiépítette saját felsőoktatási infrastruktúráját. Most már az ukrán állam felé is bizonyítani kellene, hogy ez végső soron csak gazdagítja az ország humán erőforrásait, sőt, annak EU-konformitását is erősítheti.

Az 1990-es évek elejének nagy politikai-társadalmi változásai előtt Kárpátaljának egyetlen felsőoktatási intézménye volt: az Ungvári Állami (ma már Nemzeti) Egyetem. A vidék felsőoktatásának, szakképzésének központi láncszemét 1945. október 18-án alapították, az USZSZK Népbiztosai Tanácsának és az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottságának közös határozata értelmében. Jelenleg az intézménynek 17 különböző karon 82 tanszéke van, a hallgatói létszám pedig megközelíti a 11 ezret. A képzés összesen 42 szakon és 24 szakirányban folyik több mint 1000 főállású oktató és tudományos munkatárs vezetésével (ebből több mint 100 professzor). A választható szakok között van a „Magyar nyelv és

irodalom” szak, melynek a 2006/2007-es tanévben nappali tagozaton 121, levelező tagozaton pedig 20 hallgatója volt, egy kivétellel valamennyien magyar nemzetiségűek. Az egyetem mellett doktori iskola (doktorantúra) és három tudományos-kutató intézet is működik. Az Ungvári Nemzeti Egyetem a világ 13 országának összesen 44 felsőoktatási intézményével folytat nemzetközi tudományos együttműködést.

A kárpátaljai magyarság szempontjából komoly eredmény volt az egyetem mellett működő Hungarológiai Központ létrehozása 1987-ben. Ezt egy kétoldalú magyar-szovjet egyezmény tette lehetővé, amelyet Magyarország Oktatási és Kulturális Minisztériuma, illetve a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma kötött egy évvel korábban (az egyezmény része volt egy Ruszisztikai Központ létrehozása is a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bázisán). A Hungarológiai Központ célja, hogy segítse és koordinálja a magyar nyelvi, irodalmi, történeti, etnográfiai stb. kutatásokkal kapcsolatos tudományos-pedagógiai tevékenységet, hogy egybegyűjtse és együttműködésre ösztönözze ezen tudományágak művelőit, valamint hogy felélénkítse a kárpátaljai magyarok kultúrájának kutatását, kölcsönhatásban az ukránok és Kárpátalja egyéb nemzetiségeinek kultúrájával és hagyományaival.

A rendszerváltás után szinte ugrásszerűen megnőtt Kárpátalja felsőoktatási intézményeinek száma. Jóllehet, ezek közül a legtöbb az új, piaci viszonyok között előszeretettel terjeszkedő más ukránai intézmények kihelyezett tagozata volt (és ma is az), megénkben is alakultak új önálló főiskolák, sőt egyetemek is.

Az egyik ilyen a 2004. novemberében alapított Kárpátaljai Állami Egyetem, amely magába olvasztotta az 1995-ben létrehozott Ungvári Állami Informatikai, Gazdasági és Jogtudományi Főiskolát. Szervezeti felépítését tekintve 5 korból és 2 intézetből áll. Folyamatos profilbővítés után ma az intézmény már 7 különböző szakirányban ad ki baccalaureus (bachelor) szintű, 11 szakirányban pedig magiszter szintű diplomákat. A hallgatói létszám megközelíti a 3200-at, ennek több mint fele (kb. 1700 fő) nappali tagozatos. A nappali és levelező tagozatos képzés mellett működik távoktatási, externátusi (magántanulói) rendszer, valamint doktori iskola is.

2003-ban kapott főiskolai rangot a Munkácsi Tanítóképző Intézet, amely addig ún. középfokú speciális szakképző intézménynek számított. A mai nevén Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola már jogosult baccalaureus és magiszter szintű felsőfokú diplomák kiadására is (bár a középfokú tanítóképzés is megmaradt). Az intézmény a kárpátaljai magyarság számára is fontos képzési helynek számít, hiszen évről-évre indít magyar tannyelvű csoportokat is. Jelenleg 5 szakon, több mint 1000 diákkal folyik az oktatás, nappali és levelező formában egyaránt.

1995-ben alapították a Munkácsi Technológiai Főiskolát, amely fennállásának első két évében a hmelyickiji székhelyű Podóliai Technológiai Egyetem fiókintézeteként működött, 1997-re azonban már önálló intézménnyé nőtte

ki magát. Jelenleg három karon összesen 9 szakon és szakirányban zajlik itt a képzés, és a nappali mellett szintén működik levelező tagozat. Az intézmény baccalaureus és magiszter szintű diplomák kiadására egyaránt jogosult.

2008 szeptemberében döntés született a két fenti munkácsi főiskola összevonásáról és bázisukon a Munkácsi Állami Egyetem létrehozásáról. A változtatás az átfogó ukrain felsőoktatási reformok keretében történik és fő célja a bolognai folyamathoz való minél teljesebb illeszkedés, illetve az ottani követelményeknek való megfelelés. A következő tanévre már egyetemi képzésként meghirdetett szakok listája lényegében alig változott az összevonás előttihez képest, csupán a korábban a humánpedagógiai főiskolához tartozó zenepedagógia szakot szüntették meg.

A kárpátaljai magyarság megmaradásának szempontjából döntő fontosságú volt a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola létrehozása. Az intézmény megalapításáig a magyar nemzetiségű és anyanyelvű továbbtanulni vágyók csak ukrán (esetleg orosz) tannyelvű felsőoktatási intézményekbe felvételizhettek, ami nyilvánvalóan jelentősen rontotta esélyeiket az orosz vagy ukrán anyanyelvű jelentkezőkkel szemben. Döntően ennek köszönhető, hogy létszámához képest a kárpátaljai magyarság egészen az 1990-es évek közepéig-végéig igencsak alulreprezentált volt a megye felsőoktatásában. Ez a helyzet változott meg komolyan a magyar tannyelvű főiskola 1994-es létrejöttével, ami által a kárpátaljai magyarság elérte, hogy magyar nyelvű oktatási rendszere a bölcsődéktől a felsőoktatásig íveljen. A főiskola hallgatói létszáma a 2007/2008-as tanévig állandóan nőtt (958 főig), ám azóta (nagy mértékben a fentebb vázolt új ukrain oktatási törvény hatására) lassú csökkenés kezdődött (854 fő a folyó, 2009/2010-es tanévben). Az elkövetkező időszak legnagyobb feladata az, hogy a főiskola a megváltozott körülmények között ismét (sokadszor) bizonyítsa az állami vezetés felé létjogosultságát és szükségességét, elérve, hogy a vidék többi felsőoktatási intézménye ne ellenfelet, konkurenciát, hanem szövetségest lásson benne, miközben a nagypolitika is elismeri a magyarság híd-szerepét Magyarország, ezáltal az Európai Unió felé.

SUMMARY

As a result of our researches fulfilled during the writing of this present dissertation we succeeded to draw the following conclusions.

In Europe and the European Union we found numerous positive examples of ethnic-based territorial autonomies. Their functioning and minority-protecting significance have proved that ethnic-based territorial autonomies are “not things from the devil”, they don’t endanger and don’t impair the sovereignty of the states in question, rather enriching them (e. g. South Tirol, the Åland Islands, the German Language Community of Belgium).

The more serious research of the interethnic relationships in the countries of Central and Eastern Europe has only run up after the great political changes, though even in Western Europe it can be traced back just to the end of World War II. In our region the events of the end of 1980’s and the beginning of 1990’s have resulted in a more opened way of life, what brought to surface themes that were kept back earlier (the social and economic consequences of Trianon, the existence and even problems of national minorities in certain countries etc.) All this, in turn, have urged the scientists (working mainly in the field of sociology, demography or their borderlands) to try to explore the processes, influences and reasons that determine the system of relations between different ethnic groups living beside each other. The Eastern Central European and Southeastern European feature of the relevant researches is that they were usually motivated by a description or understanding of a certain ethnic problem, conflict (e. g. the population changes, aggressive trans- and resettlements connected with the pre- and post-history of the World War II resulting in damaging the ethnic balance, thus strained relations, the situation with the parts of Hungarian nation in the Carpathian Basin which have found themselves abroad, or the problems of social integration of the Gypsy population). In spite of this we have attempted to present some positive Western European examples that, on one hand, are evident proofs of different nationalities’ possible peaceful, harmonic, helpful co-existence and, on the other hand, may serve with numerous lessons and patterns for our region the pondering over and adoption of which would have positive results from the point of view of formation of the local interethnic relationships.

Few people know that Belgium, put down as a binational state and hallmarked by the century-old Flemish–French conflict also has a German minority. Its number is really not significant, only 74000 (2008) what makes up only 0,7 per cent of the total (10,4 million) population of the country. The Germans live beside Belgium’s state border with Germany on a territory of just 854 square kilometres (2,8 per cent of the total area), on Europe’s only high-altitude marshland, in nine different settlements. The smaller but more densely populated northern part consists of four communities (Eupen, Kelmis, Lontzen, Rearen), while the larger but

sparsely populated southern part is made up of five (Amel, Büllingen, Bütgenbach, Burg Reuland, St. Vith).

Though the German Language Community which is significant in Belgium neither by number nor by the area occupied is made very important through the rights that are due to its members. The present Belgian constitution declares that Belgium is a federal state consisting of the Flemish, the French (i. e. the two “big ones”) and the German Language Communities. The German (beside the Flemish and French) is the third official language of the country, the German community in Belgium has its own parliament, Prime Minister, institute of higher education, theatre, radio station, newspaper etc. and gets a remarkable yearly share from the federal cash desk which, in turn, is mainly used for the purposes of education. Thus, the Germans form a community which has the same rights as the Flemish and French, even if they don’t have their own region as the latter two do. As their settling area is part of the French region, its leaders have the last word in financial questions concerning several dimensions of life, but according to the plans the Germans would also get some economic competences from the region in the close future. For all this, of course, the German speakers are grateful to their country and try to remain loyal to it to the utmost: e. g. in times of the Flemish–French divergence they put a great emphasis on the unity of the Belgian state; their government took an oath of allegiance on the Belgian state in the past decade and repeatedly called upon the Flemish and French community to save the country’s unity.

As today is almost nothing heard about the possible problems of the Germans in Belgium, it is presumable that their status was settled successfully and adequately. Though the workplaces of the German speakers are usually on the other side of the state border (i. e. in Germany), the vast majority of them, by their own admission, are satisfied with the present situation and don’t wish to change it in any way.

In the light of all these arises the question that is meant to be poetic: which (even very rich) country of Europe would let a community of 74000 to have its own Prime Minister, Secretaries of State and parliament?

The Swedish minority in Finland nowadays makes up only 5,5 per cent of the country’s total population but they are regarded as the one in the most “comfortable” position among the minorities of Europe. Today they are concentrating on a relatively small area, mainly in the Åland or Ahvenanmaa Islands and the western and southern coast, though here we can find several settlements with Swedish majority. According to the Finnish laws every town and village counts as bilingual in case the share of the minority in it exceeds 6 per cent or 3000 people. In the bilingual settlements the official notices, laws, decrees, announcements, inscriptions, labels, street nameboards are bilingual. If the territory is bilingual the civil servants are obliged to speak both languages. This is because the constitution assures everybody’s right to conduct one’s business at law-courts

and offices in the native language (and also to get the answers in it), all the more, it orders the state to satisfy the cultural and economic needs of both the Finnish and Swedish-speaking citizens along the same principles. Both languages can be used at the parliament sessions. The language of commanding the army is the Finnish, but the Swedish speakers are called up to separate garrisons. Interestingly enough, many Finnish speakers also ask for enlisting them into these garrisons to be able to practice the Swedish language. In the health service it is also required that the employees should communicate with the patients in their native tongue. The Swede-populated Åland Islands have a special status, which is ensured by the prescriptions of the international law and the Finnish constitution. The cultural autonomy of the islands is now widened in legal and economic terms, what is recognized as a special status by the UN. In addition, the Swedish community in Finland has a full and independent system of education from the kindergartens to the universities.

The Finland Swedish Parliament (Svenska Finlands Folkting) of 60 doesn't possess legal competences, but has an important role in representation of interests beside the Finnish congress. Its members are indirectly elected by the Swedish-speaking population for the period of four years. The body holds its plenary sessions every two years, where the actual issues raised by the committees and representatives are put on the agenda. Another important element of the minority institutions is the Swedish Programme Department at the Finnish State Radio and Television, which produces its own materials while the programmes are edited and supervised by a Swedish programme council. Out of the three channels of the state radio one is Swedish-speaking, and also there are several private Swedish channels in the country.

After so many examples of the state's positive discrimination the question arises rightly here: can we call a minority the Swedish community in Finland?

The settling of the status of South Tirol (Südtirol in German, Alto Adige in Italian) now belonging to Italy, respectively the status of local German-speaking (Austrian) population in the second half of the 20th century is often regarded as the model example of the European minority policy, even though the co-existence of the Austrians and Italians in South Tirol for a long period of time wasn't peaceful and friendly at all. Nowadays each South Tirolian state and local authority employee is obliged to speak both the German and the Italian language. The children start to study each other's language already at school. The cultural financial aids, the places of work and the flats in each settlement are distributed according to the share of different ethnic groups living there. While in case of Europe's several minorities a big problem is caused by the assimilation, the number of Austrians in South Tirol is constantly increasing. Meanwhile, the province has become one of Europe's richest regions. Probably due to this fact the secrets of the success of South Tirol's autonomy are being analysed in several parts of the world.

According to the Statute that declares the region's autonomy members of all the language groups within the autonomous district (German, Italian, Ladin) are equal in legal terms, their ethnic and cultural peculiarities are under protection. The German-speaking citizens of South Tirol have the right to use their native language in the communication at law-courts, with the administrative organs and institutions, respectively with the concession companies providing public services. Concerning the higher education, the Statute makes it possible for Austria to play the role of cultural homeland for the South Tirolians. One sign of this is the mutual acknowledgement of university and college diploma, academic titles and degrees between Austria and Italy.

Thinking all these results over it is also questionable here, if can the Austrians in South Tirol be regarded as a real ethnic minority. But maybe this is not the main point. It is rather the fact, that numerous positive examples of mutually satisfactory handling of the minority issues are given for all the European (and not just European) minorities and majorities, only one should be able to choose the relations which are well applicable and promising in a certain case. Just some reciprocal good intentions, a little will and determination and, of course, some money are needed for that. This issue is particularly actual in the present Ukraine, where the nationalist political lines are being grown stronger...

The position of the Hungarian ethnic minority in Transcarpathia after the Trianon peace treaty has been formed in a changing but usually "hostile" environment; despite this fact, it has retained its vitality and will to live up to the present, though with decreasing demographic indices. This has been proved by the aforementioned prominence inquiry, in which even the non-Hungarian informants admitted the important role of the Hungarian nation in the ethnic spatial structure of Transcarpathia.

Among the subjects of the prominence inquiry were: Ukrainian council leader, Hungarian politician, Hungarian college teacher, Hungarian dean of the Reformed Church, Rusyn priest of the Greek Catholic Church and many others. They were asked about the present ethnic structure of Transcarpathia's population and its changes in the close future, the relations between the biggest nationality groups (Ukrainians, Rusyns, Hungarians, Romanians, Russians, Gypsies), the possible change-overs in these relationships, the role of the state and local power in the formation of the interethnic affairs etc.

After systematizing and valuating the information collected during the interviews the results of the inquiry can be summed up as follows: according to the informants the present ethnic structure of Transcarpathia is very vivid, though the number of really determining national groups is small. Nowadays, the biggest share is represented by the Ukrainians; they are followed by the Hungarians who, despite all the recent losses in their number, still secure the second position among the ethnic groups of Transcarpathia. Apart from the "big two" the number of Romanians, Russians, Slovaks and Gypsies is remarkable, though only the latter is

increasing, thanks to their quick natural reproduction. The waves of emigration in the recent decades have practically made the German and partly the Jewish minority disappear from the ethnic map of the region. This danger doesn't threaten the Transcarpathian Hungarians yet, but it is a fact that the decrease in their number due to the depopulation and emigration is more and more significant. If these tendencies will prove to be permanent, the Transcarpathian Hungarian minority can shortly be endangered in its existence. It is generally known, that places of the emigrating Hungarians are mainly possessed by the settling Ukrainians, whereby the ethnic composition becomes even less favourable as from the point of view of the Hungarians.

The nationalities of Transcarpathia, as a rule, have lived in peace and understanding during the region's whole history and this (apart from one or two exceptions) is also true for today. There is only one serious conflict, between the Ukrainians and the Rusyns practically "annihilated" by them. Nowadays the latter minority has resigned itself to its position, doesn't fight too passionately for its rights, thus this conflict also doesn't cause daily problems. What is striking, in the last 1-2 years the Ukrainian nationalist political lines have exceedingly strengthened in the country, and they started to affect several segments of the minorities' everyday life, their way of thinking. As an example it's enough to mention the educational law which has been passed nearly two years ago. Instead of the usual system of final and entrance examinations it has ordered the establishment of so called independent exam centres, where from this year on each school-leaver has to pass increased-level examinations in Ukrainian language which also count as entrance exams to universities or colleges. The examination in Ukrainian Language and Literature is compulsory for every pupil, noone is able to enter any of the Ukraine's accredited institutions of higher education without that. In 2008 and 2009 the school-leavers of the ethnic minority schools were allowed to pass the exams in the language of their studies, but from 2010 it has been changed. I. e. it is evident that the equality of chances of the pupils from native language (e. g. Hungarian) schools suffers a considerable damage, as in their case the Ukrainian language exams will measure not the knowledge of the special subject, but rather the Ukrainian (technical) language skills. According to the general opinion the level of teaching the Ukrainian language at the ethnic schools is low, thus their school-leavers will start the competition for the places in the system of higher education with a huge disadvantage. This, in turn, will threaten with driving the Hungarians out from the higher education or at least with a remarkable decrease in their number. An even more important fact is, that the establishment of the independent final/entrance exam centres will greatly affect the minority schools (first of all the ones with Hungarian language of teaching), will question their *raison d'être*. Even today, just two years after the law's coming into force the reduction of the pupil's numbers at the Hungarian schools is perceptible, as now many Hungarian parents

send their children to schools with Ukrainian language of teaching, hoping that they can prepare better for the Ukrainian language final exams.

Thus, the Hungarian–Ukrainian relation is the most cardinal in terms of Transcarpathia’s general development. As for now it is free of any serious restlessness, though in state political circles there are more frequent and rough attempts to “suppress” the national minorities of the Ukraine, among them the Hungarians. Similar attempts occurring in the form of laws and government decrees weren’t discriminating till the recent past, rather tended to the ambition that in the young Ukrainian state the Ukrainians should de facto possess the power, their language should be official, the state wealth should concentrate in their hands etc. Nowadays this tendency has been shifted towards the extreme state nationalism, which is a very disquieting phenomenon from the point of view of the interethnic relationships in Transcarpathia.

Lately, “keeping a socially tight hold” on the region’s Gypsy population has also become a serious question. The reasons of problems connected with them are ramifying, but each of them, after all, is traceable to their basic attitude, mentality and unsystematic lifestyle. This mentality by no means coincides with that of the other Transcarpathian nationalities, some problems occurring because of that, though they are not really ethnic-, rather social-based ones. Thus the segregation of the Gypsies from the other ethnic groups grows to bigger proportions, their way of life and living standards are far behind the others. Very few Gypsies are able to “struggle out” of this “devil’s circle”, but who succeed with this (the so called “gentle Gypsies”) will in a short time behave as disapprovingly with the rest of the Gypsies, as the representatives of other nationalities do. I. e. the Gypsies’ social stratification has also begun, all the more, the biggest social differences can be observed between their strata! In addition all the signs are that the “civilization” of the Gypsies’ bigger masses (impeded mainly by themselves) won’t be possible in the close future, so the problems concerning them will exist for long in our region (too).

According to the majority of our informants remarkable changes in the Transcarpathian interethnic relationships (especially in the most important Hungarian–Ukrainian aspect) can be caused by faster economic growth of Hungary, its EU-membership and even a possible change of the government there. The positive results of these can be the strengthening of Transcarpathia’s role as a bridge between the Ukraine and the European Union, the increase of the prestige of the local Hungarians, the growing care of the mother country towards us etc.) what would affect life and chances of “surviving” of the Transcarpathian Hungarians in a favourable way.

These latter chances don’t only depend on Hungary, but also on the Hungarians in Transcarpathia, on possible continuing of the emancipation process lately lead by the Transcarpathian Hungarian Cultural Association and its branch organizations, respectively by the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian

College. Much depends on the latter's ability to fulfil its task, the reproduction of the local Hungarian intellectuals, who will later on be able to seriously undertake the destiny of the Transcarpathian Hungarians. Hopefully, the state and local political management will not hinder this process, thus in many decades or centuries we will be able to talk about a well-organised Hungarian community in Transcarpathia, which exists in peace and understanding with the other nationalities of the region...

In the course of our researches we proved that the Hungarian ethnic group in Transcarpathia – at the cost of serious struggle – have built up its own infrastructure of higher education which is of crucial importance for the improvement of human resources. The present task is to convince the state of the Ukraine that, after all, this enriches the human resources of the country, all the more, can strengthen its EU-conformity.

Before the great social-political changes in the beginning of the 1990's Transcarpathia have had only one institution of higher education: the Ungvár State (at present National) University. The central loop of the region's higher education and professional training was founded on October 18, 1945 according to the mutual resolution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic's Council of People's Commissars and the Central Committee of the Ukrainian Communist Party. Nowadays the institution has 82 departments on 17 different faculties, its students number approaches 11000. The training runs in 42 different branches and 24 fields of study with the lead of more than a thousand full-time lecturers and research workers (out of which more than 100 are professors). Among the available branches is the "Hungarian Language and Literature" which had 121 regular and 20 correspondence course students in the academic year 2006/2007 (all but one of Hungarian nationality). On the basis of the university there functions a doctoral school and three scientific-research institutes. The Ungvár National University is involved in international scientific cooperations with 44 institutions of higher education in 13 countries of the world.

As for the Transcarpathian Hungarian community the foundation of the Centre of Hungarology in 1987 (also functioning on the basis of the university) was a serious result. This was made possible by a bilateral Hungarian-Soviet agreement signed a year earlier by the Hungarian Ministry of Education and Culture, respectively the Soviet Union Ministry of Education (as part of the agreement, a Rusistic Centre was created on the basis of Eötvös Loránd University in Budapest). The main aim of the Centre of Hungarology is to help and coordinate the scientific-pedagogical activity connected with Hungarian language, literature, historic, ethnographic etc. researches, to gather and urge to cooperate the scientists of these branches and to vivify the research of the Hungarian culture in interaction with the culture and traditions of the Ukrainians and other nationalities of Transcarpathia.

After the change of the political power the number of institutions of higher education in Transcarpathia has increased rapidly. Although most of these were

(and have remained) transferred sections of other Ukrainian institutions, expanding predilectly within the new market relationships, some independent colleges and even universities also were founded in the region.

One of those is the Transcarpathian State University founded in November, 2004, which have merged the Ungvár State College of Informatics, Economy and Law created in 1995. As for its structure it consists of 5 faculties and 2 institutes. Its profile has been widened gradually and now it issues bachelor degrees in 7 and master degrees in 11 different fields of study. The number of students reaches 3200, more than half (1700) of which are regular students. Beside the regular and correspondence courses there functions an open university and private student system, and also a doctoral school.

The Munkács Teacher-Training Institute has obtained a status of a college in 2003. Till then it counted as a so called secondary special institution of professional training. Its present name is the Munkács College of Human Pedagogy and it is entitled to issue bachelor and master degrees as well (though the secondary teacher training is also left). The institution is also an important place of training for the Hungarians of Transcarpathia as year by year it starts groups with Hungarian language of teaching. Nowadays the training takes place in 5 fields of study, with more than 1000 students, in the form of regular and correspondence courses.

The Munkács College of Technology was founded in 1995, though in the first two years of its existence it functioned as a transferred section of the Hmelnitskiy-based Podolian University of Technology. By 1997 it became an independent institution. At present the training takes place in 3 different faculties and 9 fields of study, containing regular and correspondence courses as well. The college is entitled to issue both bachelor and master degrees.

In September, 2008 it was decided that the two colleges of Munkács are to be amalgamated thus forming the Munkács State University. This change is being made within the framework of comprehensive reforms in the system of Ukraine's higher education aiming to fully fit into the Bologna process and to satisfy its requirements. The list of branches for the present academic year is announced as university training, though it hasn't changed much from the one before the amalgamation. The only difference is that the Music Pedagogy branch, earlier belonging to the College of Human Pedagogy was closed down.

From the point of view of surviving of the Hungarian community in Transcarpathia the creation of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College was a crucial event. Till the foundation of the institution the school-leavers of Hungarian nationality and native language could only enter institutions of higher education with Ukrainian (or Russian) language of teaching, what, obviously, have spoilt their chances towards the Ukrainian and Russian applicants. Mainly because of that the Hungarians of the region were seriously underrepresented in the higher education till the mid and late 1990's. This unfavourable situation has changed with the foundation in 1994 of the college with Hungarian language of teaching, by what

the Hungarian community's educational system now reaches from the kindergartens to the higher education. The student number of the college has constantly increased till the 2007/2008 academic year (reaching 958 students), but from that time (mainly resulting from the new educational law, sketched out above) a slow decrease started (854 students in the present, 2009/2010 academic year). The main task of the college for the next period of time is to prove for the state power again (within the new circumstances) its *raison d'être* and necessity, achieving that the region's other institutions would regard it as an allied force, not as enemy or rival, while the high politics would also recognize the role of Hungarians as a bridge towards Hungary and, thus, the European Union.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. *ábra.* Belgium német nyelvi közösségének elhelyezkedése
2. *ábra.* A finnországi svéd egynyelvű, kétnyelvű és finn egynyelvű közigazgatási egységek
3. *ábra.* A Trentino-Alto Adige Autonóm Körzet térképe
4. *ábra.* Kárpátalja adminisztratív térképe
5. *ábra.* Kárpátalja népességszámának alakulása 1880 és 2001 között a népszámlálási adatok tükrében
6. *ábra.* Kárpátalja népességszámának alakulása 1989 és 2008 között
7. *ábra.* A kárpátaljai lakosság reprodukciós adatai (1910-1941)
8. *ábra.* A kárpátaljai lakosság reprodukciós adatai a II. világháború utáni időszakban (‰)
9. *ábra.* Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 1946-ban
10. *ábra.* Kárpátalja nyelvterület-térképe
11. *ábra.* A legnagyobb nemzetiségek arányának változása Kárpátalján 1946-2001 között (%)
12. *ábra.* Kárpátalja összlakosságának és népesebb etnikumainak súlypontjai
13. *ábra.* A migrációs szaldó alakulása Kárpátalján (2004-2007)
14. *ábra.* Az urbanizáció szintjének változása Kárpátalján a két legutóbbi népszámlálás között
15. *ábra.* Az 1000 főre jutó diplomások számának változása Kárpátalján
16. *ábra.* Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben
17. *ábra.* Kárpátalja legfontosabb nemzetiségeinek lélekszáma 2001-ben
18. *ábra.* Kárpátalja lakosságának iskolai végzettség szerinti megoszlása 2001-ben
19. *ábra.* Kárpátalja lakosságának gazdasági aktivitás szerinti megoszlása (ezer fő, 2000-2007)
20. *ábra.* Ukrajna és Kárpátalja lakosságának lakásellátottsága, illetve annak változása (m²/fő, 1990-2007)
21. *ábra.* A hallgatói létszám változása a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán (1996–2007)
22. *ábra.* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak járásonkénti megoszlása (fő, 2004)
23. *ábra.* A hallgatók járási megoszlásának változása (2004-2007)
24. *ábra.* A hallgatók nemek szerinti összetételének változása (2004-2006)
25. *ábra.* A hallgatók településenkénti megoszlása a Beregszászi járásban, 2005-ben (fő)
26. *ábra.* A SWOT-analízis folyamata

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat. A finnországi svéd lakosság számának és arányának változása
2. táblázat. Kárpátalja népességszámának változásai a második világháború után
3. táblázat. Kárpátalja lakosságának természetes mozgásai és a gyermekhalandóság alakulása 1910 és 1941 között
4. táblázat. A kárpátaljai lakosság természetes mozgásai a második világháború után
5. táblázat. A kárpátaljai lakosság természetes mozgásai településtípusonkénti bontásban
6. táblázat. A kárpátaljai lakosság korösszetételének alakulása az 1910. évi népszámlálástól napjainkig
7. táblázat. A nemzetiségi összetétel alakulása Kárpátalján a II. világháború előtt
8. táblázat. A nemzetiségi összetétel változásai Kárpátalján (1946-2001)
9. táblázat. A migrációs folyamatok alakulása Kárpátalján (1920-2007)
10. táblázat. Kárpátalja lakosságszáma közigazgatási egységenként 2001-ben
11. táblázat. Kárpátalja lakosságának nemi összetétele 2001-ben
12. táblázat. Kárpátalja lakosságának életkori szerkezete 2001-ben
13. táblázat. A lakosság gazdasági aktivitásának mutatói nemek és korcsoportok szerinti bontásban (2008. január 1-re)
14. táblázat. A regisztrált munkanélküliek korösszetételének változása (2005-2007, az adott év január 1-re)
15. táblázat. Az iskolai végzettség nemek szerinti megoszlása Kárpátalján a 6 éves vagy annál idősebb lakosság körében (%)
16. táblázat. Az iskolai végzettség területi eloszlása Kárpátalján a 6 éves vagy annál idősebb lakosság körében (fő)
17. táblázat. A komfort-fokozat fontosabb mutatóinak változása Kárpátalja lakásalapjában a rendszerváltás utáni időszakban (a teljes terület %-ában)
18. táblázat. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatói létszámának alakulása (2005–2010)
19. táblázat. Kárpátalja állandó lakosságának etnikai összetétele a 2001-es népszámlás adatai alapján
20. táblázat. Kárpátalja öt legfontosabb felsőoktatási intézménye hallgatói gárdájának nemzetiségi összetétele (2007)
21. táblázat. A Kárpátalja felsőoktatási intézményeiben tanuló magyar nemzetiségűek számának és arányának változása (1998-2007)
22. táblázat. A hallgatók számának változása járási bontásban (fő)
23. táblázat. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak szakonkénti megoszlása 2004–2006 között

24. *táblázat.* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak szakonkénti megoszlása járási bontásban (2004/2005-ös tanév)
25. *táblázat.* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak szakonkénti megoszlása járási bontásban (2005/2006-os tanév)
26. *táblázat.* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak járásonkénti megoszlása (fő, 2007)
27. *táblázat.* A Beregszászi járás hallgatóinak településenkénti megoszlása
28. *táblázat.* A kárpátaljai humánerőforrás-képzés SWOT-analízise

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ATKIN, C. 2000: Lifelong Learning – Attitudes to Practice in the Rural Context: a Study Using Bourdieu's Perspective of Habitus. – *International Journal of Lifelong Education*, vol. 19, No. 3
- BANGÓ J. 2007: A vallon kakas és a flamand oroszlán között. Gondolat Kiadó, Budapest
- BECK T. 1992: A Finnországi svéd kisebbség. *Pro Minoritate* III-IV. (p. 36)
- BERECZKI A. 2003: Finnország története. In: A finnugor és a szamojéd népek története [<http://mek.oszk.hu/02800/02894/02894.htm#n1>]
- BEREGSZÁSZI A.–CSERNICSKÓ I.–OROSZ I. 2001: Nyelv, oktatás, politika. – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász
- BILČIK, V.–DULEBA, A.–KLYAP, M.–MITRYAYEVA, S. (Eds.) 2001: Role of Carpathian Euroregion in Confronting Its Minority Agenda. – Carpathian Euroregion: Prospects and Challenges (Workshop 2). Research Center of the Slovak Foreign Policy Association and Strategies Studies Foundation, Ukraine
- BORSOS A. 1994: Finnországi kisebbségek – finn kisebbségek. In: Várady Eszter (szerk.): Finnországi kisebbségek – finn kisebbségek. Kalevala Baráti Kör, Budapest (p. 106)
- BOTLIK J. 1997: Hármaskereszt alatt. – Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- BUDA M.–KOZMA T. (szerk.) 1997: Határmenti együttműködés a felsőoktatásban. – *Acta Paedagogica Debrecina*, vol. XCVI, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
- CSIKÓS B. 2004: Intézményi kommunikáció, a public relations szerepe a felsőoktatásban. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 76-83)
- CZIMRE, K. 1999: Cultural and Historical Dimensions of the Hungarian-Ukrainian Relationship. – *The EU Accession States and Their Eastern Neighbours*, Bertelsman Stiftung, Gütersloh (pp. 89-103)
- CZIMRE K. 2004: A humánerőforrás-fejlesztés szerepe Magyarország eurorégióiban. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 115-121)
- DANCS, L. 2002: Chances and Limits of Hungarian-Ukrainian Cross-border Cooperation Shortly Before the Introduction of the Schengen Border System. – In: I. Süli-Zakar (Ed.): *Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries*. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 163-170)
- DANCS L. 2003: A határon átnyúló kapcsolatok főbb jellemzői a magyar-ukrán határtérségben a lakosság szemszögéből. Kézirat. A VI. Falukonferencia tanulmánykötete
- DANCS L.–KONCZ G. 2004: A magyar-ukrán határ menti térség lakosságának alkalmazkodóképessége – a felzárkózás humán feltételei. – In: Süli-Zakar I. (szerk.):

- Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 128-134)
- DUPKA GY. 2000: Kárpátalja magyarsága. Honismereti kézikönyv. Kiadja a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest
- ENYEDI GY. 1996: Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- ERDEI G. 2006: A felnőttkori tanulás regionális szegmensei. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 185-192)
- ÉGER GY. 1993: Multietnikus határtérségek Közép-Európában. – Régió. Kisebbségi Szemle, 3. sz. (pp. 34-55)
- FARKAS É. 2006: Felnőttoktatás az egész életen át tartó tanulás stratégia tükrében. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 175-183)
- FÉNYES H. 2004: A partiumi és kárpátaljai felsőoktatási hallgatók anyagi és kulturális tőkái. – In: Educatio 2004/2 (pp. 305-308)
- FÉNYES H. 2006: Férfiak és nők az érettségi utáni képzésben, határon innen és határon túl. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 115-128)
- FODOR GY. 2003: Kárpátalja demográfiai jellemzése a népszámlálások adatainak tükrében. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Társadalomföldrajz-területfejlesztés, I. kötet. – Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 81-95)
- FODOR GY. 2004/a: Demográfiai változások Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálás között. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 347-354)
- FODOR, GY. 2004/b: The Drawing Area of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College. – In: Süli-Zakar, I. (Ed.): Cross-border Co-operations – Schengen Chal-lenges. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 95-100)
- FODOR GY. 2004/c: Kárpátalja jelenlegi népességföldrajzi viszonyai. – In: Barkáts Jenő (szerk.): Fiatal kárpátaljai magyar kutatók a természettudományi kutatásban. PoliPrint Kiadó Kft., Ungvár (pp. 96-101)
- FODOR GY. 2004/d: Demograficsna harakterisztika Zakarpatszkoji oblasztyi (ukrán nyelven). – In: Acta Beregsasiensis. A II Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, IV. évfolyam, 4. szám. PoliPrint Kiadó Kft., Ungvár (pp. 154-166)
- FODOR GY. 2004/e: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola vonzáskörzetének vizsgálata. – In: Közoktatás (a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja), 2004/4-5. szám (pp. 7-9)

- FODOR GY. 2005/a: A beregszászi járás népességföldrajzi adottságai. – In: Czimre K. (szerk.): Kisközségtől az eurorégióig. Didakt Kft., Debrecen (pp. 101-111)
- FODOR GY. 2005/b: A humánerőforrás-képzés jelenlegi helyzete a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): „Tájak – Régiók – Települések...” Tisztelgés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt. Didakt Kft., Debrecen (pp. 378-383)
- FODOR GY. 2006/a: A II Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola vonzáskörzetének változása 2003 és 2005 között. – In: Acta Beregsasiensis. A II Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, V. évfolyam, 1. kötet. PoliPrint Kiadó Kft., Ungvár (pp. 100-111)
- FODOR GY. 2006/b: The Role of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College in the Improvement of Human Resources of Transcarpathia. In: Prof. Dr. Süli-Zakar István–Prof. Dr. Ioan Horga (Eds.): „Regional Development in the Romanian-Hungarian Cross-border Space – From National to European Perspective”. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 159-168)
- FORRAY R. K.–KOZMA T.–RADÁCSI I. 1997: Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitikai. – Educatio Füzetek 225. Oktatókutató Intézet, Budapest
- FÜLÖP I. 2006: Felnőttképzés és az információs társadalom. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 241-244)
- GÁBRITY MOLNÁR I. 2006: A vajdasági magyar felsőoktatás szerveződése. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 105-113)
- GÉBER, J. 2004: Interethnic Relations and Human Resources in a Microregion at the Hungarian-Slovakian Border. – In: Süli-Zakar, I. (Ed.): Cross-border Co-operations – Schengen Challenges. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 106-111)
- GYÖRGY O. 2004: A kisebbségi magyar felsőoktatás helyzetet. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 63-70)
- GYURGYIK L. 2005: A határon túli magyarok számának alakulása az 1990-es években. – In: Magyar Tudomány, 2005/12 (pp. 132-145)
- HASAN, M. 1996: Lifelong Learning. International Encyclopedia of Adult Education and Training. – Pergamon Books, Great Britain
- HERCEGH G. 1996: Kisebbségben – európai módon. In: Régió – Kisebbség, politika, társadalom, 7. évf. 1. sz. (1996, pp. 87-93.)
- HÍVES T.–RADÁCSI I. 1997: Határmenti térségek történeti-statisztikai elemzése. – Acta Paedagogica Debrecina, vol. XCVI, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen (pp. 89-126)
- HUNTINGTON, S. P. 1998: A civilizációk összezapása és a világrend átalakulása. – Európa Könyvkiadó, Budapest

- JAKÓ, M. 2004: Institutes Dealing with Adult Education – Regional References, Tenden-cies. – In: Süli-Zakar, I. (Ed.): Cross-border Co-operations – Schengen Challenges. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 211-214)
- JORDAN, T. G. 1996: The European Culture Area. – Harper Collins College Publishers, New York
- KASZÁS P. 2006: Piros-fehér szikla. Recenzió Martin Unterkircher „Kiolthatatlanul” c. könyvére a dél-tiroli robbantások politikai következményeiről, Magyar Nemzet, 2006. augusztus 5-i szám (p. 26)
- KATONA P. 2004: Marosvásárhely felsőoktatási vonzáskörzete. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 332-338)
- KOBÁLY J. 1996: A kárpátukránok (ruszinok) őslakosságának kérdéséhez. – In: Bagu B. et al.: Szem látta, szív bánta... Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok. – Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó, Beregszász-Budapest
- KOCSIS K. 1999: Társadalom és gazdaság napjainkban. – In: Bulla B.–Mendöl T. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Az 1947. évi kiadás alapján kibővítvé. – Lucidus Kiadó, Budapest
- KOCSIS K. 2000: The Roma (Gypsy) Question in the Carpatho-Pannonian Region. – In: Kovács, Z. (Ed.): Hungary Towards the 21st Century: the Human Geography of Transition. – Studies in Geography in Hungary 31, Geographical Research Institute HAS, Budapest (pp. 119-135)
- KOCSIS K. 2001: Kárpátalja mai területének etnikai térképe. – Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- KOCSIS K.–BOTTLIK ZS.–TÁTRAI P., 2006: Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989-2002), MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest
- KOCSIS K.–KOCSIS-HODOSI E. 1998: Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin. – Geographical Research Institute HAS, Budapest
- KOLTAI D. 1999: A felnőttoktatás feladatai. – Oktatókutató Intézet, Budapest
- KOLTAI D. 2001: A felnőttképzés elméleti, gazdasági és területi problémái. – Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, Pécs
- KOVÁCS K. 2004: A humán erőforrás-utánpótlás egy lehetséges megoldása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 171-177)
- KOZMA G. – TÓTH A. 2004: A humán erőforrások fejlesztésének helyzetet Hajdú-Bihar megye területfejlesztésében. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 36-42)
- KOZMA T. 1992: Határmenti régiók együttműködése az oktatásban. – In: Forray R. K.–A. Pribersky (szerk.): A határmenti együttműködés és az oktatás. –

- Grenzüberschreitende Zusammenarbeit und Bildung. Oktatókutató Intézet, Budapest (pp. 18-24)
- KOZMA T. 1997: Felzárkózási stratégiák – túlélési taktikák. In: Határmenti együttműködés a felsőoktatásban (szerk. Buda M.–Kozma T.), Debrecen (pp. 245-269)
- KOZMA T. 1998: Kisebbségi oktatás Közép-Európában: a magyarok esete. – Kézirat. Oktatókutató Intézet, Budapest
- KOZMA T. 2000: Regionális együttműködés a harmadfokú képzésben. – *Educatio Füzetek* 227. Oktatókutató Intézet, Budapest
- KOZMA T. 2002: Határokon innen, határokon túl. – Oktatókutató Intézet. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- KOZMA T. 2006: Regionális átalakulás és térségi visszhang. A „partiumi” felsőoktatás esete. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 13-24)
- KOZMA T. – FORRAY R. K. 1989: Regionális oktatásfejlesztés: térségi variációk a központi oktatáspolitikára. – Oktatókutató Intézet, Budapest
- KOZMA T.–PUSZTAI G. 2006: Hallgatók a határon. Észak-alföldi, kárpátaljai és partiumi főiskolások továbbtanulási igényeinek összehasonlító vizsgálata. – In: Kelemen E.–Falus I. (szerk.): Tanulmányok a neveléstudomány köréből. – Műszaki Kiadó, Budapest (pp. 423-453)
- KÖPF E. 1996: A finnországi svéd kisebbség helyzete. In: Régió – Kisebbség, politika, társadalom, 7. évf. 1. sz. (1996, pp. 94-116)
- KUN A. I. 2004: Oktatási rendszerek és gazdasági növekedés. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 235-243)
- LADÁNYI A. 1996: A felsőoktatás nemzetközi statisztikai összehasonlítása. – *Educatio Füzetek* 214. Oktatókutató Intézet, Budapest
- LAVER, O. – ZILHALOV, V. 1991: Hto zsive na Zakarpattyi? – In: Karpatszki kraj, 38 szám, Ungvár (pp. 3-16)
- LIEBKIND, K. – BROO, R. 1985: The Swedish-Speaking Minority In Finland (A Case Study). In: Juha Pentikainen – Vieikko Anttonen (Eds.): Cultural Minorities In Finland – An Overview Towards Cultural Policy. Publications of the Finnish National Commission for UNESCO, No. 32. Helsinki (p. 98)
- MÉZES ZS. L. 2003: A dél-tiroli autonómia egyes elemeinek adaptációs lehetőségei a határon túli magyarok vonatkozásában. Műhelytanulmány 2. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest
- MIKLÓSI M. 2006: Az értékelés és minőségbiztosítás legfőbb kérdései a felnőttképzésben. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 233-240)

- MITRYAYEVA, S. 2001: National Cultural Associations of the Transcarpathian Region. – Strategies Studies Foundation, Uzhgorod
- MITRYAYEVA, S. 2001: Uhorscsina na sljahu do Sengenu: vikliki dlja Ukrajini. – Nacionalnij Insztitut Sztratehicsnih Doszlidzseny, Zakarpatszkiy filial, Uzsgorod
- MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2002: A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai. Internetes publikáció (<http://www.hhrf.org/kmtf/index1.htm>)
- MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2003: Az etnikai térszerkezet változása Kárpátalján a XX. század folyamán. – In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.): Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a „Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás-szerkezetében” c. konferencia előadásából. – Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest (pp. 123-130)
- MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2004: Kárpátalja nemzetiségi összetétele a 2001-es népszámlálási adatok alapján. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 339-346)
- MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2005: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, PoliPrint Kft., Ungvár
- OROSZ I. 1997: A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola születése. – In: Határmenti együttműködés a felsőoktatásban. – Acta Paedagogica Debrecina, vol. XCVI, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
- OROSZ I. 2005: A magyar nyelvű felsőoktatás jelentősége a kárpátaljai magyarok számára. – In: Pusztai G. (szerk.): Régió és oktatás: európai dimenziók. – Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 42-51)
- OROSZ I.–SOÓS K. 2007: A kárpátaljai magyarok és oktatási helyzetük sajátosságai. Beregszász. Kézirat
- PATKÓS CS.–BAROS Z. 2004: A humán erőforrások szerepe a megújuló energiaforrások felhasználásában. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 71-75)
- PÁL Á.–SZÓNOKYKYNÉ ANCSIN G. (szerk.) 1996: Határon innen – határon túl. – JATE, Gazdasági Földrajzi Tanszék, Szeged
- PETRÁS E. 2006: Intézmény és lokalitás: a kisvárosi főiskolák helyi társadalomformáló hatása. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 391-402)
- PORDÁNY S. 2006: A 2006-os XII. Német Felnőttképzési Konferencia tanulságai. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 169-174)
- PROBÁLD F.–HORVÁTH G. 2000: Európa regionális földrajza, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- PUSZTAI G. 2005: Észak-magyarországi, kárpátaljai és partiumi felsőoktatási intézmények hallgatóinak továbbtanulási tervei. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): „Tájak –

- Régiók – Települések...” Tisztelgés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt. Didakt Kft., Debrecen (pp. 318-324)
- PUSZTAI G. 2006: Egy határmenti régió hallgató-társadalmának térszerkezete. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 43-56)
- PUSZTAI G.–NAGY É. 2005: Tanulmányi célú mobilitás Magyarország keleti határvidékein. – In: *Educatio*, 2005/2 (pp. 360-384)
- SCHALIN, W 1989: Swedish Finland. The Swedish Assembly of Finland. Helsingfors/ Helsinki, The University Press
- SÜLI-ZAKAR I. 1992: Határmenti városok központi szerepkörének restaurálása: óhajok és a realitás. – In: Forray R. K.–A. Pribersky (szerk.): A határmenti együttműködés és az oktatás. – Grenzüberschreitende Zusammenarbeit und Bildung. Oktatáskutató Intézet, Budapest (pp. 126-131)
- SÜLI-ZAKAR I. 1997: Határon átnyúló kapcsolatok. – In: Buda M.–Kozma T. (szerk.): Határmenti együttműködés a felsőoktatásban. *Acta Paedagogica Debrecina*, vol. XCVI, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen (pp. 13-65)
- SÜLI-ZAKAR I. 1999: A Kárpátok Eurorégió interregionális szervezet szerepe a határon átnyúló kapcsolatok erősítésében. – In: Boros I. (szerk.): Kárpátalja. Észak-és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 6. Nyíregyháza (pp. 179-191)
- SÜLI-ZAKAR I. 2001: A Kárpátok Eurorégió és a kisebbségek. – In: Ekéné Zamárdi I. (szerk.): Jubileumi tanulmányok. Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. A Debreceni Egyetem Könyvtárának Soksorozító Üzeme (pp. 69-90)
- SÜLI-ZAKAR, I. 2004: Central Europe and Its Borders. – In: Süli-Zakar, I. (Ed.): *Cross-border Co-operations – Schengen Challenges*. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 19-26)
- SÜLI-ZAKAR, I.–CZIMRE, K.–TEPERICS, K. 2000: Cultural Identity and Diversity in the Carpathian Euroregion. – In: Boneschanker, E. (Ed.): *Cultural Uniqueness and Regional Economy. Conference on Outstanding Regions Exploring Quality in a Competitive World*. Leeuwarden, the Netherlands (pp. 87-88)
- SÜLI-ZAKAR, I.–CZIMRE, K.–TEPERICS, K. 2001: Human Mobility on the Area of the Carpathian Euroregion: Migrating Minorities. – In: Montanari, A. (Ed.): *Human Mobility in a Borderless World? (Conference of the International Geographical Union Study Group „Global Change and Human Mobility”*. Università G. d’Annunzio Dipartimento di Economia e Storia del Territorio. Loreto Aprutino – Pescara, Italy (pp. 164-172)
- SZIMONENKO, V. 1997: Regioni Ukrajini – problemi razvityija. – *Naukova Dumka*, Kijev
- SZABÓ L. 1993: Kárpátaljai demográfiai adatok. – Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest

- SZÉPVÖLGYI Á. 2003: A tudás-alapú gazdaság és a regionális fejlődés. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Társadalomföldrajz-területfejlesztés, II. kötet. – Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 597-609)
- SZÉPVÖLGYI Á. 2004: A távmunka és távoktatás szerepe a gazdasági együttműködésekben. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 48-53)
- TEPERICS K. 1999: Magyarország felsőoktatási intézményeinek részvétele a Kárpátok Eurorégió határmenti együttműködésében. – In: Geográfus Doktoranduszok IV. Országos Konferenciája, Szeged (pp. 77-84)
- TEPERICS K. 2000: Határontúli magyarok Északkelet-Magyarország felsőoktatási intézményeiben. – Geográfus Doktoranduszok IV. Országos Konferenciája, Szeged (<http://phd.ini.hu>)
- TEPERICS, K. 2002: Factors Behind the Increase in the Number of the Students at the University of Debrecen. – In: Süli-Zakar, I. (Ed.): Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 184-194)
- TEPERICS K. 2004/a: Külföldi állampolgárok a magyar általános iskolai oktatásban. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 24-30)
- TEPERICS, K. 2004/b: The Effect of Schengen on the Mother-tongue Studies of the Hungarians Living Abroad. – In: Süli-Zakar, I. (Ed.): Cross-border Co-operations – Schengen Challenges. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 14-18)
- TEPERICS K. 2005/a: Debrecen oktatási vonzáskörzete. – In: Czimre K. (szerk.): Kisközségtől az eurorégióig. Didakt Kft., Debrecen (pp. 58-70)
- TEPERICS K. 2005/b: A debreceni felsőoktatás demográfiai háttere. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): „Tájak – Régiók – Települések...” Tisztelgés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt. Didakt Kft., Debrecen (pp. 325-332)
- TEPERICS K. 2006: A Partium régió felsőoktatásának demográfiai háttere. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 337-344)
- TÓTH J. (szerk.) 2000: Schengen. A magyar-magyar kapcsolatok az uniós vízumrendszer árnyékában. – Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó, Budapest
- VARGÁNÉ BOSNYÁK I. 2006: Versenyképesség-növelés vagy felzárkózás az észak-alföldi régióban – különös tekintettel a humán erőforrás-fejlesztésre. – In: Juhász E. (szerk.): Régió és oktatás (A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete). – Kiadja a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen (pp. 367-373)
- VASZILENKO O. M. 1993: Zakarpatszka oblaszty. Zahal'no-heohrafična karta (Általános-földrajzi térkép, M = 1:200000). – Holovne Upravlinnya Heodeziji, Kartohrafiji ta Kadasztru pri Kabinetny Minyisztriv Ukrajini, Kijev

- VÁRADY E. 1993: Svédok Finnországban, finnek Svédországban. *Educatio* 1993/12. (pp. 344-348)
- VERES P. 2005: A felnőttképzés helyzete és fejlesztése a felsőoktatásban. – In: *Felnőttképzés 2005* (III. évfolyam) 2-3. szám (pp. 12-17)
- VOFKORI L. 2004: Humánerőforrás-fejlesztés Székelyföldön. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 316-324)
- VOFKORI L. 2005: Az erdélyi magyarság kulturális földrajza. – In: Süli-Zakar I. (szerk.): „Tájak – Régiók – Települések...” Tisztelegés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt. Didakt Kft., Debrecen (pp. 313-317)
- ZAMÁRDI-EKE I. 2002: International Migration in Central Europe. – In: Süli-Zakar, I. (Ed.): *Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries*. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója (pp. 291-298)
- ZASZTAVECKA, O.–ZASZTAVECKIJ, B.–DITCSUK, I.–TKACS, D. 1996: *Heohrafija Zakarpatszkoji oblasztyi. – Pidrucsniki i Poszibniki, Ternopil A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tanulmányi Osztályának adatai 2002-2008, Beregszász*
- Az Ungvári Hungarológiai Központ alapszabálya, 1989, Ungvár*
- A Kárpátaljai Megyei Tanács Állandó Bizottsága a Nemzeti Kisebbségek Kérdéseiben, 2006, Ungvár*
- A Kárpátaljai Megyei Tanács oktatási, tudományos, kulturális, vallási, ifjúsági politikai, testnevelési és sport-, nemzeti kisebbségi és információs-politikai állandó bizottságának adatai 2006, Ungvár*
- CIA – *The World Factbook 2008* (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/FI.html>)
- Naszeleण्या Zakarpatszkoji oblasztyi. Sztatiszticsnij zbirnik (A Kárpátaljai terület népessége. Statisztikai adattár), 2003, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, Ungvár*
- Zakarpattya v demohraficsnomu vimiri. Sztatiszticsnij zbirnik (Kárpátalja demográfiai szemszögből. Statisztikai adattár) 2008, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, Ungvár*
- Az 1989. évi ukrainai népszámlálás adatai, 1990 – Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, Ungvár*
- A 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai, 2003 – Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, Ungvár*
- Zakarpattya. Sztatiszticsnij Scsoricsnik 1995-2007 (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyvek 1995-2007), Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, Ungvár*
- A Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal egyéb közleményei 2002-2008, Ungvár*
- <http://big-italy-map.co.uk/map-of-trentino-alto-adige-map.htm>
- <http://dglive.be> (a belgiumi német közösség hivatalos Internet portálja)
- <http://gazdakorok.hu>
- <http://ukrstat.gov.ua/perepis/perlist/html>